

SZABADOKTATÁS AMERIKÁBAN

I.

A demokráciának a kultúrpolitika síkján alapelve: minden egyénnek egyformán meg kell adni a lehetőséget a benne rejlő tehetségek kifejlesztésére, lehetőleg teljes kiművelésére, hogy a társadalomban azt a helyet foglalhassa el, amelyre tehetségei képesítik. Az *equality of opportunity* az amerikai demokratikus társadalmi szervezet legfőbb erkölcsi alapja. A politikai demokrácia lényege és forrása a kulturális demokrácia: mindenki számára ugyanazt a művelődési lehetőséget biztosítani (to secure equal chances). Minden gyermek, fiú és leány, a kisdédóvótól a középiskola legfelsőbb osztályáig, 19 éves korig, teljesen ingyen, fényesen felszerelt iskolákban tanulhat, megszeresheti a magasabb rendű tudást, mely az életben számára boldogulást, fölfeléjutást, hatalmat jelent. A demokrácia kultúrpolitikai követelménye itt nem szorítkozik a puszta elemi ismeretek megszerzésére, mint Európában, hanem kiterjed a magasabb műveltségre is, mely az egyénben rejlő művelődési energiák teljes kibontakozásának biztosítója.

Az amerikai nép, bármennyire parvenünek tartásuk is az európaiak, teljesen át van hatva az iskolában szereshető műveltség döntő jelentőségének tudatától. Az iskolában elsősorban a gyermeket az életre hasznos ismeretekkel felszerelő intézményt látják, mely kifejleszti a társadalmi és gazdasági szempontból értékes ügyességeket és készségeket. Kevésbé ismerik Európának a görögöktől örökölt önzetlen művelődési eszményét. Az amerikai iskolákat kezdettől fogva a községek állították fel azoknak a gyakorlati életségleteknek megfelelően, amelyeket társadalmi-gazdasági környezetük s viszonyaik megköveteltek. Az iskola mindig közvetlenül a község polgárainak pénzén épült és tartatott fenn, mindig az ő iskolájuk volt, amely felett maguk rendelkeztek s amelynek szellemét a maguk társadalmi érdekei szerint szabták meg, nem pedig egy központi állami hatalom kényszerítő és uniformizáló narancsa szerint.

Ezért európai szempontból hihetetlen nagy az az összeg, amelyet a községek és városok az iskolákra, de egyéb közművelődési intézményekre is fordítanak. Tipikus az, hogy a községek összes jövedelmük 40—50%-át az iskolaügyre fordítják. Miért? Mert ezt tekintik a jövő nemzedék szempontjából a leghasznosabb befektetésnek, melyre őket a demokrácia alapelve is kötelezi: mindenkinek egyforma lehetőséget adni erői kifejtésére. A kollektív büszkeség fölemelő érzése fogja el a városokat, amikor abban versenyeznek, melyik emel minél több és minél fényesebb iskolákat.

Ha az amerikai társadalmi szervezet mélyére tekintünk, a demokrácia lényegének szempontjából sokféle bíráló észrevételt tehetünk, főképp azt, hogy az európai arisztokrácia helyébe itt a társadalmi életet hasonlóképp irányító plutokrácia lépett, nem ugyan a születés jogán, de a szerencse, a gazdasági konjunktúra és a megfeszített munka nyomán. De bárhogyan bíráljuk is az amerikai demokráciát, egyet mindenkor őszinte tisztelettel el kell ismernünk: *a kultúrpolitika terén ez a demokrácia a legtisztább formában érvényesül.*

Természetes tehát, hogy az oktatásnak az a formája, amely a felnőttek nagy tömegeinek művelődési szomját elégíti ki, t. i. a szabadoktatás, olyan demokratikus szervezettű társadalomban, mint Amerika (itt persze mindig elsősorban az Egyesült Államokra gondolunk) különös mértékben virágzik. Már maga a sajtóságos lelki alkat, melyet *American Spirit-nek* nevezünk, azaz: a gyorsan rohanó, felfokozott élet, a pillanatnyi helyzetekhez való gyors alkalmazkodó képesség, a szellem mozgalmassága, az egyénnek önerején való hirtelen fölemelkedése a társadalomban, vagyis a *chance-nak* kultusza, a verseny szabad lehetősége — mind arra ösztönzi az embereket, hogy állandóan érdeklődjenek az új iránt a gazdasági élet, tudomány s technika terén, hogy állandóan tovább képezzék magukat akkor is, amikor az iskola padját már régen elhagyták.

II.

Már száz évvel ezelőtt megindult az Egyesült Államokban hivatalos támogatással a szabadoktatás *esti iskola* (evening-school) formája. Eredetileg arra való volt, hogy a munkásifjúság, mely nappal dolgozni kénytelen, az elemi műveltséget esténként szerezhesse meg. Minthogy azonban a XIX. század folyamán a kötelező népoktatás ügye rendkívül fejlődött s így az ifjúság már az elemi ismeretek birtokában szegődött el munkásnak, az esti isko-

lálnak erre a népiskolát pótló alakjára mind kevésbbé volt szükség. Hisz a népiskolai iskolakötelezettségi kor a 14. életév, számos államban a 16. életév. így az esti iskoláknak az a típusa fejlődött ki, amely továbbképzéssel foglalkozik, főképen az egyes hivatások szakirányában. Ezek a szakirányú továbbképző esti iskolák bizonyos általános műveltségi tárgyak mellett főképen a technika, mezőgazdaság, ipar és kereskedelem terén mozognak.

E szabadoktatási típusnak felvirágoztatását különösen előmozdította 1917 óta a *Smith-Hughes Act*, melyet a kongresszus lioszzas tárgyalása után Wilson elnök hagyott jóvá. Ez a törvény ugyanis a szakoktatás előmozdítása céljából egy külön szövetségi hivatalt (*Federal Board for Vocational Education*) állított fel. Elrendelte továbbá, hogy a szövetségi kormány a szakoktatók fizetésének felét az egyes államok számára megtérítse. A földművelés, liázi gazdaság, ipar s kereskedelem körébe vágó tanfolyamok a népiskolákban tarthatók. A tanfolyamok hallgatóinak legalább 14 éveseknek kell lenniök. — Ez a törvény, mely az anyagiakról is gondoskodott, rendkívül gyorsan s nagy mértékben megnövesztette az esti szaktanfolyamok számát.

Az esti tanfolyamoknak egy másik nagy csoportja a nem angolnyelvű bevándoroltak beolvasztását célozza. Ezek az *Americanization and citizenship classes*, főképen a világháború óta nagy számban jelentékeny állami s községi segítséggel létesülnek, hogy a hatalmas idegenajkú bevándorolt néptömböket az Egyesült Államok nemzeti közösségébe a nyelv és a sajátos amerikai műveltség közvetítésével lelkileg is beolvasszák. A világháború nagy lélekrianása az Egyesült Államok tarka népfelületén ugyanis megmutatta, hogy az amerikai egységes nemzeti eszmény iránt még hatalmas idegen tömegek közömbösek, hogy az Unió még mindig inkább csak ország, semmint homogén nemzet. Heves mozgalom indult meg tehát a háborús pszichózis hatása alatt a nemzetiségi kérdés megoldására. Az egyik eszköz egyszerű mechanikus intézkedés: a további bevándorlás megtiltása, illetőleg a minimumra korlátozása. A többi eszközök azonban, amelyek a már bevándoroltak beolvasztására törekszenek, *pszichokémiai* természetűek: a lelkek megnyerése és átformálása, a bevándoroltak szellemi transzfigurációjának meggyorsítása. Ennek egyik módja az óvilág nemzetiségi politikájából jólismert eszköz: az egyes nemzetiségeket képviselő felekezeti iskolák kényszerítése az angol tanításhelyre. Az amerikai katolikus és református magyaroktól saját pénzükön fenntartott népiskolákban ma az állam parancsára angolul folyik az oktatás (a magyar nyelvet heti két órában tanítják), az amerikai földrajz, történelem és társadalmi intézmények tanításának

különös hangsúlyával. De az amerikanizálás mozgalma nemcsak a bevándoroltak gyermekeit iparkodik beolvasztani, hanem ezfk szüleit is az iskolánkívüli népművelés eszközeivel. Amikor az Unió a világháború drámájába aktíve beleavatkozott, csak akkor vette észre, hogy a sok idegenfajú tömegek miatt nincs meg a „nemzeti biztossága és egysége“ (national safety and unity). Kítűnt, ugyanis, hogy a hadseregbe besorozott állampolgárok közül minden 13-ik nem tudta még az állam nyelvét. Felismerve a kérdés döntő nemzeti jelentőségét, az egyes államok gyorsan gondoskodtak esti iskolákról, hogy ezek az angolul nem tudókat, pláne az idegen analfabétákat oktassák s az *Americanization Work*-öt elvégezzék. California külön tanítókat is képez ki bevándoroltak oktatására, akik egyben az amerikai nemzeti ideálok tolmácsai is. Régebben a bevándoroltak politikai naturalizálása, amerikai állampolgárrá avatása igen egyszerű, csak a jelentkezésen alapuló aktus volt. Most a hatóság megköveteli, hogy a jelentkező előbb végezze el az amerikanizáló állampolgári tanfolyamot, ahol nemcsak az angol nyelvet kell írásban is elsajátítania, hanem egyszersmind meg kell ismerkednie az amerikai élet és intézmények sajátos géniuszával is.

Amikor az Egyesült Államok így megkövetelik nemzeti géniuszuk ismeretét, mint az állampolgárság előfeltételét, nemcsak a nemzeti egység érdekére hivatkoznak, hanem a szinte vallásos, kultusz tárgyát alkotó *demokráciára* is. A demokrácia elve megköveteli, hogy aki az állami élet teljes jogú tényezője akar lenni, az ismerje meg alaposan az államot és intézményeit, ismerje meg a polgárok jogait és kötelességeit. De viszont az állam alkalmat is ad az esti tanfolyamokon ezen ismeretek megszerzésére. Nem is igen kell az idegenajkúakat a részvételre buzdítani: a saját érdekük, hogy minél előbb s minél tökéletesebben alkalmazkodjanak annak az új életnek formáihoz, amelybe sorsuk vetette őket s amelyben csak úgy tudnak boldogulni, ha szellemét valóban magukba szívták. Ezért nem éleződik ki itt a heves amerikanizálódás ellenére a nemzetiségi kérdés úgy, mint Európában. Itt csak az boldogul, aki alkalmazkodik. Ezért mindenki alkalmazkodik. Magában New-York városában 95 iskolacentrumban kb. 75.000 idegenajkú tanulja az angol nyelvet és az állampolgári ismereteket; a város e célra 750.000 dollárt áldoz. A beírtak közt sok az analfabéta bevándorolt.

Egyébként az amerikai iskolánkívüli népművelésnek különös gondja van az *írastudatlanság* leküzdésére. Az 1920-iki népszámlálás még majdnem 5 millió tíz éven felüli analfabétát mutatott ki, akik közül mintegy másfél millió volt a bevándorolt. Az írástudatlanoknak államok szerint való megoszlása nagyon egyen-

etlen. Van olyan állam, amelyben csak 1.1% az analfabéta s volt olyan, ahol 21.9%. Számuk gyorsan csökken: 1870-ben még az összes lakosságnak 20%-a volt írástudatlan, 1880-ban 17%-a, 90-ben 13.3%-a, 1900-ban 10.7%-a, 1910-ben 7.7%-a, 1920-ban már csak 6%-a. Virgínia állama olyan hadjáratot indított az analfabétizmus ellen, hogy 1920—25 közt, tehát öt esztendő alatt 28.000-ről 14.000-re tudta lecsökkenti az írástudatlanok számát (50%). Az általános iskolakötelezettség már nem engedi a 6 éven felüli gyermekek írás-olvasás nélkül való felnövekedését; az öregebbekről pedig gondoskodik a sok iskolán kívüli tanfolyam, az analfabéták nagyobb tömegei Délen és Dél-Nyugaton a négegek és mexikóiak közül kerül ki. Némely állam, pl. California, vándortanítókat (*visiting teachers*) alkalmaz; Kentucky-állam a hegyi lakók között ú. n. „holdvilág-iskolákat“ (*Moonlight School*) szervez, vagyis esti szabadég alatti tanfolyamokat az írás-olvasás oktatására.

Az amerikai szabadoktatási, illetőleg népművelési mozgalmaknak az a törekvésük, hogy az iskolák legyenek, főképp a falun és a tanyavilágban, a felnőttek oktatásának is a centrumai. Sajátságos amerikai iskolai intézmény a *Consolidated school*, vagyis olyan központi iskola, ahová a szétszórta farmok lakóinak gyermekei sokszor 25—30 mfd. sugarú körzetből kocsin vagy autóbuzson járnak. Ezeket a tanyai centrális iskolákat újabban már úgy építik, hogy egyben népházak, a környék társadalmi és kulturális életének központjai is legyenek a felnőttek számára. Ezért nagy előadótermük, népkönyvtáruk, sportpályájuk, garázsuk stb. van. Minthogy a felnőttek oktatása is az iskolákban történik, a szó fizikai értelmében a mi műszavunk: „iskolán kívüli népművelés“ Amerikában nem helytálló. Az ő terminusuk: „felnőttek művelése“, *Adult Education*.

A központi tanyai iskolák arra is szolgálnak, hogy a lakosság agrrikulturális ismereteit itt továbbfejlesszék. Még *Roosevelt* elmök alakított egy bizottságot a tanyai lakosság életének megvizsgálására és azoknak az eszközöknek megállapítására, amelyek a mezőgazdasági népesség anyagi és szellemi szükségleteinek kielégítésére alkalmasak. E bizottság munkálatából született meg a *Smith-Lever Act* 1914-ben, mely az egyes államoknak szövetségi segítyt ad „olyan hasznos és gyakorlati ismereteknek a nép közt való terjesztésére, amelyek a földművelésre és a házi gazdálkodásra vonatkoznak“. Az ily célra adott segíty 1922-ben már 4 millió dollárnál nagyobb összegre rúgott, amelyet az egyes államok ugyanennyivel voltak kötelesek kiegészíteni, 1925-ben már a mezőgazdasági népművelésre fordított összeg majdnem el-

érte a 20 millió dollárt. Ugyanekkor az ilyen irányú oktatók száma 4868. Munkájuk hatása Amerika mezőgazdasági termelésének hirtelen fejlődésén ugyancsak meglátszik. A farmerek az állandó és vándorló szakoktatóktól rendkívül sokat tanulnak a gabonafélék termesztése, a gyümölcsészet, a baromfitenyésztés, tejgazdaság, állathizlalás stb. minél okszerűbb és modernebb eljárásaira nézve. Egy év alatt a Smith-Lever Act szakoktatói kb. 2 millió farmerrel jutnak oktatás céljából érintkezésbe, hasonlóképp 650.000 farmon dolgozó nővel s egy félmillió farm-boy-jal.

Az amerikai szabadoktatásnak egyik jelentékeny szerve a *Young Men's Christian Association*. Ez a hatalmas szervezet, melynek minden jelentékenyebb városban háza van, könyvtárral, olvasó és előadótermekkel, a múlt század végétől programjába iktatta a közönség számára való előadásokat, diskussziókat, tanulmányi kirándulásokat, általános és szakirányú esti tanfolyamokat is. E népművelő munkát az egyesület újabban a falura is kiterjesztette. Fejlődésére jellemző adat, hogy 1893-ban 12.000 hallgatója volt, 1916-ban már több, mint 82.000. Az előbbi évben e célú kiadásuk 72.000 dollár, az utóbbiban már jóval több, mint egy millió dollár. A *Young Women's Christian Association* hasonló tevékenységet fejt ki, ugyanígy a *Knights of Columbus*.

A felnőttek tudásvágyának kielégítésére és önművelésének fokozására még 1874-ben megindult egy érdekes mozgalom John: H. Vincent püspök vezetése alatt: a *Chautauqua* [olv. satakvaj *Movement*. Nevét onnan kapta, hogy az első összejövetelt, mintegy nyári népművelési szemináriumot, a Chautauqua-tó partján tartották. Vezetői pedagógusok, publicisták és papok adtak elő. Néhány év alatt a mozgalom annyira terjedt, hogy e nyári tanfolyamokon 60.000 egyén vett részt.

Hogy mennyire áthatja az ismeretterjesztés fontosságának tudata Amerikában az államot és közvéleményt, arra jellemző, hogy az állam hivatalos szakértőket bíz meg, hogy a közönségnek a hely színén a természeti jelenségeket tudományosan magyarázzák. A Yellowstone-Parkban utazva meglepődtem, amikor a szállodák nagy halljában vacsora után előállott egy állami geológus s előadást tartott a Park geológiai kialakulásáról, különös tekintettel a gázirokra. Másnap az ő kalauzolása mellett tekintettük meg a geológiai szempontból érdekesebb alakulatokat.

III.

Aki tovább akarja magát magasabb fokon művelni, Amerika után mindenütt a legkönnyebben találhatja meg erre a lehetőséget

és alkalmat. Ezek közül legfontosabb az egyetemekkel és collegekkel kapcsolatos *University Extension* előadások, szeminárium munkák s laboratóriumi gyakorlatok.

A XIX. század végétől fogva az amerikai egyetemek az angol egyetemek példájára mind nagyobb céltudatossággal és munkakedvvel fejlesztették az *University Extension* intézményét. A rendes tanítómunkán s a tudományos kutatáson kívül mint harmadik célt, az ismereteknek szélesebb körökben való terjesztését iktatták munkatervükbe (the extension of its resources to the people of the entire Commonwealth). Az állami egyetemek erre különlegesen is kötelezve érezték magukat, mert az adófizetők zsebéből tartatván fenn, kötelesek az egész nép szolgálatára állni.* A mozgékony amerikai génusz abból a meggyőződésből indul ki, hogy a társadalmi léleknek állandóan a folyékonyság állapotában kell lennie, azaz a népnek állandóan új ideákra kell szert tennie s állandóan revideálni kell régebbi eszményeit, hogy a társadalom a rohamosan fejlődő élet és demokrácia igényeihez alkalmazkodhassék. A *University Extension* tehát a legalkalmasabb eszköz a társadalmi lélek megmerevedésének meggátolására. Hogy ez a munka hatékonyabb és egységesebb szervezetet nyertjen, 41 egyetem és főiskola egyesületet alkotott a *National University Extension Association-t*. A hallgatók száma igazi amerikai dimenziókat ölt; pl. 1921/2-ben 81.362 volt az újonnan beiratkozottak száma.

Milyen az amerikai *University Extension* szervezete? miben áll a munkája? Tipikus például röviden a newyorki Columbia-egyetem *University Extension*-jét mutatom be, melynek tanrendje kétszáz apróbetűs lapra rúg s előadásainak száma 450. Kétféle oktatói ágazata van: az egyik azok számára, akik olyan előadásokat hallgatnak, amelyek feljogosítják őket a rendes egyetemi vizsgálatokra (with full credit), az akadémikus fokozatok (degrees) megszerzésére; a másik azok számára, akik nem lépnek fel ilyen igénnyel, hanem csak továbbképezni óhajtják magukat. Az előadások díja félvénykint heti 1 óráért 10 dollár. Az előadások egy része otthon is hallgatható rádió útján. A *Home Study Courses* másik faja a levelezés útján való tanulás. Ezek azonban nem jogosítanak fel az akadémikus fokozatok megszerzésére.

Európai szemmel nézve, a *University Extension*-nek ez a túlzó kiterjesztése a jogosítvány szempontjából mindenesetre aggodalmas, így boldog-boldogtalan törekszik egyéb napi munkája

* *Th. H. Shelbey*: General *University Extension*. Bureau of Education. Bulletin, 1926. No. 5. Washington, 1926. 2. lap.

mellett „elvégezni az egyetemet“. Így a University Extension sok jogosulatlan és káros becsvágy forrása, sokszor az egyetemi eszme lealacsonyítása és messze eltávolodás ez intézmény eredeti angol, kezdeményező értelmétől. A rendes komoly egyetemi tanulmányoknak mindenesetre devalvációját jelenti az, ha a napi kenyérkereső munkában elfáradt emberek számára a késő esti órákban tartott előadások oly könnyű szerrel pótolhatják. Az extenzív kultúrdemokrácia sem kívánhatja joggal azt, hogy az esti tanfolyamok egyetemi grádusok megszerzésére jogosítsanak. Ez a mesterkelt diplomás embertenyésztés nemcsak felületességre, a szellem világában inkább a szélesbe, mint a mélybejárásra nevel, hanem idővel az okleveles emberek hatalmas parvenü szellemi proletariátusának, a ki nem elégített vágyak boldogtalanságának is zavaros és fekete forrásává sötétedik.

Az Unió közoktatásügyét nem szabályozza központi állami hatalom. Minthogy a községek tartják fenn az iskolákat, ezek határozzák meg az iskolák tanítási anyagát s egész belső szellemét. A közoktatásügynek ilyen decentralizált szervezete megengedi, hogy az iskola a maga művelődési anyagában, tantervében s ennek módszeres végrehajtásában a leghajlékonyabban s a legfrisebben alkalmazkodjék az élet szükségleteihez. Innen értető, hogy az Unió minden jobb iskolája voltaképp kísérleti iskola, az egész iskolarendszer egy nagy tanügyi laboratórium. Ha annyi kísérletezés folyik a rendes amerikai iskolákban, elgondolható, hogy még inkább virágzik ez a folyton újító, experimentáló reformszellem a szabadoktatás terén, melynek különböző fokú formái még frissebben iparkodnak alkalmazkodni a mindennapi életből kipattanó szükségletekhez. A newyorki *The People's Institute* külön kísérleti vizsgálat tárgyává tette a szabadoktatás szervezetét és előadási módját. Erre a célra a *Carnegie Corporation* 10.000 dollárt adományozott.* A kísérleti tanfolyamok hallgatóit úgy csoportosították, hogy hasonló korú, előműveltségű, társadalmi osztályú és fajú egyének kerüljenek össze. Az előadások anyaga megfelelt az egyetemi undergraduate hallgatók színvonalának. A kísérlet első feltűnő eredménye, hogy a hallgatók idegenkedtek olyan témájú előadásoktól, amelyek foglalkozásuk körébe vágtak. Először ugyanis gyakorlati értékű, az egyes hivatások természetéhez igazodó előadásokat akart a vezetőség tartani, azonban ez a javaslata visszautasításra talált. A felnőtt ember úgy érzi, hogy már ismeri a maga szakmáját s még szabad óráit is nem hajlandó ennek feláldozni. Olyan előadásokra szomjazik, melyek kiemelik

* *Philip N. Youtz: Experimental Classes for Adult Education. 1927.*

a mindennapi élet gyakorlati köréből s olyan eszményeket és célokat tűznek elé, amelyek életét gazdagabbá és változatosabbá teszik. Tehát a képzőművészetek, az irodalom, a filozófia, a politikai tudomány, a pszichológia s szociológia vonzza, olyasmiről, ami az emberi életéről való magasabbrendű továbbgondolkodásra készítet. A jelzett kísérletben különös érdeklődés tárgyai voltak a klasszikus, a közép- és renaissance-kori s a modern gondolkodásnak, a mai nyugati kultúrának forrásai. Az idevágó könyveket részint otthon olvasták, részint az előadásokon megbeszélték. A tárgyalás így inkább szemináriumi formát öltött, az egyfolytában tartott előadás helyett, A hozzászólás, vita sokkal elmeegerjesztőbb volt s az élénk érdeklődést jobban biztosította, semmint a puszta előadás. Az érdeklődés a vita aktív munkája miatt annyira fokozódott, hogy a tervezett órák számát a legtöbb tanfolyamon szaporítani kellett. A diszkusszió ott volt a legtermékenyebb és legmegfelelőbb, ahol a résztvevők száma átlag tíz. Az olvasmányok és megbeszélések anyaga a gondolkodás klasszikus mesterei voltak Homerosztól Nietzschéig.

IV.

Az amerikai népművelés és kultúraterjesztés legfőbb és leghatékonyabb eszközei a nyilvános könyvtárak (*public library*), amelyeknek száma, berendezése, fejlettsége, könnyű hozzáférhetősége, látogatottsága európai társaikét hasonlíthatatlanul túlszárnyalja. Minden városnak szemefénye a város valamely központi terén, rendszeren a városház és a törvényszéki palota szomszédságában (*civic center*), a hatalmas, művészi szempontból gondosan épített és gazdagon díszített, remekül felszerelt s bőségesen dotált nyilvános könyvtár, melyhez még kisebb épületekben a város többi részén a fiókkönyvtárak (*public library branches*) és kis könyvállomások (*book stations*) egész serege tartozik. Sok ilyen könyvtárban jártam New-Yorktól San Franciscoig s azt láttam, hogy az olvasók és kölcsönzők a nap minden szakában sűrűn látogatják, az esti órákban pedig egyenesen ellepik őket.

Példaképen csak egy párat mutatok be. A renaissance stílusban kilenc millió dolláron épült hatalmas *New York Public Library*-ben a könyvek száma jóval felül van a kétmillión. A kölcsönzött könyvek száma több, mint 11 millió. A könyvtár alapítványainak összege 1928-ban 30,385.609 dollárra rúgott, évi jövedelme pedig több, mint másfélmillió dollárra. A fiók-könyvtárak száma 43, mindegyik külön épülettel. Ezenkívül egy sereg kis könyvállomás (*book-station*) a város minden részében szétszórva.

A *The Boston Public Library*-ben, melynek remek palotáját *Puvis de Chavannes*-nak s a legnagyobb amerikai festőnek, *Sargent*-nek óriási falfestményei díszítik (Sargent majdnem három-évtizedig dolgozott rajtuk), másfél millió könyv van, melyek negyede a fiókkönyvtárak anyaga. Évenként két és félmillió könyvet ad otthonra kölcsön; évi kiadása több, mint egy millió dollár, melynek túlnyomó részét a város fizeti. Felirata: *Built by the People* tipikusan jellemző az amerikai demokráciára, mely valamennyi intézményéről büszkén hirdeti, hogy a nép teremtette meg a maga számára, úgy, ahogy viszont Európa monarchikus országaiban a legtöbb intézmény az uralkodó nevét viseli homlokán. Egy másik aranybetűs felirata egyenest a kultúr-demokrácia programjai „A közjó a nép műveltségét követeli meg, mint a rend és a szabadság őré.” (The Commonwealth Requires the Education of the People as the Safeguard of Order and Liberty). A nép, amely-magának ily óriási méretű könyvtárhálózatot épített ki birodalomszerte, ki is aknázza a művelődés lehetőségét: napi munkája után az olvasásban leli örömét. De erre csábítja a könyvtárak nagyszerű kényelmes berendezése is: úgy lép be a klubszerű kényelemmel és felszereléssel berendezett, rendszerint szakok szerint elosztott könyvtártermekbe az amerikai egyszerű polgár, mintha nálunk bárki az utcáról a Nemzeti vagy az Országos Casino bőrfotolyjeibe szabadon letelepedhetnék, hogy könyvet vagy újságot olvasson. Szép vonása az amerikai közkönyvtáraknak, hogy az egyes nemzetiségek könyvanyagát is ápolják, folyton kiegészítik, főképp oly városrészekben, ahol az illető nemzetiség fiai nagy számban laknak. A New York Public Library-ben pl. a magyar irodalom valamennyi klasszikusa olvasható, sőt tudományos irodalmunk is szépen van képviselve.

A nagy amerikai könyvtárápító mozgalomnak lelke *Andrew Carnegie* volt, aki 1910-ig több, mint kétezer könyvtárnak vetette meg alapját adományával, hálásan emlékezve meg arról, mit köszönhetett ő maga szellemi fejlődésében azoknak a könyveknek, melyeket kis messenger boy korában James Anderson ezredes kölcsönzött neki Pittsburgban.

Az amerikai nyilvános könyvtárak szoros kapcsolatban állnak az egyes szabadoktatási intézményekkel. Külön számon tartják a városban tartott tanfolyamokat, melyeknek hallgatói az előadók utasítása szerint a nyilvános könyvtárban a legkönnyebben eléghetnek ki könyvszükségeiket. A könyvtárak erre való különös tekintettel is gyarapítják könyvállományukat. Egyes tanfolyamok hallgatóit már külön könyvcsomag várja, amely a tanfolyam anyagának körébe vág (*package libraries*). A könyvtárak egyébk-

ként állandóan tájékoztatják a közönséget a városban folyó szabadoktatási tanfolyamokról, ezek természetéről és céljáról. *Könyvtár és szabadoktatás a legszorosabb frigyben egyesülnek*^ A nagy könyvtárak megteremtették a vándorkönyvtár intézményét is: 50—100 könyvet a kis falvak községházára vagy postahivatalába küldenek néhány hónapra. Használat után a könyvcsomagok kicserélődnek.

A fényes amerikai könyvtáraknak egyik legkedvesebb és legvonzóbb sajátságuk, hogy mindjárt földszintjükön a *gyermekek olvasóterme* tárul elénk. A gyakorlati amerikai géniusz már a kisgyermeket hozzászoktatja a könyvek rendszeres és önálló szellemű olvasásához, a közkönyvtárak buzgó és helyes használatához, mintegy életszükségletté neveli bele a könyv barátságát s a tudásszomjat. Ezért nagy anyagi áldozattal gondoskodik arról, hogy a gyermekek olvasóterme minden tekintetben vonzó legyen s mintegy becsalogassa a kicsinyeket. A Los Angeles-i közkönyvtár remek új palotája gyermektermének falait például Walter Scott „Ivanhoe“ regényének olyan jelenetei díszítik remek freskókban, amelyek a gyermek lelkét legjobban megragadják s immár egy század óta a legélénkebben lelkesítik: a lovagkor romantikus és hősiesszelleme, a lovagok és a várúrnók tettei és heroikus kalandjai. A gyermekterem egyik sarkában kis könyvkiállítást találunk, *mintagyermekkönyvtárt (Model Library)*. Ez arra való, hogy a szülők állandóan tájékozódhassanak a legújabb gyermekirodalomról, vajjon milyen könyveket vegyenek gyermekeiknek. Arra, hogy milyen tervszerű munka folyik a kisgyermek könyvvél való ellátása, mondjuk: „szabadoktatása“ terén, egyszersmind, hogy milyen vonzóerőt tudnak kifejteni az amerikai közkönyvtárak a gyermek lelkére, itt példaképpen a *New York Public Library-nek* és fiókjainak tevékenységét vázolom. Ezek 1928-ban a newyorki gyermekeknek 4.211.470 könyvet adtak olvasásra, részint a könyvtártermekben, részint haza kölcsönözve. Az 1927. évvel szemben 201.407 könyv az 1928-iki forgalom többlete. A gyermekkönyv állomány 352.000 darabból áll, az évi növekedés 20.000 darab. A gyermekek könyvkeresletét a könyvtárak már nem tudják kielégíteni, főképp a hirtelen fejlődő új városrészekben. Ezért még újabb 100.000 gyermekkönyv beszerzését tervezi a vezetőség. A gyermekeknek állandóan előadást is tartanak a, könyvek használatáról.

A könyvtárak gyermektermei egy-egy városrész valóságos szellemi gócpontjai. Hogy odaszoktassák a gyermekeket, érdekes előadásokat tartanak nekik oly tárgykörökből, melyek legjobban érdeklik őket. Íme, ez az előiskolája a szabadoktatásnak. A new-

yorki könyvtárakban 1928-ban 2370 mesélő óra volt. Ezeket marionette-játékokkal is élénkítik. Kedves szórakozása a gyermekeknek a *poetry garden-party*: a gyermekek kiválasztják azt a költeményt, amely legjobban tetszett nekik és egymásnak szavalják. Egy-egy könyvtár felállításának 5—10—15 éves fordulójára — „születésnapot“ rendez, a gyermeki lélekhez mért ceremóniák kíséretében.

Ha nem jönnek el a felnőttek vagy a gyermekek a könyvtárba, Amerikában a könyvtár megy el hozzájuk s így csábítja őket az olvasásra. Ez a *könyvkocsi (Book Wagon)* intézménye. Egy-egy teherautót kis mozgókönyvtárnak rendeznek be s megszabott időben olyan helyre tolják, ahol a felnőttek csoportosan vannak (bizonyos utcákon, tereken, a földalatti villamos centrális állomásai előtt) vagy a gyermekek csapatokban játszanak (pl. a parkokban). Az emberek figyelme egyszerre csak önkénytelenül arra szegődik, hogy a mozgókönyvtár vezetője kis asztalokat egyenesít a földre, könyveket rak rájuk, majd székeket és vánkosokat dobál a földre. A helyzet érdekessége persze olyanokat is olvasásra csábít, akiknek azideig soha eszükbe sem jutott, hogy könyvtár is van a világon.

De más eszközökkel is iparkodik az amerikai szellem a gyermekereget a könyvtárba csalogatni. A könyvtárteremben miniatűr-kikötőt, kis motorcsónakokat és vitorlás hajómodelleket állítanak ki, vagy olyan egyéb tárgyakat, amelyeket kíváncsian nézgetve, a gyermekhad hasznos ismeretekre s újabb és újabb inspirációra tesz szert. Az e tárgykörbe vágó könyveket aztán a teremben olvashatják is. A közeli iskolák egy-egy osztályát egy-két órára a tanító néha átvezeti a könyvtárba, hogy itt a könyvtárosnő megmagyarázza a könyvek helyes használatát s könyveket ajánljon olvasásra a tanulóknak. Alig van ilyenkor gyermek, akinek hóna alatt ne volna kölcsönkönyv, amikor eltávozik.

Az amerikai szabadoktatásnak is fontos eszköze a rádió. A *broadcasting* az otthontanulást hihetetlen mértékben felfokozta. A rádió átcsúsztatja a szem szerepét a fülre: az olvasás munkáját felváltja az ismeretszerzésben vagy gyönyörködésben a hallás. A könyvolvasás mellé odalépett a kultúra terjesztésében a rádióhallás. A könyv persze azért még mindig megtartja fölényét, mert nincsen időhöz kötve, bármikor rendelkezésre áll, a meg nem értett tartalmukat a lélek újra és újra megforgathatja és feldolgozhatja. Edison technikus hazájában, Amerikában a rádió — minket megelőzve — a műveltségszerzésnek közönséges eszköze. Még a halász- és vadászkunyhóknak is megvan a maguk rádiója. Nincsen iskola, klubhelyiség, szálloda, mely fel ne volna

vele szerelve. A szabadoktató tanfolyamok egész sorozatát a *University Extensionig* megszabott időben közvetíti a rádió.

Az amerikai iskolán kívüli népművelésnek hatalmas segítő-társa támadt az utolsó évtized nagy lendületű *múzeum-mozgalmában*. Minden város legalább is ú. n. kis múzeumot (small museum) szervez. Tíz év óta 1300 új múzeum épült, melyeknek főcélja a szemléletes oktatás. Egyébként az amerikai nagy múzeumoknak is egyik főfeladata a tudományos célon kívül a népművelés, ami szervezetükben és anyaggyűjtésükben is lépten-nyomon megnyilvánul. Szellemüket a *Metropolitan Museum of Art* felirata sugallja: „For the instruction and pleasure of the American people.“

V.

A szabadoktatás világszerte mint társadalmi mozgalom indult meg s bár társadalmi jellegét továbbra is megtartotta, az államok legtöbb helyt maguk is iparkodtak e mozgalmat támogatni, sőt törvényhozási úton szervezni és szabályozni. A nevelés ugyanis a kultúra értékes elemeinek a következő nemzedékre való átszármaztatása s továbbfejlesztése. Azonban a modern kultúra oly bonyolult és sokoldalú, hogy átadása nem állhat meg az iskola-korban, hanem ki kell terjednie a meglett emberekre is, hogy ezek a kultúra újabb fejlődésének eredményeit lelkükbe felszív-hassák, látóhatárukat folyton tágíthassák. Ez majdnem olyan fontos, mint az iskolában folyó oktatás. Amióta tehát a XIX. század folyamán a pusztá jogállam, ez a hatalmi szervezet mindinkább a kultúrallam körvonalait öltötte fel, e karakteréből természetesen következett az az igény is, hogy ne csak a kiskorúaknak, hanem a felnőtteknek is adja meg a továbbművelődés lehetőségét. Innen a szabadoktatás állami támogatása és szervezése.

Nálunk Eötvös a kiegyezés után a szabadoktatást elsősorban társadalmi feladatnak nézi s Türr Istvánt kéri fel a népoktatási körök megszervezésére. Irányi Dániel a kérdésben állami feladatot lát s törvényjavaslatot terjeszt e tárgyban az országgyűlés elé. Pauler Tivadar miniszter maga is törvényjavaslatot szerkeszt, de utódja, Trefort, elejti ezt. Azóta az állam erkölcsi és anyagi támogatása mellett a társadalmi úton létrejött szervek: Országos Közművelődési Tanács, Szabad-Lyceum, Népszerű Főiskolai Tanfolyam, Uránia Magyar Tudományos Egyesület, Országos Széchenyi Szövetség, Falu Országos Szövetség stb. vezették a magyar szabadoktatás ügyét. A közoktatási kormány az 1911-

ben alakított Országos Szabadoktatási Tanács, majd később (1922) a minisztérium egyik ügyosztálya útján intézte és intézi ma is az iskolánkívüli népművelés ügyét, anélkül, hogy a szabadoktatás eredeti társadalmi jellegét elhomályosítani akarná. A kérdést az állam rendeletileg szabályozta, amikor a törvényhatóságokkal iskolánkívüli népművelési bizottságokat alakíttatott. A törvényhozás útján való szabályozás gondolata nálunk újból és újból napirendre került. Utoljára a kultuszminiszter 1924-ben dolgozott ki törvénytervezetet, amely azonban még nem jutott az országgyűlés elé.

Hogyan áll a szabadoktatás és az állam viszonyának kérdése Amerikában, a társadalmi szabadság, az állami be nem avatkozás elvének klasszikus hazájában?

A legtöbb állam, főképp az alsófokú szabadoktatást, törvényhozás útján maga szervezte meg. Indítékuk egyrészt a nemzetpolitika: a bevándoroltak minél gyorsabb és hatékonyabb amerikanizálása, másfelől a demokrácia: az analfabetizmus (illiteracy) leküzdése, hogy az állam valamennyi tagja öntudatos polgárrá válhassék. A legtöbb állam a törvény erejével megköveteli, hogy minden 18—21 év közti analfabéta az írást-olvasást oktató tanfolyamot elvégezze, amelyen egyszersmind az állampolgári ismereteket is tanítják. Enélkül nincsen senkinek szavazati joga. Számos állam (pl. Connecticut, Pennsylvania, Rhode Island, South Dakota stb.) tovább megy s törvényben mondja ki, hogy ott, ahol 20 polgár (14 éves koron felül) a maga továbbművelésére esti tanfolyam felállítását kéri, a község köteles ilyen tanfolyamról gondoskodni, A törvény végrehajtását az állami nevelésügyi hivatal (State department of education) ellenőrzi. Viszont az állam is megteszi anyagilag a maga kötelességét, mert a költségek felét, sőt számos állam kétharmadát fedezi, Az állam ugyanis abból indul ki, hogy ha kötelessége a 7—10 éves gyermekeket megtanítatni írni és olvasni, miért ne lenne kötelessége a 21 éveseknek és idősebbeknek írás-olvasástudásáról hivatalosan gondoskodni? Innen érthető, hogy 1925—26-ban 1287 község tartott fenn amerikanizáló és analfabéta tanfolyamot 314.640 felnőtt számára. Tizenhét állam 44 külön intézetet tart fenn olyan tanítók számára, akik a jelzett tanfolyamokon való tanításra speciális kiképzésben részesülnek. Arra, hogy angolul nem tudó bevándoroltak számára az amerikanizáló tanfolyamot minél vonzóbbá tegyék, semmi pénzt sem sajnálnak, Washingtonban külön épület szolgál erre a célra klubszerű berendezéssel, nappal és este használható könyvtárral. Az angol eredményesebb és érdekeltőbb tanítására mozgófényképeket használnak, melyek alkalmas anya-

got szolgáltatnak az angol beszélgetésre, egyszersmind az írásbeli gyakorlatokra.* Újabban már nem elégszik meg az amerikai hatóság azzal, hogy az analfabétákat éppen megtanítsa írni és olvasni, hanem *functionál literacy-re* törekszik, vagyis arra, hogy további tanfolyamokon a volt analfabéta meg is szeresse az olvasást s állandóan továbbképezze magát.**

Arra, hogy Amerika mennyire állami feladatnak tekinti a szabadoktatást, jellemző a *National Education Association*-nek a felnőttek oktatása ügyében 1929-ben hozott határozata. Eszerint minden állam közoktatásügyi hivatalában (State department of education) külön szabadoktatási ügyosztályt kell felállítani az iskolán kívüli népművelésnek az egész állam területén való irányítására és fejlesztésére (Magyarországon ez 1922. óta megvan); a felnőttek oktatása az állam közoktatásügyi programjának szerves kiegészítő része legyen; az állam a megfelelő anyagi eszközökről gondoskodjék.

E határozat Amerika mai szabadoktatási szellemének hű tükre. Olyan fontosságot tulajdonítanak az iskolán kívüli népművelésnek, mint az iskolában folyó oktatásnak. A XIX. század második felében, amikor az Unió a Csendes-Óceánig már minden területet meghódított s belsőleg megszilárdult, különös hangsúllyal a népoktatás ügyét fejlesztette. A XX. század első negyede a középiskolák csodálatos fejlődésének kora, mert e negyedszázad alatt a középiskolai tanulók száma 438 százalékkal növekedett, míg az elemi iskolás tanulóké a telített beiskolázás miatt már csak 38 százalékkal. Most az amerikai kultúrpolitika vezetőinek, mint maguk vallják, az a céljuk, hogy századunk második negyedében az *adult education* fejlesztése útján a műveltség az Egyesült Államok valamennyi, bármely korú polgára számára könnyen hozzáférhetővé legyen: FREE TO ALL — mint hogy a bostoni könyvtár homlokáról a kultúrdemokrácia jelszava aranybetűkkel csillogja.

Komis Gyula

* Biennial Survey of Education 1924—1926. A washingtoni Bureau of Education kiadványa. 1928. 293. lap.

**Annual Report of the Commissioner of Education, Washington, 1929. 14. lap.

A SZÖVETKEZETI MOZGALOM TÁRSADALOMLÉLEKTANI KÉRDÉSEI

I.

A szövetkezet, legalább is az annak megfelelő német kifejezés, „Genossenschaft“ (latinul corporatio) régen polgárjogot nyert fogalom a társadalomtudományban. Gierke négy kötetnyi hatalmas munkát szentelt ennek a tárgykörnek és a germán történelem jóformán valamennyi társulási alakzatának helyét kijelöli e társadalomtudományi értelemben vett szövetkezeti rendszerben. Wiese megjegyzi, hogy a fogalom nem azonos a különböző tudományokban; ő a kvalitatív jelleggel bíró szociológiai kategóriák egyikének tekinti a „Genossenschaft“-ot és általában olyan egyesülést ért alatta, melyet ugyan emberi akarat hozott létre és melyben a célszerűségi racionalizmus megtalálható, de amely (emellett vagy elsősorban) az illető személyek körének valamely szorosabb együttlétét akarja megteremteni (Alig. Soziologie 46. old.). Az a kategória, melyet Dékány magyarul testületnek nevez (A társadalomalkotó erők, Bpest, 1920, 233 old.), voltaképpen szintén ennek a szociológiai „Genossenschaft“-nak felel meg. Már ezekből kitűnik, hogy ez a Genossenschaft nem az, amit a magyar szövetkezet-szó kifejez. Ez az alkalmazott társadalomtudományok egyikének kategóriája. Hogy melyikének, e kérdésre ezúttal csak állítással, de nem bizonyítással felelhetünk. A szövetkezeti íróknak és a közgazdaságtudósoknak a szövetkezetre vonatkozó elméleteit vizsgálva megállapítható, hogy két felfogás áll egymással szemben: az egyik szociálpolitikai, a másik közgazdasági alakulatot lát benne elsősorban. Én az utóbbihoz csatlakozom. Szerintem a szövetkezés az a társadalomgazdasági elv, mely a mai keresti elv (Erwerbsprinzip) helyett a szükségletfedezési elv (Bedarfsdeckungsprinzip) alapján akarja szervezni a társadalom gazdaságát, a munkamegosztásos cseregazdaság alapjainak fenntartásával. A szövetkezet az a gazdasági társulás, melyben a gazdasági alanyok közti összeköttetés a vázolt

elven alapszik; a szövetkezeti rendszer pedig a szövetkezetek szervesen összetartó egysége. És vájjon mi a szövetkezeti mozgalom?

Sombart Der proletarische Sozialismus című munkájában nem adja pontos meghatározását a „mozgalom“ fogalmának, noha az egyik fejezetet külön szocialista mozgalom szociológiájának szenteli. Ha azonban idevonatkozó fejtegetéseinek tartalmát a fogalom körülírásába sűrítjük, akkor mozgalom alatt szerinte „valamely eszmekör empirikus kultúrformáját“ értjük vagy más-képen „azon embereknek a közéletet érintő cselekedeteit, akik bizonyos eszmények után igazodnak“. Ez azonban csak a keret és a tartalom: a struktúrát megadja a mozgalom következő kettős megnyilvánulása: egyrészt oly törekvés közakarát kialakítására, amely valamire törekvő és lélekkel bíró emberek kollektív szándékaiban jelentkezik, másrészt szellemi képződmények teremtése, melyek programokban, szervezetekben, törvényekben jutnak kifejezésre. Tehát lehet beszélni a mozgalom pszichológiájáról és noológiájáról“ (I. m. II. 3.). Ehhez hozzávehetjük még, hogy szerinte minden mozgalom három alkatelemből áll: az emberek (hordozók), vezetők és végül „maga a mozgalom, a folyamat, a kollektív akarat képződése a maga kialakulásában, a szándékok és történések, melyekből a mozgalom felépül, a lelki és szellemi aktusok“ (I. m. II. 98. old.).

A mozgalom fogalmának jegyei tehát: 1. eszmekör vagy eszmény, 2. emberek, kiknek az eszményekkel kapcsolatos törekvéseik vannak, akik továbbá 3. ez utóbbiak megvalósítására kollektív akaratot termeltek ki, amely 4. külsőleg is megnyilvánul cselekedetekben, szervezetekben stb. Aszerint, hogy milyen eszmekör az, mely az irányt és a tartalmakat megadja, többféle mozgalmat különböztethetünk meg. Ezek egyike a szövetkezeti is, melynek eszmeköre a szükségletfedezési elv helyesebb volta, hordozói azok, kik ezen elv megvalósítására törekvesznek és e törekvés érdekében kollektív akaratot, utóbbi érvényesítéséhez pedig a szervezetet: a szövetkezeteket, illetőleg azok rendszerét hozták létre. így tehát a szövetkezeti megnyilvánulások beleillenek a mozgalomnak tiszta szociológiai, azaz tisztán formális fogalmába.

Felmerülhet azonban az a kérdés, hogy a szükségletkielégítés, mint gazdasági elv, elegendő lehet-e ahhoz, hogy eszmekör vagy eszményként fogjuk fel. És ha igen, nem lehetne-e, mint komplementár fogalomról, egy a gazdasági rendszer mai alapelveinek fenntartására irányuló, mondjuk kapitalista mozgalomról is beszélni? Ennek eldöntése végett a mozgalom fogalmának azt a vonását kell figyelembe venni, melyet Sombart úgy fejez ki, hogy

az „folyamat“, „az akaratképződés a maga kialakulásában“, „szándékok és történések“, pontosabban: történések a szándékokra való tekintettel. A mozgalom tehát, mint tőszava is kifejezi, mozgó, haladó valami, dinamikai és nem statikai fogalom, küzdelem valamely cél: az eszmény érdekében. Külön-külön sem az irány, sem az út, sem a mozgó tömeg, hanem a három egymáshoz való viszonyának változása, fizikai képletességgel szólva a mozgási energia a maga manifesztációjában, melyet érzékelni és kifejezni csak a tömeg, az út, az irány és az idő relativitásában tudunk. Ebből következik, hogy ha az út be van futva, a cél el van érve, a törekvések, a történések megszűnnek, megszűnik a mozgás és megszűnik a mozgalom. Az eszme, az egyének, a szervezet fennmaradhatnak, de egymáshoz való viszonyukban már nincs állandó változás. A „beérkezett“, a beteljesült eszme már nem mozgat, nem ad tápot mozgalomnak, mint ahogy a szükséglet nem szükséglet többé, ha kielégítést nyert.

Ebben a helyzetben van a jelenleg fennálló kapitalista rendszer a világ túlnyomó részében; tehát nem lehet mozgalomként felfogni azokat a törekvéseket, amelyek abba minden más szándék nélkül beleszővődtek. Ellenben a szövetkezeti elv épen ennek a beérkezett rendszernek felváltására törekszik, célkitűzései vannak, a benne érdekelt egyéneknek szándékaik, ellenállást kell legyőzniök: ezért a szövetkezeti elv a maga életnyilvánulásaiban valóban mozgalom. Hogy ez a megkülönböztetés helyes, számos példával lehet igazolni. A kapitalizmus maga is mozgalom volt akkor, mikor még alul volt és felülkerekedéséért harcolnia kellett. Ez akkor volt, mikor az embereknek nyüggé vált a középkor kötött gazdasági rendje, mikor a mesterlegények fellázadtak a céhek ellen, mikor egy Turgot-ban kialakul a szabad, a versenyen alapuló gazdasági rendszer eszménye, mely első teoretikusát megtalálja A. Smithben, mikor a szabad munkaszerződésre, mint az egyéni szabadság követelményére való törekvés arra viszi az embereket, hogy a földesúri uralom alól a gyárak pusztító szabadságába szökjenek. Ez volt a kapitalizmusnak mozgalmi korszaka. Ma mindez elérte célját, a „laissez faire“-en alapuló rend uralkodó, nem törekvés, hanem rendszer immár. De ma is lehet beszélni kapitalista mozgalmakról ott, ahol ez az eszme, az egyének, a szervezet fennmaradhat, de egymáshoz való viszonyukban már nincs állandó változás. A „beérkezett“, a beteljesült eszme már nem mozgat, nem ad tápot mozgalomnak, mint ahogy a szükséglet nem szükséglet többé, ha kielégítést nyert.

Ebben a helyzetben van a jelenleg fennálló kapitalista rendszer a világ túlnyomó részében; tehát nem lehet mozgalomként felfogni azokat a törekvéseket, amelyek abba minden más szándék nélkül beleszővődtek. Ellenben a szövetkezeti elv épen ennek a beérkezett rendszernek felváltására törekszik, célkitűzései vannak, a benne érdekelt egyéneknek szándékaik, ellenállást kell legyőzniök: ezért a szövetkezeti elv a maga életnyilvánulásaiban valóban mozgalom. Hogy ez a megkülönböztetés helyes, számos példával lehet igazolni. A kapitalizmus maga is mozgalom volt akkor, mikor még alul volt és felülkerekedéséért harcolnia kellett. Ez akkor volt, mikor az embereknek nyüggé vált a középkor kötött gazdasági rendje, mikor a mesterlegények fellázadtak a céhek ellen, mikor egy Turgot-ban kialakul a szabad, a versenyen alapuló gazdasági rendszer eszménye, mely első teoretikusát megtalálja A. Smithben, mikor a szabad munkaszerződésre, mint az egyéni szabadság követelményére való törekvés arra viszi az embereket, hogy a földesúri uralom alól a gyárak pusztító szabadságába szökjenek. Ez volt a kapitalizmusnak mozgalmi korszaka. Ma mindez elérte célját, a „laissez faire“-en alapuló rend uralkodó, nem törekvés, hanem rendszer immár. De ma is lehet beszélni kapitalista mozgalmakról ott, ahol ez az eszme, az egyének, a szervezet fennmaradhat, de egymáshoz való viszonyukban már nincs állandó változás. A „beérkezett“, a beteljesült eszme már nem mozgat, nem ad tápot mozgalomnak, mint ahogy a szükséglet nem szükséglet többé, ha kielégítést nyert.

tett Anti Corn Law League mozgalma, ilyenek ma a gazdamozgalmak, amennyiben gazdasági céljuk van; ilyen a kiskereskedőknek helyenként és időnként jelentkező mozgalma a fogyasztási szövetkezetek ellen, ha ezek által már létükben fenyegetve érzik magukat, De maga a kapitalizmus állapot, a Wiese féle absztrakt kollektívum (lásd I. m. 219.), melynek szintén állandóan készenlétben kell ugyan lennie „természetadta gátlások” ellen (lásd I. m. 216. old.), mely tehát nem „természetadta magátólértetődőség”, de ez a készenlét — ismét fizikai hasonlaltal élve — a vis inertiae, mint negatívum a mozgási energia pozitívumával szemben. Ellenben a szövetkezeti elv pozitívum, egyike épen a kapitalizmus „gátlásainak”; azzal szemben hat, annak helyére törekszik, tehát mozgalom.

Még pedig tömegmozgalom. Ez is igen lényeges vonása. Tudvalevőleg a tömeg szónak különböző értelme van. Sombart megkülönböztet statisztikait, mikor annyi mint sokaság, németül Menge, továbbá kulturálist, mikor jelenti az alsóbb, kevésbé kulturált rétegeket, azután a szociológiai: a nagyvárosok alakatlanul halmozódott, tagozottság és vezetés nélküli lakosságrészeit és végül a pszichológiai: sokaság, melynek tagjait valamely akaratbeli, vagy legalább is egyéb lelki közösség fűz össze. Lényegében véve Wiese is elfogadja ezeket a megkülönböztetéseket, liabár néha más névvel és különösen elfogadja a tömegnek Sombart szerinti társadalompszichológiai értelmezését (I. m. 95. és köv. old.). Le Bon tovább megy, általában minden olyan emberi együttlétet ilyenek tart, ahol kollektív lélek alakul ki (A tömegek lélektana, Franklin, Bpest, 18. od.), vagyis nála a tömeg szinte univerzális társadalmi képződmény. Ezt azonban úgy Dékány (I. m. 196. old.), mint Wiese kifogásolják. Wiese különbséget tesz tömeg és csoport („Gruppé”) közt, melyek mellett a harmadik formális kategória az absztrakt kollektívum (egyház, állam, közigazdaság stb.). A csoport a tömegnek állandóbb, szervezettebb, tisztultabb formája; akkor keletkezik, ha „a tömeg szervezkedik, huzamosabb időre berendezkedik és tagjai között a funkciókat megosztja”. Tömeg (a Sombart szerinti pszichológiai tömeg) és csoport tehát társadalomlélektanilag véve két halmazállapot: az első a cseppfolyós, a második a szilárdabb alakja ugyanannak a szubsztanciának. Mindkét alakzat lehet hordozója a fent kifejtett értelemben vett mozgalomnak: az egyének, kiknek eszményeik és ezek elérésére irányuló törekvéseik vannak, akár az egyikben, akár a másikban megkísérelhetik azok érvényesítését, illetőleg ennek érdekében kollektív akarat és kollektív szervek létrehozását, A helyzet rendszerint az, hogy a mozgalom két

fázison megy át: hordozói előbb csak tömegszerű állapotban vannak, majd eléri a szervezettebb csoport-formát.¹

Ebben az állapotban van a szövetkezeti mozgalom is. Benne megtalálhatjuk úgy a tömegszerű, mint a csoportszerű halmazállapotot. Minden egyes megalakult és működő szövetkezet egy-egy kis csoport. A szövetkezetek kötelékei és központjai ismét csoportok. Csoportnak tekinthetjük végül egy-egy ország összes szövetkezeteit, ha közös szerveket hoztak létre, sőt a világ mindazon szövetkezeteit is, melyek közös kötelékben — a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségében — egyesültek. E csoportok mellett megtaláljuk azonban a tömegeket is. Ilyeneket alkotnak elsősorban azok az egyesek, kik — rendszerint bizonyos társadalmi rétegek körén belül — törekszenek a szövetkezeti eszmékörnek megfelelő berendezkedésre; ez a törekvés vagy spontán áll be, vagy szándékosan ösztönzik azt a szövetkezeti szervezetek, de kétségtelen az, hogy állandóan vannak a világnak több helyén kisebb-nagyobb sokaságok, melyek a szövetkezeti csoporttá váiódás stádiumában vannak és ebben a közös törekvésben megfelelnek a „Masse“ fogalmának. Emellett megtaláljuk a Wiese szerinti értelmében vett absztrakt tömeget is: amelyben a szövetkezeti törekvés még nem vált ugyan öntudatossá, a gazdasági rend korrekciójára vagy megváltoztatására, vagy a saját gazdasági helyzetük megváltoztatására a sorsostársakkal közösen irányult szándék még nem öltött ugyan konkrét formát, de nagyszámú egyén gazdasági helyzeténél vagy egyéb motívumoknál fogva diszponálva van, hogy szövetkezeti tömeggé váljék, ahol tehát a valószínű szövetkezeti tömeg *in posse* már jelen van, de *in esse* még; nincs.

A szövetkezeti mozgalom tehát a következő társadalmi képződményekben jelentkezik: a szövetkezeti szervezetek mint csoportok, a szövetkezeti szervezkedésre tudatosan törekvők, mint tömeg és a szövetkezeti szervezhető, mint absztrakt tömeg. Kétségtelen, hogy a két utóbbi réteg kollektív akarátának kialakulása a tömegmozgalom törvényei szerint történik. A csoporttá szilárdult részekben ugyan más törvények is érvényesülnek, de lényegében véve a tömegtörvények szerint él ez is.

A társadalomtudományban ugyanis nemcsak qualitative, hanem quantitative is meg kell különböztetnünk a csoportok fajait, mert általános tapasztalat, hogy minél több tagot számlál a csoport, annál közelebb jut a tömeghez (1. Wiese i. m. 169. old.). Az egyes szövetkezetek közt is vannak több tízezer, sőt kivétele-

¹ *Angewandte Soziologie*, 1929. Ism. *Társ.tud.* 1930. 216—18. lk.

sen százezernél is több tagot számláló alakulások. De még többre: milliókra megy a csoportot alkotó egyedek száma, ha egy-egy köteték összes szövetkezeteinek összes egyéni tagjait egy csoportnak tekintjük. Ezt így is kell tennünk, mert minden egyes tag nemcsak a saját szövetkezetével, hanem kötelékével, annak többi szövetkezetével és az ezekbe tartozó egyénekkal is kapcsolatban állónak érzi magát. Ezért a kisebb szövetkezetekben, általában az egyes szövetkezetekben a csoport-jellemvonások uralkodnak, ellenben azokban a vonatkozásokban, melyek az egyes szövetkezetek tagjait a központokhoz fűzik, inkább a tömeg jellemvonások lépnek előtérbe. Úgy, hogy a lélektani törvények szempontjából is csoportnak inkább csak az egyes szövetkezetek tekinthetők és «zek is csak bizonyos vonatkozásokban, ellenben a nagyobb szövetkezeti egységeknek pszichikuma inkább a tömeglélektan törvényeivel magyarázható.

Felmerült végül még a kérdés, hogy a szövetkezeti csoportok is helyet foglalnak-e a fenti értelemben vett szövetkezeti mozgalomban? Természetes, hogy helyet foglalnak, hiszen éppen ezek a kollektív akarat érvényesítésének szervei. Habár bennük a szándékok már szilárdabb formát öltöttek, még nem jelentik a törekvések beteljesülését, még nem jelentik a „beérkezést“, azt az állapotot, melyben már megszűnt, ellenkezőleg, éppen a küzdelem formációi.

Az elmondottakban feleltünk arra a kérdésre, hogy mi a szövetkezeti mozgalom. Egyben tisztáztuk annak szociológiai helyzetét. Erre szükség volt. Ilyen irányú kísérlet, legalább is a szövetkezeti irodalomban eddig nem történt. Így Grünfeld is (Das Genossenschaftswesen volkswirtschaftlich und soziologisch betrachtet) művének címében tett ígérete ellenére az alapvető társadalomtudományi szempontokat teljesen elhanyagolja. Pedig, hogy ezek mennyire gyümölcsözők, kitűnik abból is, hogy a szövetkezeti mozgalom társadalomlélektani kérdéseinek megoldása számunkra most már igen egyszerű feladat: nem kell egyebet tennünk, mint egyrészt a szociológiai csoport, másrészt a tömeg társadalomlélektani törvényeinek a szövetkezeti mozgalomra való alkalmazását megkísérelni.

II.

A csoportnak szociálpszichológiai szempontból fontos jellemvonásai Wiese szerint a következők: a) szervezettség, vagyis a funkciók megosztása, b) képzetek a tagoknál a csoportra vonatkozólag és c) hosszabb fennállás után hagyományok és szokások

keletkezése. Ezekben adva vannak a szövetkezetek is, mint csoportnak összes fontosabb társadalomlélektani problémái.

Ami a funkciókat illeti, Comte szerint minden csoportban kell jelen lennie az operatív (végrehajtó), a dirigáló (vezető), az intellektuális (a gondolkodó) és az emocionális (az érző) működésnek. Minden csoportban a probléma a funkciók helyes reprezentánsainak megtalálásában és azok harmóniájának biztosításában áll.

A vezető és gondolkodó funkció helyes betöltésének a kérdése a szövetkezeti életben mint u. n. „Führerproblem“ már régen ismeretes. Ez alatt azt a kérdést kell érteni, miképpen lehet olyan réteget nevelni a szövetkezeti életben, mely a vezetésrepre legalkalmasabbak kiválogatását lehetővé teszi. Mert ez a szerep szinte különleges embertípust követel. A jó szövetkezeti vezetőnek bírnia kell a kapitalista vállalkozói organizátor minden képességével és mégis tudnia kell fékezni annak chrematisztikus és autokratikus hajlamait. Hol kelljen keresni az ilyen tökéletes típust? A nagy vállalkozói tehetségek közt, akik már igazolták organizátori képességüket? Ezek aligha fogják már tudni a szövetkezeti mentalitást elsajátítani. A szövetkezeti életben nevelődöttek közül? Itt meg attól kell tartani, hogy annak a vállalkozói milliónél csendesebb, kevesebb kezdeményezést kívánó levegője az ellenkező irányú egyoldalúságot fejlesztette ki.

Az operatív vagyis végrehajtó funkció részben a tagok, részben az alkalmazottak feladata. Az utóbbiakra vonatkozólag a probléma abból adódik, hogy szövetkezeti élet egyes ágazatai, különösen a fogyasztási, a hitel és a mezőgazdasági értékesítő szövetkezeteké, óriási szervezeteket kívánnak. Az Országos Központi Hitelszövetkezet 1100 és a Hangya a maga 1600 szövetkezetével és mindezek különböző hivatalnokaikkal voltaképpen egységes adminisztratív szervezetet alkotnak; már pedig általános tapasztalat, hogy minden adminisztratív szervezet teljesítőképeségének egy-egy alkalmazottra eső része fordított arányban áll a szervezet nagyságával. Vagyis a szervezeteknek a mamutorganizációban olyan teljesítményt kell kicsihozni az egyes alkalmazottból, mint a velük versenyző kisebb üzemeknek a magukéiból[^] sőt esetleg mint amilyenre a vállalkozó a saját érdekének a szolgálatában képes. E probléma megoldását csakis két alapon lehet elképzelni és mindkettőre épen a szervezet nagysága ad módot. Az egyik az intenzívebb nevelés: a szövetkezet már korábban befoghatja leendő alkalmazottait; például nem tartom keresztülvihetőnek, hogy külön szövetkezeti kereskedelmi, szövetkezeti tanoncképző stb. iskolákat tartsanak fenn; ott, ahol évente 30—

40, vagy még több új tisztviselőre van szükség, érdemes; de az alkalmazás ideje alatt is a tanfolyamok, kicserélés, utaztatások stb. által való továbbképzés aránylag könnyebben megoldható, mert az alkalmazottak nagy száma mellett ezek egymást könnyebben helyettesíthetik. A másik megoldási mód az üzemszervezés legmodernebb vívmányainak állandó átvétele; és pedig nemcsak az üzem mechanizálása, hanem a munka racionalizálása tekintetében. A végrehajtó funkciónak a tagok szempontjából is van jelentősége; erről később lesz szó.

Végül az emocionális funkció elsősorban a tagokra nehezedik. Ez az, amit úgy szoktak mondani, hogy szövetkezeti szellem legyen bennük. Ez azonban tulajdonképpen egybeesik a csoportnak fentebb b) és c) alatt megjelölt társadalomlélektani jellemvonásaival. Vagyis összefoglalólag mondhatjuk, hogy a szövetkezetekben a tagoknak bizonyos képzetekké kell bíniok a szövetkezetről általában és különösen a saját szövetkezetükről kell bennük bizonyos tradicionális képzeteknek — ezek közt etikaiaknak is — élni, és kell, hogy mindkét képzetcsoporthoz oly eszmevilágot, mentalitást fejlesszen ki bennük, mely érzelmi megnyilatkozásokat is: meggyőződést, hitet, lelkesedést, áldozatkészséget, stb. képes létrehozni. Ez a probléma azonban a szövetkezeti mozgalom csoportjellegű és tömegjellegű részeire nézve azonos, vagyis a kérdés megoldásának nagyrészen ugyanúgy kell történnie a már-tagokkal, mint a megnyerni szánt még-nem-tagokkal való vonatkozásban. Erre tehát később kerülhet sor. Az a különbség mégis fennáll, hogy a tömeggel szemben a csoportok „több teret engednek reflexióknak“, rendszerint több megfontoltsággal cselekszenek, vagyis a szövetkezeti tagokban élő szövetkezeti szellemben több lesz a racionális elem, mint a szövetkezeti élet tömegszerű képződményeiben; tehát az emocionális funkció élesztését célzó propaganda a tagok és a nem-tagok közt némileg különböző. A tagok körében elsősorban az eredmények hatnak, tehát a szövetkezeteknek a gazdasági előnyök minél nagyobb mértékét kell nyújtaniok számukra. Az igazi kitartás ebből táplálkozik. Ezt magasabb eszményekkel tölti meg annak tudata, hogy a szövetkezet munkája a kapitalisztikus alapon létrejött azonos gazdasági cselekményekkel szemben mutatkozó előnyön felül egyszersmind magasabb gazdasági elvek érvényre juttatásával jár. Ezeknek az elveknek az ismeretése a szövetkezeti ideológia fejtegetéséhez tartozik. Itt a szövetkezetre vonatkozó képzeteknek fontosságára csak azért kell rámutatnunk, mert ezek teszik egyik alapját annak is, hogy a tagok a maguk végrehajtó funkcióját kielégítőleg teljesítsék. A végrehajtó funkció az ő részükről abban áll, hogy a szövetkezetet

igénybevegyék annak a gazdasági műveletnek véghezvitelében, amelyre a szövetkezetet alakították; tehát például a fogyasztási szövetkezetnél, hogy tényleg annál vásároljanak. Ennek a funkciónak kielégítő teljesítése szinte létfeltétele a szövetkezet fennmaradásának, legalább is sokkal nagyobb jelentőségű, mint más gazdasági célú korporációknál, tehát például a részvénytársaságnál. Utóbbinál a tagok (részvényesek) végrehajtási funkciója tulajdonképpen kimerül a részvénytőke befizetésével; legfeljebb a részvényest megillető ellenőrzési és irányítási, tehát technikailag véve a szavazati jogok gyakorlása számítható még ide. De a részvénytársaság sikeres működése a tagok végrehajtási funkciójának gyakorlásától független és semmi más részvételt a részvényestől nem kíván. Ezért sorozza Wiese is (I. m. 182. old.) a részvénytársaságokat a „nem valódi“ csoportokhoz. Ellenben a szövetkezetnél már a tőke összehozásának feladata is inkább nehezedik minden egyes tagra. Az egész saját tőkét nekik kell rendelkezésre bocsátaniok, itt a nagy nyereség reményében a tőke nagyrészt lejegyző „nagyrészvényes“ vagy finanszírozó típusa ismeretlen; emellett pedig az egyes tagra eső tőkerész befizetése is nagyobb erőfeszítést jelent, tekintettel arra, hogy többnyire olyanokból áll a szövetkezet, akiknek tőkéjük nincs. Ehhez járul, hogy az igazi szövetkezetnek a tagokra mint üzletfelekre is szüksége van; addig él, míg tagjai nála vásárolnak, általa értékesítenek. Ez pedig a tagra nézve megkötöttséget jelent: nem válogathat, kivel köt üzletet, nem mehet a legközelebbi céghez, stb., szóval e kötelezettségből kényelmetlenségek adódnak, tehát bizonyos áldozatok még akkor is, ha a szövetkezet egyébként eredményesen, tehát a tagra nézve előnyösen működik. Sokszor ennél nagyobb áldozatokat is vár tőle a szövetkezet: ha például a megindulás nehézségei miatt eleinte nem tud előnyt nyújtani a vállalkozóval szemben, vagy mikor a versenytárs vállalkozó a szövetkezet tönkretétele céljából átmenetileg kedvezőbb feltételeket kínál és a tagnak ez alatt az idő alatt is ki kell tartania a szövetkezet mellett.

Maguk az előnyök sem mindig igazolhatók, sőt azt mondhatjuk, hogy annál kevésbé tűnnek ki, mennél eredményesebben működik a szövetkezet. A szövetkezetek legnagyobb eredménye ugyanis éppen mindig az, ha arra készítetik a vállalkozói szervezetet, hogy maga is konciliánsabb legyen az általa kiszolgáltakkal szemben; vagyis: a fogyasztási szövetkezet nemcsak a saját tagjait szolgálja ki kedvezőbben, hanem versenyével az általános kiskereskedelmi árszínvonalat is lejjebb szállítja; vagy a poolok nemcsak tagjaiknak biztosítanak

jobb árat, hanem arra indítják a közvetítő kereskedelmet, hogy engedjen a közvetítői nyereségből, hogy racionálisabban szervezze az értékesítést stb. Szóval mennél jobban beválk a szövetkezeti organizáció, annál közelebb jut egymáshoz a szövetkezet és a nem-szövetkezet az illető gazdasági műveletnek a tag szempontjából való előnyös lebonyolítása tekintetében. A különbség: a szövetkezet létjogosultságának bizonyítéka ugyanilyen mértékben mindig kisebb lesz. Ott, ahol a gazdasági élet valamely terén a szövetkezetek már komoly versenytársai lettek a vállalkozóknak, például Angliában az árúszéosztás terén a detailkereskedelemnek, vagy Kanadában a poolok a gabonaértékesítés tekintetében a gabonakereskedelemnek, ott épen ezért lehetőségek végnélküli viták a felett, melyik szervezet előnyösebb. Minden esetre a vita eldöntése és a fölény igazolása exakt számszerűséggel, tehát olyan formában, mely a gazdaságilag nem iskolázott tagok előtt is világos lenne, alig lehetséges. Tehát az eredmények propagatív hatása mindinkább csökken, mind nehezebbé válik a tagok hűségének fenntartása, illetőleg ez mindjobban rászorul más propagatív eszközökre. Ezek a más eszközök pedig túlnyomórészt ugyanazok, melyek, mint mindjárt látni fogjuk, a szövetkezeti élet tömegnyilvánulásainak keretében nagy szerepet játszanak.

Mint minden csoportban, a szövetkezetekben is tehát igen lényeges, hogy bizonyos áldozatokat kíván tagjaitól. Ezeknek lélektani indoka csak kettő lehet: az értük remélt előnyök, vagy a szövetkezethez való tartozásból fakadó kötelességtudat. Az előnyök érzékeltetésének problémáját ép most láttuk. A szövetkezettel szemben fennálló kötelességeknek lehet jogi (szerződéses) biztosítéka és csakugyan, sok értékesítő szövetkezetnél találkozunk azzal a konstrukcióval, hogy a tag szerződésben kötelezi magát arra, hogy bizonyos időre kizárólag a szövetkezetet veszi igénybe. Bennünket azonban itt különösen az a kötelességtudat érdekel, melynek jogi szankciója nincsen. Még az amerikai értékesítőszövetkezetek is, ahol pedig a szerződéses kötelezés általános, hangsúlyozzák, hogy tisztán erre építeni nem lehet, ki kell azt egészítenie a spontán kötelességtudatnak, mely mindig biztosabb. Ennek pedig legbiztosabb alapja, ha a tagok magukat a szövetkezethez tartozóknak érzik, illetőleg, ha a szövetkezetet sajátjuknak is érzik. Könnyű belátni, hogy ez nem könnyű feladat, különösen olyan szövetkezeteknél, melyek tagjainak száma százakra, ezrekre, sőt tízezrekre megy. Mert mi az azonosítás legegyszerűbb alapja? A szövetkezet ügyeibe való beleszólás lehetősége minden egyes tag részére. Ez természetesen nem történhetik úgy, hogy például

minden elhatározás a közgyűlésnek, tehát a tagok egyetemének marad fenntartva, vagy például valami referendumrendszer-féllével. Ellenkeznék ez a funkciók megosztásával, ellenkeznék a szövetkezetnek, mint gazdasági alanynak lényegével. Mi tehát a kivetető út? Különböző lehet. Egyik kétségtelenül az az elv is, hogy a szövetkezeti szavazat jog, tehát az annak ügyeibe való beleszólás mértéke független a tőkeérdekeltségtől. Ez az úgynevezett demokratikus vonás a szövetkezeteknél, szemben a tőkés társulások oligarchikus jellegével. Ez azonban nem elég, mert hiszen nagy taglétszám mellett a kollektív akaratnak egy-egy tagra eső része oly elenyésző, hogy a tag azt nem is érzékeli. Vannak azonban módok, melyek a közgyűlés mindenhatóságának illúzióját fokozni alkalmasak. Ilyen a tagok összeségének kisebb csoportokra való felbontása, úgy, hogy például személyi kérdésekben (választmány, igazgatóság összeállítása) ezeknél a csoportoknál van a részdöntés, tehát egy-egy csoport például megválasztja a maga kiküldöttjét, mintegy a maga bizalmi emberét a döntő szervbe, az igazgatóságba. Általában, igen jó hatása van ebben a tekintetben, ha a legfontosabb személyi kérdésekben a tagok egyetemének minél közvetlenebb beleszólása van; például ők választják a vezető* hivatalnokokat, ők hagyják jóvá az azok részére megállapított fizetések stb. Nagyon jellemző, hogy ezek a módszerek éppen Amerikában, a demokrácia földrészén fejlődtek ki a szövetkezeteknél. Ide tartozik a tagok állandó tájékoztatása, panaszaiknak, kívánságaiknak állandó tudakolása, ami szintén a nagy amerikai szövetkezeteknél van bevezetve és egész sereg hivatalnokot (fielá agents) foglalkoztat.

Ezekben ki is merítettük a szövetkezeti mozgalom azon társadalomlélektani kérdéseit, melyek saj átlagosan annak csoport halmazállapotot elért részeivel kapcsolatban merülnek fel. Át kelt tehát térnünk azoknak a kérdéseknek a vizsgálatára, amelyek a mozgalomnak tömegmozgalmi jellegéből erednek. Mint már mondtuk, itt két réteg kerül együttes tárgyalásra: a már szövetkezetiileg szervezett tömegek és a még nem szervezett, de a szövetkezeti gondolat tudatos vagy tudatalatti jegyében már pszichológiai értelemben vett tömeggé sűrűsödött sokaságokról. Mindkét esetben a feladat az, hogy a tömegekben a szövetkezeti gazdasági elv fölényébe vetett hit gyökeret verjen és erősödjék, az a meggyőződés érlelődjék ki bennük, hogy a szövetkezeti szervezkedés által a maguk egyéni vagy osztálybajain segíteni tudnak. Ha pedig ez a meggyőződés kialakult, akkor elég erős legyen ahhoz, hogy őket meg is tartsa, szövetkezeti magatartásra, mondjuk, áldozatokra készítse.

Tehát alapjában véve tömegek nézeteinek és meggyőződésének kialakulásáról és kialakításáról van szó. Kérdéseinket már most Le Bon nyomán a következőképen állíthatjuk fel: a) melyek azok a tömeglélektani tényezők, melyeknek a szövetkezeti meggyőződés kialakításában szerepük lehet és b) hogy kell ezekkel a tényezőkkel b

A tömegek meggyőződését kétféle tényezővel határozzák meg: közvetettek és közvetlenek. A közvetett tényezőké a hosszú előkészítő munka, a közvetleneké a végleges kiformalás, a kirobbantás.

Az első közvetett faktor a faj. A mi szempontunkból ez azt a kérdést jelenti, vajjon vannak-e különbségek a fajok közt a szövetkezeti megszervezés szempontjából. Gide azt állítja (Société Coopératives de Consommation), hogy vannak, mert a szláv és germán népek fogékonyabbak, mint a latin fajok. Én ezt a kérdést külön tanulmányban² statisztikai alapon részletesen vizsgáltam és arra a megállapításra jutottam, hogy ebből a szempontból a fajok közt különbséget tenni nem lehet. Más a helyzet, ha a hagyományt is a faji adottságok közé számítjuk, abban az értelemben, ahogy Le Bon veszi, — inkább szellemesen, mint tudományosan — azt mondva, hogy a hagyomány faji szintézis. Ha valamely népben élnek ősi szövetkezetszerű szervezetek emlékei, ha annak történelmében, korábbi alkotmányában ilyeszerű képződmények nagy szerepet játszottak, akkor a modern szövetkezet könnyen nyerhet valamilyen a hagyomány által szankcionált színezetet, könnyen úgy tűnhetik fel, mint az illető faj teremtőerejének, nemzeti géniuszának sajátlagos alkotása. Nyilvánvaló, hogy ebben az esetben a szövetkezeti eszmekör útja jobban elő van készítve, mint ha a mozgalom merőben új, idegenből másolt kísérlet valamely népnél. A germán népeknek egész középkori alkotmánya szövetkezeti jellegű és sok német tudós — maga Gierke is — ezt a társulási formát a német faj sajátlagos életformájának tekinti, Japánban hotokusa és musin néven őseredeti szövetkezeti alakzatok működnek évezredek óta. Nem kis részben ez az oka Németország vezető szerepének szövetkezeti téren, továbbá annak a bámulatos szövetkezeti fellendülésnek, mely előidézte azt, hogy Japánban is a mozgalom három évtized alatt 15.000 modern szövetkezetet produkált. Általában előnyben vannak mindazok az országok, ahol a középkori ipar szervezetei, a céhek, gildék, hanza

¹ Le Bon: A tömegek lélektana, Budapest, Franklin, 1920.

² Lásd Revue de la Société Hongroise de Statistique, 1926. 239 oldal, valamint Internationale Statistik der Genossenschaften c. munkámban, Berlin, Struppe & Winckler, 1928. 258 oldal.

stb. teljesen kialakultak és bizonyos időn át virágoztak annyira, hogy a néplelken nyomokat hagytak; mert hiszen ezek épúgy gazdasági célú szervezetek, mint a szövetkezetek és a volt céhtagok leszármazóiban élő hagyományok ebből az elemből is kétségtelenül tartalmaznak valamit. Ugyanezekben az államokban a mezőgazdaság is a maga középkori szervezetében sokkal inkább támaszkodott a szövetkezetszerű szervezetekre, mint például nálunk, ahol gazdasági alkotmányunk kiépítésében a nyugati fejlődést a középkorban csak tökéletlenül utánoztuk, ahol sem céhek, sem faluközösségek, sem más hasonló szervezetek oly tisztán és oly nagy számban nem fejlődtek ki, oly szerepet sohasem játszottak, mint Németországban, Angliában, Franciaországban, Svájcban. Bizonyára ez az egyik oka annak, hogy a magyar gazdát, a magyar iparost sokkal fáradtságosabb munkával lehet csak megnyerni a szövetkezeti gondolatnak.

Le Bon a közvetett tényezőkhöz számítja az időt is. Mi ennek különleges jelentőséget a szövetkezeti nyugalomban nem tulajdonítunk, viszont aláírjuk azt, amit a politikai és társadalmi intézményekre vonatkozólag mond, hogy „a tömeglélek huzamosabb befolyásolása“ általuk nem érhető el (i. m. 79. old.). Ellenben vele együtt valljuk a szövetkezeti életre vonatkozólag is, hogy „a nevelésből, melyben valamely ország fiatalsága részesül, megtudhatjuk, milyen lesz az illető ország jövője“ (i. m. 90. old.). Természetesen nem a szövetkezeti nevelésről van itt szó, hanem a nevelésről általában. Amilyen emberanyag kerül ki a nemzeti nevelés kohójából, olyan lesz a tömeglélek. Ha ez a nevelés hangsúlyozza a szövetkezeteknek kedvező talajt jelentő jellemvonásokat és ismereteket, akkor a mozgalom haladása gyorsabb és egészségesebb lesz, mint ha a nevelés kifejezetten individualista irányú. Érdekes volna például az amerikai és japán nevelést, a két nép lelkét, a két ország tömegmozgalmainak lélekrajzát, vagy akár szövetkezeti mozgalmát is összehasonlítani.

Áttérve a közvetlenül ható tényezőkre, elsősorban a „képekkel, szavakkal és formákkal“ (Le Bon) kell foglalkoznunk. A jel-szavaknak a szövetkezeti mozgalomban is megvan a jelentősége. Itt is igaz, hogy „ész és érvek hasztalan küzdenek ellenünk“, sőt hogy egészséges hatásuk is gyakran sokkal erősebb, mint az érveké. A szövetkezésnek, mint gazdasági szervezési elvnek tartalma bonyolult valami, még a művelt emberek közül is csak a közgazdaságilag alaposan képzett szakember érti meg. Vagy ki vállalkoznék rá, hogy a tömegeknél propagandát csinál a „szükségletkielégítési elv“-nek? A gondolatot fel kell oldani könnyebben

emészthető formákra, körül kell venni illúziókkal, csak így fogják azt a tömegek magukévá tenni.

És csakugyan, a szövetkezeti mozgalom története tele is van jelszavakkal. A francia utópistáknál a forradalom hármasság-jelszava szerepel; Owen az emberi társadalom harmóniáját igéri; a keresztényszocialisták a keresztény elvek uralmát a gazdasági életben; Schultze liberális hangokat penget, Raiffeisen felebaráti szeretetet hirdet; a szocializmusnál a szövetkezet a munka tökéletes ellenes harcának egyik formációja, Gide viszont le régne du consommateur-ról, juste prix-ről beszél. Még leginkább gazdasági érveket hangoztat az amerikai szövetkezetek szótára; ők a piac szabályozásának és befolyásának gondolatát iparkodnak közelebb vinni a taghoz; náluk a rendszeres értékesítés, „orderly marketing“ a jelszó; nagyon jellemző, hogy még a közvetítés útjának meg rövidítését is jelszószerűen formulázzák: „a fogyasztó dollárjából a termelőt több cent illeti“. Mennyire kiérezhető az agitációs célzat a dollár és cent szembehelyezésében!

Vannak aztán jelszavak, melyekre azt mondhatjuk, hogy szerepük ugyanaz, mint volt a Northcliff-féle propagandáé a háború alatt: az ellenfél megvetendő és gyűlöletes színben való feltüntetése. Idetartozik a fenti amerikai is a dollárral és a centtel. De idetartozik a kizsákmányolásról, a felesleges közvetítőkről, a munkanélküli jövedelmekről stb.-ről szóló egész szótár is. Úgy ezek, mint az előbbieik a tömegeket szuggerálni alkalmas kifejezőmódok és épen ezért nélkülözhetetlen részei a szövetkezeti ideológiának. Szükség van rájuk, igazság is van bennük, de nem szabad a tartalmukat túlbecsülni; nem a lényeg van bennük, nem örökérvényű igazságok szólnak belőlük; csak határozatlan kifejezőmódjai bizonyos homályos képzeteknek, melyeket a tömegekben keltének. Mint szavaknak is változniuk kell korok és országok szerint. Dőre dolog, ha valaki ma ugyanazokkal a szavakkal akarja a szövetkezeti gondolatot népszerűsíteni, amelyekkel valamikor Victor Aime Huber vagy Raiffeisen operált. Olyan ez, mint a mordály a géppuska korában. De épúgy ügyelni kell, hogy szuggerálás eszközei alkalmazkodjanak a milióhöz: fajai jellemvonásokhoz, műveltséghez, gazdasági viszonyokhoz és hasonlóképpen a propagált szövetkezeti ág természetéhez.

Ami végül a tapasztalat tömegtényezői szerepét illeti, ez a szövetkezeti mozgalomban sem jelentéktelen és pedig kettős irányú lehet: általa igazolhatja magát a mozgalom és jelentkezhetnek benne a kapitalizmus hibái és hiányosságai. A tapasztalat lehet az, mely a jelszavak valódi tartalmát megmutatja, az illúziók valótlanságát részét kiválasztja, tehát előidézheti a fokozatos, a fájdalom-

nélküli józanodást, előkészítheti a gazdasági meggondolás útját. A propaganda feladata a tapasztalatnak ezt a kettős szerepét úgyesen irányítani, arra a tömegek figyelmét felhívni.

Amit Sombart a szocializmussal kapcsolatban mond, válaszul arra a kérdésre: hogyan lehet a szociális mozgalom megértéséhez felhasználni a tömegek lélektanát és a tömeglélektant, a mi esetünkben is érvényes: a tömegmozgalom tanulmányozásának eredményeit alkalmaznunk kell a társadalom azon elemeire, melyekből a szövetkezeti mozgalom áll vagy melyekre számít (i. m. II. 175. old.). Ezekkel a rétegekkel kell most foglalkoznunk, hogy ezzel egyszermind elvégezzük feladatunkat azokra vonatkozólag is, akiket mint az in posse szövetkezeti tábor jelöltünk meg indulásunkkor.

Kikből áll ez a Wiese-szerinti értelemben vett absztrakt tömeg? Foglalkozásra, műveltségre, világnézetre nézve igen különböző egyénekből: munkások, gazdák, iparosok, tisztviselők, ezek a főtípusok. Mi a közös bennük? Az átlagos válasz rendesen az, hogy valamennyi kisember. Vannak a mozgalomnak theoretikusai is, akik a lényegre kötik ahhoz, hogy a szövetkezetekben kisemberek egyesülnek. Elméletileg ezt a fogalmi jegyet a magam részéről nem fogadom el, mert a szövetkezeti szervezkedés anyaga pontosan véve nem a kisemberekből, hanem azon rétegekből áll, melyeknek helyzete a kapitalista cseregazdaságban hátrányos; ezekben a rétegekben pedig nagyobb gazdasági alanyok is akadnak, akiknek szükségük van a szövetkezet gazdasági támogatására; például jelenleg a nagybirtokosok; vagy bizonyos gazdasági körülmények közt nemcsak a kis-, hanem a nagyjövedelmű fogyasztók is. Tény azonban az, hogy a valóságban a kisemberek a kapitalizmustól általában többet szenvednek, mint a nagyobb gazdasági alanyok és ezért ma a szövetkezeti mozgalom túlnyomólag csakugyan kisemberekből áll és azokra számít.

Találón jellemzi ezeket az elemeket Wiese (i. m. 122. old.): „Nemszabadoknak és elnyomottaknak érzik magukat. Ennek túlnyomólag gazdasági okai vannak ... Az az érzés, hogy az élet valóságos vagy vélt javainak élvezetéből nagyjából ki vannak zárva, kicsinyessé, barátságtalanná és bizalmatlanná teszi őket. Kizsákmányoltaknak érzik magukat anélkül, hogy a társadalom építményének gazdasági összefüggését áttekinteni képesek volnának ... Gyakran az az érzés emészti őket, hogy ki vannak zsákmányolva és munkájuk gyümölcse részben meg van tőlük vonva. Egyrésztükben kialakult a proletár osztályöntudat, más részük azonban megakad valami tompa kisember-öntudatnál. Nagyon jellemző, hogy a legtöbb kisember nem tud másként beszélni, mint panaszólag,

kissé elkeseredett hangon ... Minél inkább felülkerekedik bennük a tudat, hogy a széles rétegekhez tartoznak, annál kisebb lesz részvételük a fennálló társadalmi és gazdasági rend fenntartásában. Relatív tulajdonságnélküliségük hajlamossá teszi őket a társadalmi szervezet kollektivistikus formájára ... a kispolgári elemeknél azzal a félelemmel és bizalmatlansággal, hogy talán az ilyen új rend sem hozná meg nekik az üdvösséget...“

Talán épen ez az ingadozás kapitalizmus és kollektivismus leözt teszi számukra rokonszenvéssé a szövetkezeti rendszert, mely előttük aranyközéputnak látszik. Bizonyos értelemben ez a jellege kétségtelenül meg is van és ezért csak helyes, ha a propaganda ezt a körülményt hangsúlyozza. Mindenesetre, a kisemberek tömege a vázolt jellemvonások folytán sem lesz azonban annyira egységes, hogy ne választnának el őket egymástól a hivatásbeli, foglalkozásbeli különbségek. A közös lelkivilág mellett tehát megvannak a külön érdekek és külön érzelmek is, amivel a mozgalom irányításában szintén számolni kell.

Hátra volna még a kérdés, hogy a megismert tömegtényezőket, mint mozgó erőket hogyan kell tudatosan alkalmazni. Ez azonban már nem tartozik szorosan tárgyunkhoz. Annak megállapítása, hogy a tömegmozgalom mely tényezői szerepelnek a szövetkezeti mozgalomban, társadalomlélektani feladat. Azonban azt vizsgálni, milyennek kell lennie a jó szövetkezeti vezetőnek, aki e tényezőkkel bánni tud, mely módszereket kell alkalmaznia, inár kívül esik a szociológián, tehát kitűzött feladatunkon is.

Anatole France említi, hogy a metafizikus számára a világ városaival és kertjeivel, változatosságával és mozgalmával nem egyéb, mint sima felületű gömb délkörökkel. A szociológus is kénytelen a szövetkezeti mozgalmat sok szintől megfosztani. Ebből azonban nem következik, hogy más oldalról ne lehetne benne eszményt látni és hogy nem adhatna nemes tartalmat embermilliók életének. Ez a szemlélet azonban az apostoloknak és nem kutatóknak való. De bizonyos az apostolok is el fogják hinni, hogy az ő működésüket is szilárdabb alapra helyezi, ha tudják, hogy az életük célját alkotó eszmekörben mennyi az eszmény és mennyi a realitás.

Ihrig Károly

FIGYELŐ

SZABAD ÉS KÖTÖTT KÖRNYEZETFORMÁK

(Megjegyzések az egyéni környezet elemeinek meghatározásához)

Sajátos jelenségként áll előttünk az, hogy a szociológia az *egyénre* vonatkoztatott társas környezet mai elemeit aránylag csekély buzgalommal próbálta elemezni, holott úgy az egyénre, mint a tudományra nézve kiválókép érdekes, hogy minő hatásforrások irányítják az életet ilyen vagy olyan irányban. Az egyén környezetelemeiről persze igen különböző értelemben lehet szólni; a környezetről mindenekelőtt *cél-tartalmi* nézőpontról szoktunk megemlékezni: ez itt „vallásos” környezet, az ott egy „politikai” párt, amaz egy „kenyérkereső” pálya stb. Ily módon az egyéni környezet legtágabban vett fogalmába belefér az egész „társadalom”, avagy az egész „kultúra”. Azt hisszük, hogy így a környezet-elemzés nem lehet teljes. Újabb szempontokból kell tárgyalás alá venni a kérdést. A szociológus mindenekelőtt tipikus *környezetformákat* kutathat, megvizsgálhatja, hogy minő egyes környezetelemeknek az egyénhez való átlagos *közelségi foka*. Dunkmann nézeteihez fűzünk itt némi kritikai megjegyzéseket. Dunkmann az individuum körül szűkebb és tágabb „köröket” képzel el, amelyek — úgy látszik — a környezet közelebbi és távolabbi elemeit (hatásforrásait) jelzik. Sorrendben ezek az elemek következhetnek egymás után 1. a korréteg, 2. az egyneműek kapcsolata, 3. a család, 4. a törzs, 5. a nép és 6. a faj. Másrészt pedig azt vizsgálja, hogy az egyén életében bizonyos környezet-elemek *minő arányban* érvényesülnek, ezt az arányt az egyéni érdeklődést jelző kör egy-egy körcikkével fejezi ki s a következőkkel jellemzi a részesedési arányt: *család, hivatás, külön érdekek, baráti kör, sport* (stb.). Dunkmann szerint az egyén háromféle fogalomban adható meg: 1. végső egyszerű empirikus elem a társadalomban (kvantitatív kérdés) 2. az emberi *nem* általános típusán belül található nem ismétlődhető egyszerűség (szerinte ez pszichológiai kérdés), 3. ezen a nemen belül *tartalmilag meghatározott* típus: ezt tekinti szociológiai problémának. Miként? Minden embert körülvesznek a kor, nem, család, nép, faj befolyásai, ezek mint (említett)

„körök“ zárják körül az egyént, úgy hogy az *egyén totalitását* részletesen meghatározzák (?), Ezekből a környezetelemekből ered a „totalitástípus“. De vannak más környezetelemek, amelyek az egyént „parciálisan“ határozzák meg, mintegy sajátosan megtöltik, úgy hogy egy „parciális típus“-ban a különböző behatások (család, párt stb.) „keverednek“ (eigentümliche Mischung), s ezt a keveredési arányt lehet körcikkben kifejezni.¹

Ebből a tényállásból következik egy további tény, Dunkmann szerint: „Individuum és csoport [hatásforrás és környezetelem] egymást feltételezik és kiegészítik, mint komplementárius realitások. *A totalitás- és parciális-típus különbsége* abban áll, hogy egy egyén *amazit nem változtathatja meg, ezt azonban nagyon is jól*, habár csak relatíve. Ezzel az *egyén mozgási szabadsága* biztosítva van, persze csak igen korlátozottan, de mégis jelentősen“ (26, L). Ebben módszer és eredmény együtt van. Mindkettőt célszerű bírálat tárgyává tennünk. Induljunk ki, ami a legtermészetesebb, a társadalom szemléletéből.

Vannak környezetelemek, amelyekkel a sors ajándékoz meg bennünket. Születésünktől kezdve közvetlen környezetünk a *család*. Ez a környezet adott, nem választható, A pszichikai hatás a sorsközösség, és beágyazottság érzése, amely különösen kifejlődik azon az alapon, hogy itt a választhatás gondolata elesik, A család természetes közösség, de sokoldalú életegység is, „kisközösség“, intímalajú együttlét, tápláló és nevelő milieu. De ugyanilyen természetű „közösség“ a nemzet is; nagyságára, széles körére nézve szinte semmiben sem hasonlít a családhoz, mégis ugyanazt érezzük, mint a családukkal szemben: beleszülettünk és a sorsunk vele egy. Mindkét környezetformát méltán tarthatjuk „sorsközösség“-nek, adott elemnek, velők együtt emelkedünk, avagy velők együtt bukunk; a „függetlenség“ velők szemben rendszerint önámításon alapszik. Mindkét környezetformát *természetes* környezetnek mondjuk, miután alakulásuk idők folytán természetes úton megy végbe, t. i. mesterséges szervezési aktusra nem szorulnak. Az ily természetes környezetformák hatalmas összetartó erőt nyerne: a természetes rokonérzést (összetartozásérzést), mely bizonyos, olykor patriarchálisnak mondott attitűdben jelentkezik. Ez a „természetes rokonérzés“ működésében nem tűnik fel, mégis állandóan hat minden érdekellentét dacára, és szoros összeforradásra ösztönöz. Legbiztosabb alapja a megértésnek, az interpszichikai kapcsolatok melegága. Mindez quasi ingyen ered meg, azaz természetes produktum. Nemzetközi alapon mesterséges produktumként kellene létrehozatnia kétes eredménnyel és bizonyára költséges módon, külön szervezetek

¹ *Angewandte Soziologie*, 1929. Ism. Társadalomtudomány 1930, 216—18. lk.

hálózatának igénybevétele útján. A valahová való „természetes tartozás“ érzése a társadalmi összefüggés *eredeti* kiindulópontja.

Röviden szólunk itt elégséges a családi és nemzeti „közösségeről“. Egy házra azonnal ráeszmélünk. A kettő nagy távolságban van egymástól. A család kicsiny formaegység, a nemzet viszont az előzőhöz képest igen tág élet-összefüggés. A nemzet fogalmába, legtöbbször belehangzik ugyan a faj fogalma is, amely többé-kevésbé színezi az előbbit, lényege mégis egy történetileg kialakult, önállításra képes s fejlődésképes kultúra, továbbá a nemzet területi (geográfiai) nézőpontról tekintve is valamiféle településegység. Külön probléma itt a nagyságméret kérdése. Még u. n. kis nemzetek is milliőkat foglalnak magukban. Éppen ezért a nagy tömegek szétesősége folytán a nemzet nem mindig áll eléggé közel az egyénhez. De facto van egy vagy több *átmeneti forma* kis- és nagyközösség között, amely eddigelé jellegében meglehetősen elhomályosultan jelentkezik a szociológusok előtt.

Oly középformátumról kell szólnunk, amely a 19. század rendkívül gyors közlekedési forradalma következtében jelentőségében bámulatos gyorsan csökkent és szinte maradék nélkül beleolvadni látszik a nagyobb egészbe, nemzet-államokba. Történeti szerep szempontjából még sem tűnt el, s töredékeiben ma is feltalálható.

Mik azok az „átmeneti“ formák, melyek itt szóba jöhetnek? Igen sajátos, hogy itt a legújabb szociológusok nem egyszer nem valódi, szerves életégszet jelentő *közösségekre*, azaz nem is természetes kötelekekre gondolnak, hanem *mesterségesen közbeiktatható* csoportokra, s e tekintetben sajátoskép Durkheim és Spann minden különbségük dacára egy síkon állanak, Durkheim érzi a „távolságot“ egyesek és nemzet közt. „Une nation ne peut se maintenir que si, entre l'État et les particuliers, s'intercale toute une série de groupes secondaires qui soient assez proches des individus pour les attirer fortement dans leur sphère d'action et les entraîner ainsi dans le torrent général de la vie sociale.“² Magát az államot is bizonyos távolságban látja, (L'activité collective est toujours trop complexe pour pouvoir être exprimée par le seul et unique organe de l'État; de plus, l'État est trop loin des individus, il a avec eux des rapports trop extérieurs et trop intermittents pour qu'il lui soit possible de pénétrer bien avant dans les consciences individuelles et de *les socialiser intérieurement*“). Innen van, hogy kellenek „másodlagos“ csoportok, ezek ép a foglalkozási csoportok, amelyek a külön foglalkozáshoz tapadó éthoszt, s élet-

² Durkheim: Quelques remarques sur les groupement professionnels, E tömör tanulmány csatolva: *De la division du travail social* 2-ik kiadásához 1902. XXXIII. lap.

szabályokat portálnák (il faudra que, dans chaque profession, un corps de régles se constitue, qui fixe le quantité du travail, la rémunération juste de différents fonctionnaires, leur devoir vis-a-vis les uns des autres et vis-a-vis de la commonaute). Ez ép a Spann-féle „rendi“ állam gondolata is — hasonló elméletcsírák másutt is kiérezhetők³ — s végeredményben egész a fasizmusig látható állandóan éber tendencia ez irányban: valamikép szervezni a dolgot „az állam és az egyén között“.

Spann elméletében az a gondolat is élénk szerepet játszik, hogy az egyént igazában körülfogó közösség nem lehet nagy, sőt szükségképp kicsiny formátumú egység, s mivel ma a gazdasági élet a fő, „gazdasági rendek“ — ezek ép a Durkheim-féle „groupements professionnels“ — szükségesekek. „Da die gesellschaftliche Geistigkeit *nur in kleinen Gemeinschaften* (sic), in Schichtungen mit grossen Unterschieden, sich darlebt und darstellt,... muss auch die organisatorische Gliederung der Wirtschaft und schliesslich des Staates von *kleinen* Kreisen, von zunftartigen Verbänden oder ‚Ständen‘ ausgehen“.⁴

Valóban jellemző. A modern elmélet ily csoportot egyén (vagy család) és állam „között“ mesterségesen óhajt kreálni, még ha oly feltűnő kiindulásban is, mint Spann, ki „kis köröket“ akar vetni, és — rendek gyanánt — végre is embermilliókat volna kénytelen aratni. S azt hiszi: ezek „közösségek“. Schmoller érdeme, hogy ama kis és nagy formátumú egység (állam) közötti alakulatokat sajátos történeti jelentőségében felismerte s elnevezte. Arra gondolunk, amit Schmoller „Gebietskörperschaft“-nak nevez, amelyet megértett, ha szociológiailag nem is jellemezett eléggé. Sokat tett a maga részéről az államtan arra nézve, hogy ezeket az — úgynevezett — „kis államokat“ avagy „partikuláris“ egészeket önállóságában elfeledjük, s mindjárt kezdetben úgy gondoljunk rájuk, mint egy jövődő, nagyobb állam „részeire“. Holott ezek a középegységek, partikuláris alakulatok eredeti egységek, összetartó sajátos erővel, amelyet ép a sokat ócsárolt „partikularizmus“-ban találunk meg. (Úgy Spann, mint Dunkmann környezetelemzésében Stamm⁴ is szerepel, de e terminus nem általánosítható).

Szociológiai szempontból méltányosabban kell róluk ítélnünk. Végeredményben az autonóm élet fontos része folyt „partikuláris“ alapon le. Nem *csak* földrajzi egységek ezek, hanem *társadalmi* egységek, sőt .sorsközösségek. Olyan kisebb egységekre gondolunk, amelyekből Svájc összenőtt, amelyek természetes, összetartó egységek lévén, szövetségük útján, de önállóságuk bizonyos megőrzésével hozták létre a „szövetséges“ államot (Bund); ezek a „kantonok“. A mai Egyesült Államokban

³ V. ö. C. E. M. Joad, *Introduction to modern political theory*, Oxford, 1924.

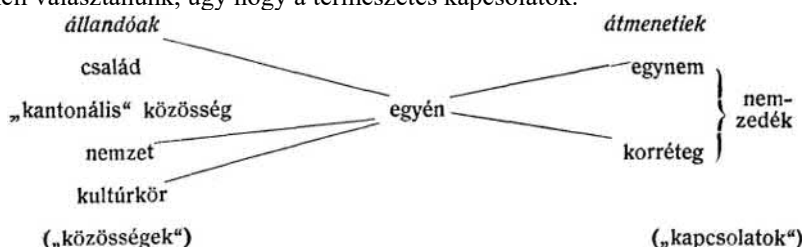
⁴ *Der wahre Staat*, 1921. 284. 1.

körülbelül ezek mutatkoznak be tagállamokként és nagy méretűek, ámde egyedül nem a méret nagyság itt a döntő, hanem középhelyzet nemzet és a tőle távol eső kategória: a család között. Magunk „helyi közösségeknek“ neveztük, de a „helyi“ szót nem találjuk eléggé kifejezőnek, A görög világ a poliszban mutat fel hasonlót stb. Az ily *sorsközösséget* legcélszerűbb a fenti példa nyomán — általában — „*kantonális közösségnek*“ neveznünk. Ennek sajátos *érteke* az egyén számára az, hogy életviszonyaihoz — szubjektíve — „közel van“, a sorsára való hatást közvetlenebb módon érzi. A modern parlamentarizmus szó nélkül szétporlasztotta ezt az alakulatot. Önkényes határu választókerületekből kerülnek ki a „nép“-képviselők. A kantonális sorsközösség felolvad; minden feje fölött siklik át? Jó részben, — Egy nemzetfölötti alakulatról nem szabad megfeledkeznünk. Amint van egy „helyi“* környezetelem az egyén körül, mely „közelebb“ van hozzá, mint a nemzeti közösség, úgy van egy, az előbbinél is tágabb környezetelem r a *kultúrkör*. Ez számunkra a Nyugat, azaz a közép- és nyugateurópai — nyugati keresztény — civilizáció. Ez a környezetelem látszólag „távolabb“ van az egyénre nézve, mint az előbbieket, s könnyen feltételezhető, hogy szinte az átlagos egyén számára már el is hanyagolható hatásmennyiséget ad ki. Ez a feltételezés kétségtelenül elsziett volna; a „kultúrkör“ környezeteleme annyiban jelentős, amennyiben minden u. n. „erkölcsi“, humanitárius, vagy nemzetközi érintkezésben irányadó elv, valamint e civilizáció vallási struktúrája „közeli“ hatással van az egyén morális életfelfogására, világszemléletére. Az idők változásától függ, hogy ilyen kultúrkör-hatások miképp nyomulnak előtérbe.

Nem tudjuk belátni, hogy az itt röviden átpillantott természetes* *közösségi* környezetelemeket Dunkmann miképp tudja párhuzamba hozni a következőkkel: 1. mindenki „hasonlóképp“ beleszületik egy *nembe* (férfi-nő) és hasonló neműekkel szintén rokonnak érzi magát. Kétségtelen itt is van megértési közelség, sajátos interpszichikai kapcsolat, de a kapcsolat lehetőségei, főképp gyakorisága, intenzitása *mást* továbbá 2. mindenki beletartozik „születésénél fogva“ egy *korrétegbe*. Semmi kétség, a gyermek hasonló korúakkal van együtt, fejlődését zavaró az, ha állandóan felnőttek közt van, kik elzárják őt a hasonlókorúaktól. A gyermeki világ „annyira elütő struktúra, hogy megérthetjük, de teljesen nem tudjuk átélni“ (Spranger). Az Én felfedezése, az életprogramm fokozatos kialakulása, az élet egyes formáiba való beleilleszkedés, az egyéniesülés „metafizikai alapélménye“ oly sajátos növekedési feladatok, hogy azt el kell fogadnunk, mint a felnőtt élettel szemben önálló problémát (v. ö. Spranger, Az ifjúkor lélektana. M. ford. 1929). A korrétegbeli összefüggés el nem hanyagolható *önnevelési* milieu. „A barátkozás az önmegértést szolgálja.“ Az egyikés gyermek egyik tragikumában van, hogy kevés a hasonló korú, aki-

vei együtt él, küzd és ezzel fejlődik. Az ifjak, gyors fejlődésszakuk közepett, különösen érzékenyek a „korréteg kívánalmai“ iránt. Már az ősi Männerbund is (Schurtz) ezen összefüggésformát használja fel (az egynembeli összefüggéssel együtt) összetartó erőül; ma az öregek klub-élete mutat hasonló stb. Szokás hasonlóképp beszélni *nemzedékről*, melynek lényeges eredő forrása abban van, hogy a történeti tapasztalatok, melyeket a felnövő maga előtt talál, élet-koronként más nyomokat hagynak, más hangsúlyt nyernek s másképp kapcsolódnak, és végül más következtetések, jövőre való kilátások alapjává válnak.

Bármennyire természetes eredetű is mind, az egynembeli, korréteg-rjeli, avagy a nemzedéki kapcsolat, távol áll jelentőségében attól, hogy párhuzamba állítsuk családdal avagy nemzettel, melyek sors-közösségek, azaz *állandó* kapcsolatot, sőt egyenesen tartós *együttélést vonnak maguk után*. Bármennyire jelentős tényező az életben az a megértési alap, amelyet az egynem- vagy egykorbeliség magával hoz, nem vezet igazi közösségre. *Sem az egynembeliek, sem az egykorúak nincsenek benső egymásrautaltságban*. Érintkezésük is alkalmoszerű, illetve átmeneti jellegű, s főképp ontogenetikára nézve fontos. Ezek szerint ezt a kétféle, „természetes“ alapú kapcsolatot Dunkmannal szemben külön kell választanunk, úgy hogy a természetes kapcsolatok.

A hatás természetesen nem csak az egyén felé tart, hanem aktív elemként az egyén is többé-kevésbé visszahat környezeteire; minden környezet megváltoztatható (a környezet passzivitása).

A természetesen adódó környezetelemek kiegészülnek más kapcsolatokkal; tekintetbe jő mindenekelőtt a pályaválasztás, a *foglalkozási kör* behatása, Nem mérnök Dunkmannal azt vélni, hogy ezen a síkon az egyén mozgási szabadsága a kötött környezetelemek után bekövetkezik. Az itt-ott még meglévő kasztrendszer kivételes, hol a gyermek születési alapon nyeri foglalkozási körét. Igaz, hogy a modern társadalom nem ismeri a pályaválasztás születés által való megkötöttségének *elvét*, mind a mellett a pályaválasztási *szabadság* még a modern társadalomban sem pályaválasztási *lehetőség*; sőt az esetek túlnyomó

többségében „az alma nem esik messze a fájától“. Maga a pályaválasztási szabadság nem szigorúan egyéni, sőt inkább a családi hagyomány és értékelés a döntő. Ezek szerint itt nincs új, merőben elütő környezetem, hanem — ép az előzőkkel kapcsolatos kötöttség. Arról, hogy a pályatársak a pályára belépőkkel az uralkodó élet szokásokat, a munkamódot stb. ismertetik, általában az ifjút bevezetik az életbe, elég; röviden megemlékezni. Az egyénre ható mai környezetelemek közelségi sora tehát bizonyára ez: család, nemzet, kultúrkör, foglalkozás, hasonló korréteg és hasonló nem.

Kérdésünk e ponton sincs lezárva. Ha *mindezek* a környezetelemek lényegében a születés által adottak, ha a foglalkozási kör esetén is csak esetlegesen van szó egyénileg arról, hogy mire adjuk magunkat, *éppen mindezen kötöttségekkel szemben* nyilvánul meg egy oly tendencia, hogy az egyén a saját Ízlését, hajlamát követhesse. Hozzájárul *ehhez* lényegesen a tömegek modern, szoros *munkafegyelme*; az évek, hetek, napok túlnyomó része speciális és sokban gépies munkában telnek el.

Dunkmann egy megjegyzése (hiszen egész elmélete mintegy kiragadott megjegyzések mozaikja, s ép az ellen tiltakozunk, hogy ily szociális kérdést pusztán megjegyzések formájában bárhová közbeiktatni lehessen) arra utal, hogy (amire amerikai szociológusok mindig felfigyeltek, ő is észreveszi) van bizonyos életkör, amely ép a mai technifikált élet *kiegyensúlyozására* hívatott. Szórakozás ez, mint Dunkmann is rámutat? Kétségtelen ez is, de ferde dolog ezt így környezettényezőként, illetve motíválóként kiragadni. Nem szükséges tüzetesebb tömeglélektani elemzés e, sui generis modern tömeghangulat megrajzolására. Kétségtelen, hogy a modern Én sajátos deformáló tényezőt kap a tipikusan technifikált életmunkában, *időileg* élményei két sorozatot mutatnak: egyik a saját énjéhez tartozik, a másik én az, amellyel belép a gépies tevékenységi láncolat láncszemei közé, amelyet „átenged“ az organikus életből a gép számára. S ez az időileg különvált tevékenységsorozat sajátos centrumot kap, mely mint Én-centrum, sui generis „technikai Én“-né alakul. Ez az Én erősen lekötött, nem szabad, a „másik“ Én annál inkább keresi a szabadságot, önmaga megtalálását. Éppen a modern élet felöltően gazdagon alakít ki oly környezetelemeket, amelyek teljesen *szabad csatlakozáson alapulnak*, ahol nincs szó semminő kötöttségről. A régi időkben egy környezetelem állott — a baráti kör — e célra az egyén rendelkezésére, a mai élet ezerféle ily kört teremt; a „dopolavoro“ külön problémája. Mondjuk, a „szórakozáskereső“ tömegek különös erővel hoztak létre sajátos életformákat. Vannak persze komolyabb egyesülések is, tudós, művész körök

különnemű egyesülések⁵ stb., amelyek mind készen várják a tömegek szabad csatlakozását. Ezek a különleges munkafegyelem alól felszabaduló tömegek itt élük le életük egy, kedvelt és *egyéni* részletét, kiki hajlama szerint. Ezek a különösen modern időkre jellemző környezet-elemek nevezhetőek összefoglalólag „*speciális vonzódást köröknek*“. E fogalom természetesen még differenciálendő.

Mindezek szerint az egyénre ható életkörök háromféle alapúak: 1. születési körök, azaz *természetes* kötöttségek (állandóak és alkalmiak), 2. *foglalkozási* körök, 3. speciális *vonzódási* körök. A Dunkmann által kiemelt totalitás- és parciális típus végre is mindenütt komplex-típusként kapható meg. A mai szociálpolitika megfigyelője tanulságos példákban láthatja maga előtt azt, hogy az *egyén* kívánságai, érdekei, életproblémái ama különböző irányokban miképp találnak kielégítő megoldásra,

A modern tömegek lelkének megfigyelője — last not least — kétségtelenül egyre inkább látható relieffel lát eredményeiben megjelenni még egy jelentős motívumsorozatot, amely a leghatalmasabb alkotóelem a társadalomban, és bár szintén „vonzódási“ körnek mondanók, mégsem az individualizmust, s a modern technifikált életet idézi emlékezetünkbe. Ha az előbbiben „egyensúlyozódást“ keres a legépiesedett egyén, úgy a következőben valami hasonlót keres, de semmiképp nem volna jó ily mechanikai kifejezéssel élnünk, hogy közel férkőzünk szerepéhez.

Ugyanaz a modern tömegelemek, mely a termelő munkában, az üzem levegőjében szinte elmerül, egy benső drámának tanúja: meglevő céljait, ösztöneit, motívumait, mint mindig, rangsorba illeszti, élményeiben alacsonyabb, vagy magasabbrendűségét vesz észre s önkéntelenül vonzódik a „magasabbrendű“, avagy az „általánosabb“ felé. Nem véletlen az, hogy a mai irodalom gyakran, sőt kelleténél gyakrabban utal a mai egyén „világnézeti“ szükségleteire. De itt éppen a termelési, gazdasági racionalizmussal ellentétes tényezőre utalunk, oly valamire, amire figyelemreméltó beállításban a francia szociológusok közül P, Bureau mutatott rá⁶ és „représentation de la vie“-nek nevez el.

Nem óhajtunk itt, e futó kritika nyomán, tüzetes rajzot adni a kérdéstről. De ha azt látjuk, hogy ott, ahol a könyörtelen gazdasági racionalizmus, a szervező forradalmi láz a templomok és kolostorok dinamitos robbantásáig megy és mégis mélyül a vallásos élet, kénytelenek vagyunk megállapodni: ép a modern racionalitás mögött különös erővel jelenik meg egy örökké új tényező, mely mutatja a mai

⁵ Nemrég került közforgalomba a hír, hogy egyedül Bécsben 20.000 ily egyesület is játszik szerepet.

⁶ *Introduction a la methode sociologique*. Paris, Bloud, 1926. 137. lk.

ember metafizikai alapstruktúrájának virulens épségét. Elég, ha itt arra utalunk: van egy kör, hová az egyén ép transzcendens vonatkozásában vágyik. Hiába tűz le reá a civilizáció gépkorszaka, hiába ejtik foglyul gazdasági vágyai, szükségletei, hiába halmozzák el iskoláiban ismeretek tömegével, hiába válik dominánssá a pozitív tudományosság, megmarad benne táplálékot és ezzel milieut keresve oly, tévesen irracionálisnak mondott valami, ami legmélyében nem rendszer, tehát nem is lehet ideológia, — bár kiki annak hiszi és mondja — hanem fölötte van a szabályos clara et distincta cognitionak, s formulázhatóságnak, tartalom, melyet, egyelőre, azt hisszük, lehet *hiperideológiai tényezőnek* mondanunk. Nem feladatunk e téren' arra tüzetesen kitérni, minő pontos része ez a mai életnek, minő élő része a mai társadalmi környezetnek, A szociológia e ponton, még rövid utalásban is, tartozik annyival, hogy felismerje a rendszeres látás kötelezettségének *gyakorlati* értékét; lehetetlen, hogy a társadalom elemzője a specializmus jogán úgy ábrázolja az életet, hogy abból az egész, a harmónia s a lényeg eltűnjék. A szociológus még a részletnél is tartozik szem előtt tartani, mivel tartozik a sub specie totalitatis szempontjának.

Az egyéni környezet elemzésében sem kiindulni, sem megállani nem lehet azon a ponton, amelyet említett szerző alapul vett. Erre a kezdeményezésre azonban nem lehet borítani a feledés fátyolát. Végre is nagyarányú individualizmus fejlődött ki a modern társadalom keretében s tudnunk kell, melyek azok a társas környezetelemek, melyek az egyén szociális támaszát szolgáltatják, s lekötöttségét jelentik. Tudnunk kell azt is, hogy minő *arányban* lehet ama speciális erőforrásokat igénybevenni. Tudnunk kell, hogy különböző környezetelemek mikép *kombinálhatók* egy-egy *domináns* köré. Tudnunk kell, hogy ennek vagy annak a — közeli vagy távoli — környezetelemnek minő az átlagos *kötőereje*. A mai társadalomban mindez megoldatlan káosz. A kötőerő csekély. Szükséges az elemzés, úgy a természetes, mint a mesterséges milieukre vonatkozólag. Ezért hívtuk fel a figyelmet a problémára. A modern társadalmi milieuk nagyarányú zűrzavarosságot mutatnak. Ha távoli cél is, közelítenünk kell egy össz-milieu *harmonikus felépítettségéhez*. Mert nem *minden* individualizmus romboló, csak az, amely töredékesen, diszharmonikusan fejlett egyén aránytalan súlyát jelenti.

Dékány István

ELTÜNÖDÉS A MÚLT EMLÉKEIN.

Ha múzeumokban járunk, amit rendesen idegen országokban s idegen városokban szoktunk megtenni, majdnem az az érzés vesz rajtunk erőt, mintha az emberek, a múltnak emberei azért éltek volna, azért dolgoztak volna, hogy életük eredménye, működésük gyümölcse felhalmozottságú ilyen a múlt műveit őrző és megőrző múzeumokban.

De ha megkérdeznők az emberektől, ha megkérdeznők akár jó magunktól is, hogy mi célból élünk, hogy mi célt szolgál életünk és minden élettevékenységünk, akkor bizony aligha azt felelnők, hogy azért élünk s az az életünk célja, hogy élettevékenységünk gyümölcse felhalmozottságú múzeumokban, amiket idegen és nekünk közömbös emberek egyszer valamikor, — talán éppen mint turista-látványosságot megcsodálnak. A mi életünk és életművünk, ha másnak nem is, de önmagunknak valami szent és nagy dolog — és bántó léhaságot érzünk abban, ha valaki ebben a szent és nagy dologban csak látványosságot lát. Valaki, akinek éles szeme sok mindent tisztán és világosan meglátott, figyelmeztet bennünket arra, hogy turisták kedvtelésből minő bántó és groteszk látványt nyújtanak a piramisokon és a piramisokban. Nincsen valami túlságosan nagy önérzetre szükségünk ahhoz, hogy életünk művét — ne akarjuk turista-látványnak tudni. Ha e között a lehetőség, azaz: a turista-látványosság és a semmi között kellene választanunk, úgy habozás nélkül azt választanók, hogy igenis minden élettevékenységünk s annak emléke is merüljön alá a semmibe, ahová talán mi magunk is amúgy is alámerülünk. — — Általában: ha arra gondolunk, hogy mink magunk végleg megsemmisülhetünk, bizony semmi vigaszt sem nyújt nekünk az az egészen kétes értékű bizonyosság, hogy alkotásaink, — emberi szemmel nézve: akár nagyon nagy értékű alkotásaink is túlélnek bennünket, mondjuk olyképpen, hogy belekerülnek valamely múzeumba látványosságnak. Valójában egész valónk tiltakozik ez ellen a látványosság-theoria ellen. A mi életünk sokkal komolyabb, bensőségesebb, semhogy látványosság akarna lenni — s életünk sommája, élettevékenységünk által létesített életművünk, ami némileg dacolni látszik az idővel és az elmúlással, — sokkal komolyabb és szentebb dolog, semhogy a kirakat és a látványosság céljait szolgálja.

Egészen sajtáságos dolog az emberek érdeklődése a múzeumok iránt, illetőleg azok iránt a dolgok iránt, amiket a múzeumokban látni lehet. Mindenki, aki a kultúr-világ nagyvárosait járja, másokon is és önmagán is tapasztalhatja, hogy különösen idegenben mennyire érdeklődnek az emberek olyan dolgok iránt, amik rendszerint egyáltalában nem érintik érdeküket és amik rendszerint egyáltalában nem es-

nek érdeklődési körükbe. Úgy, hogy már-már az érdeklődés őszinteségéhez is mintha szó férne. Általában még sem lehet az érdeklődés jóhiszeműségét kétségbe vonni. Ha az emberek idegenben utaznak s ha nem is utaznak idegenben, de kiszakítják magukat mindennapi és épp ezért közönségessé vált életükből, csak természetes, hogy érdeklődésük is emelkedettebbé válik, mint amilyen közönségesen szokott lenni. Ha az emberi élet egészére vonatkozik érdeklődésünk, az mindenetre emelkedettebb, mintha a pillanat diktálta napi apró-cseprő szükségletekre s az életnek, a köznapi életnek állandó kis és kicsinyes gondjaira és bajaira vonatkozik érdeklődésünk. Az emberi élet múltjára vonatkozó érdeklődést, különösen akkor, ha ezt a múltat nemcsak meghalt jelennek tekintjük, hanem olyan élő múltnak tekintjük, amely múlt valóban továbbél jelenünkben, — nemcsak minden tekintetben komolyan veendő érdeklődésnek, de azt mondhatnám: minden tekintetben tiszteletre méltó érdeklődésnek kell tartanunk. S ez a komoly érdeklődés bizony őszinte figyelmünket is megérdemli, — és természetesen az érdeklődés őszinteségében sincs miért kételkednünk.

Ilyen meggondolás alapján az emberek érdeklődését az emberi múlt dolgai iránt emelkedettebb érdeklődésnek kell tekintenünk, olyan, érdeklődésnek, amely általában az emberi élet egészére s az emberi élettevékenység maradandó alkotásaira vonatkozik. Ilyen szemlélet alapján valóban nem szükséges az érdeklődés őszinteségében kételkedni s az emberi életet és az emberi alkotásokat nem okvetlenül szükséges a látványosság-theoria és a kirakat-kultúra törpe világába helyezni.

A kultúra világát általában tekinthetjük olyanszerű keretnek, amelyben az emberi kéz és ész művei fel vannak halmozva. Az ember kultúra-világát, amennyiben abban emberi alkotásoknak valami módon való conserválását látjuk, olyan hyperindividuális intézménynek tekinthetjük, ami mindazt magában foglalja, ami valamiképpen elkerülheti az enyészetet és a pusztulást, — az enyészetet és a pusztulást, amibe pedig minden emberi dolgok, de általában a tapasztalati világ: a tér-, idő- és causalitas világának összes dolgai feltartóztathatatlanul belesorolhatók. De még e pesszimisztikus perspektíva fátylának fellebbezése után is joggal elismételhetjük, hogy az emberi kultúrában felhalmozottnak és megőriztetnek az embernek az enyészettel és az idővel dacoló alkotásai, hogy tehát az emberi kultúrában benne volna az emberi alkotások sommája.

Ez állításban van némi igazság, de azért sok túlzás is van benne. Az emberi élet és az emberi alkotás sommája, de még a múlt emberi élet és a múlt emberi alkotás sommája sem található fel a múzeumokban, még az összes köz- és magángyűjteményekben sem. Az embert

élet sommája nem található fel a múlt idők embereinek alkotásait megőrző összes múzeumokban, gyűjteményekben s összes fennmaradt műemlékekben sem, sem az összes könyvekben s a technika és ipar és művészet minden fennmaradt alkotásaiban sem, de nem található fel magában az emberi kultúrában sem. — Az emberi élet sommáját nem itt kell keresnünk, nem a múlt emlékeiben, amik holtak módjára nyúlnak be a való életbe, hanem éppen a jelenvaló életben kell keresnünk. Igen, ki merjük mondani azt a meggyőződésünket is, hogy az emberi múlt igazi eredményét nem is tudjuk az ember alkotásában, — bármennyire conserváljuk is azt, — meglátni. Egészen másutt kell keresnünk — s ott, ahol keresnünk kell, vagy megtaláljuk, vagy ha nem találjuk meg, azt a fájdalmas igazságot kell bevallanunk, hogy bár talán csak részben: elkallódott az emberi alkotás eredménye.

Az emberi múlt igazi eredményei, első pillanatra úgy látjuk: részben a múltban és részben a jelenben vannak. De igazában minden múlt benne van az ember jelenlegi életében, az ember mostani szellem-erkölcsi életében. Minden egyéni élet önálló élet is, ezt okvetlenül el kell ismernünk, de ezért minden egyéni élet magán túlra utal, — igen minden egyéni élettevékenység ezt az egyéni életet, ennek céljait is szolgálja, de minden egyéni élet egyben az összeség egy része s ezért az egyéni élet tevékenysége az összeség célját is szolgálja. Az összeség pedig minden tekintetben több, mint az egyén, élettartam szempontjából is, — sőt élettartam szempontjából a nemzet, de még inkább az emberiség örökkévalónak látszik. Úgy hogy tehát az emberi életnek sommája, az egyéni emberi élettevékenységek alkotásai, amennyiben ez lehetségesnek látszik, benyúlnak az örökkévalóságba.

Az emberi alkotások, bármily állandóak legyenek is azok, valójában csak külsejét teszik annak a szellemnek, amely az alkotásokat létrehozta. Az emberi alkotásokban voltaképpen az elmúlt idő emberi szelleme szól hozzánk. Az emberi életben és pedig különösképpen a legtökéletesebb emberi életben, a szellemi életben kell tehát keresnünk a múlt idők embereinek életsommáj át. Az alkotások is csak annyiban bírnak léttel, amennyiben valamit mondanak nekünk, azaz amennyiben szellemi életünknek részeivé lesznek, egyébként pedig — csak néma, holt alkotások volnának. Idegenek és idegenszerűek volnának hozzánk, mint amilyen idegen és idegenszerű volt az emberhez soká a természet is és annak minden alkotása. De amint a természet és annak alkotásai is megértő léleknek legalább is részben felfedik titkait, — s az emberi szellem legszebb és legfelemelőbb diadalát mind a tudomány, mind a művészet terén, éppen a természet megismerésében ünnepli, — úgy az emberi alkotások is hangosak, beszédesek lesznek megértő emberi lelkek számára. Amit Spengler, az Untergang des

Abendlandes nagy perspektívájú művében állít, hogy a természet maga a mindenkori kultúra függvénye (die Natur ist die Funktion der jeweiligen Kultur), az természetesen még igazabb az emberi alkotásokra, a múlt idők alkotásaira vonatkoztatva. A mi szempontunkból értékkel, jelentőséggel, de még talán léttel is csak annyiban bír a múlt idők embereinek alkotása, amennyiben ez alkotások a most élő emberek életében élnek. Ehhez pedig az szükségeltetik elsősorban, hogy a múlt alkotásai megértésre találjanak.

És ahhoz, hogy megérthessük a szellemnek ezt a beszédét, arra van szükségünk, hogy képesek legyünk megérteni a szellem nyelvét. Amennyiben szellem vagyunk, annyiban megértjük ezt a nyelvet, mert az ember alkotásaiban valójában a szelleme szól a szellemhez az alkotások közvetítésével. — A múlt alkotásai, a múlt életének megmaradt emlékei voltaképpen a szellem életének emlékei. A múlt minden alkotása, a jelen minden alkotása, — amennyiben nem a természetről van szó, voltaképpen az emberi szellem alkotása, voltaképpen az ember szellemi életének emlékei. A kultúr-világ minden emlékeiben az emberi szellemi életnek emlékei vannak felhalmozva. De amit mindezekből az emlékekből akár az egész világon is láthatunk, az csak kis része, amolyan kiválogatott kollekciója az ember szellemi élete emlékeinek. Az ember szellemi életének összes emlékei magában az élő emberi életben és magában az élő emberi lélekben foglaltatnak. Az emberi szellemnek többé-kevésbé maradandó alkotásai egységben tekintve: az emberi kultúra javai, amelyek mint az emberi szellem maradandónak látszó alkotásai, úgy látszik, dacolnak az idővel és az elmúlással. Örök dolgoknak látszanak, pedig nem azok, még relatíve sem azok, — az emberi szellem maga is inkább tekinthető örök dolognak, mint annak bármily szilárd anyagban avagy bármily módon való megnyilatkozása.

Állandóságot a dolgoknak, az emberi szellem öröknek látszó dolgainak is, állandóságot és életet is csak az emberi élet, az emberi szellem élete adhat, E nélkül csak halottak holt emléke minden emberi alkotás bármily szilárd anyagban és bármily nagy szellem megnyilatkozása legyen is az. A kultúra, az emberi szellem e függvénye, sokak szemében a szónak legszorosabb értelmében dacolni látszik az idővel. Pedig ez nem igaz; az egész igazság az, hogy az emberi kultúra maga is holt dolog megértő szellem nélkül.

Szükségük van minden dolgoknak ezen a világon olyan tükörrre, amelyben visszatükröződnek a világ dolgai. E nélkül a tükör nélkül, nevezzük nevén ezt a tükröt, az alany, a tudat nélkül vak sötétségbe volna burkolva minden ezen a világon, maga a világ is — és maguk a minden fényességnek forrásai: a nap és minden csillagok is. Ilyen alany, ilyen tudat nélkül mi volna az ember minden alkotása: az

egyiptomi piramisok, Rafael madonnái, Kant kritikái, Beethoven szimfóniái? — halott alkotások volnának, amiknek nem volna senkihez, éppen senkihez semmi, éppen semmi mondanivalójuk sem. Ahhoz, hogy mindezeknek a dolgoknak, az egész világnak, sőt az isteneknek is legyen valami mondanivalójuk valakihez, az szükséges, hogy létezzék az előbb említett tükör, a tudat, az alany.

Hogy amit most mondok, az nem tévesztendő össze a hiú látogatást céljait szolgáló látványosság — és kirakat-kultúra törpe világával, azt bizonyára nem kell senkinek sem bizonyítani, aki végiggondolta egyszer az alanyt, a tudatnak semmivel össze nem mérhető nagy jelentőségét, amely nagy jelentőséget meg kell éreznie mindenkinek, aki megpróbálkozik azzal a lehetetlen vállalkozással, hogy a világot s annak legobjektívebbnek tartott dolgait is megpróbálja elképzelni alany és tudat nélkül.

Alany és tudat nélkül üres és sötét, majdnem azt mondhatnám semmi volna minden. Üres, sötét, — meg nem érthető üres, sötét, majdnem érthetetlen semmi volna minden — az alany és a tudat nélkül.

Így van ez minden, éppen minden téren is. Ha nem az ember művét, hanem a természetet nézzük, itt is azt talajuk, hogy a természet csak annak nyilatkozik meg, aki benne a szellem hangját hallja meg, egyébként értelmetlenül állunk szemben a természettel. Oly értelmetlenséggel állunk egyébként szemben a természettel, hogy benne még a rejtélyeket sem tudjuk meglátni. Mintegy kiegészítő része gyanánt állanánk — nem szemben a természettel, hanem éppen benne a természetben. Éppen, de éppen így állunk a történettel és az emberi alkotásokkal is. Tudattalan kiegészítő része vagyunk mind a természetnek, mind a történetnek, hacsak szellemünk nem ragadja meg mind a természetben, mind a történetben magát a szellemet. Ha azonban ezt tesszük, ha erre képesek vagyunk, akkor élővé válik a természet s élővé válik a történet is.

Egyébként pedig mind a természet, mind a történet élet nélkül való halott.

Hogy a történet élet nélkül való halott, azt könnyen megértjük, hiszen ami elmúlt, az elmúlt, azaz a múlt meghalt s csak annyiban él, amennyiben a jelenben él, ami történetté vált, az éppen azt jelenti, hogy már mint élő, meghalt, — de a természetet talán mégsem lehet sohasem egyszerűen halottnak nevezni.

Még mintha az élettelennek látszó és élettelennek tartott természet sem lehetne egyszerűen halottnak nevezni. Miért legyen halott az, ami sohasem élt? Az élőtermészet ismeri ugyan a halált, de az élőtermészet életében a halál valóban csak átmeneti jelenség, ami.

nem tudja igazában lefokozni az élőtermészetben állandóan pompázó életét. És ezért valahogyan mégis úgy kell lenni, hogy mi nélkülünk avagy a miénkhez hasonló tudat nélkül alig beszélhetünk joggal a természet életéről. Ez az élet is valójában a szellem élete s lehetetlen, hogy akár benne a természetben avagy rajta kívül vagy éppen felette ne lenne a természetet magát is éltető és fenntartó szellem. Magunk is beletartozunk a szellem életébe, — és nélkülünk avagy a miénkhez hasonló tudat nélkül — mi is lenne a természet élete? Valami, ami minden megismerésen túl volna. Olyan valaminek kell lennie a természet életének is, mint amilyen a mi életünk, de mit tudjuk mi, hogy milyen a mi életünk akkor, ha tudattalanul, tudat nélkül folyónék le. A természethez magához is hozzá kell gondolnunk a tudatot, talán éppen az Absolutum tudatát, különben vak értelmetlenség volna az egész természet.

És a történet? az emberiség élete igazi élet-e? Az az élet, amelyik olyan mint a mi életünk — azzal a különbséggel azonban, hogy elmúlt, véglegesen elmúlt. Elmúlt? Valóban elmúlt-e már az emberiség történeti élete. Igen elmúlt, úgy amint a mi életünk elmúlt, a múlt elmúlt itt is és az emberiség életében is, de a jelen nem múlt el s a jövő nem múlt el sem a mi életünkben, sem az emberiség életében. Sőt a múlt is tovább él a jelenben s a múlttá váló jelen is tovább fog élni a jövőben. Igazában egy nagy életfolyamatban vagyunk benne mindnyájan. Ez az életfolyamat mint alsóbbrendű élet megnyilatkozik már a természetben, ahová mi magunk is bele tartozunk s folytatódik s emelkedik a történeti életben, ahová szintén mi magunk is beletartozunk. Az egyéni élet pedig mintegy kicsinyben megismétli mind a természet, mind pedig a történet életét. Ilyeténképpen valóban kis világ vagyunk a nagy világban. Napóleon egyszer élt, csak egyszer élt, de Napóleon él tovább, majdnem azt mondhatnám örökké él minden egyes embernek tudatában, aki csak tudomást szerzett róla, És az egész világhistoria ilyen, holta után élő, örökké élő valósággá változott mindazoknak tudatában, akik tudomást szereztek róla. Ez a tudatban való lét pedig nem megvetendő valami, sőt úgy látszik ez konzerválja magát a létet. A természet múltja is ilyen léttel bír, ilyen tudatbeli léttel bír, egyébként pedig a múlt birodalmából eltávozott — ott, a múltban nincs már, hiszen a természet is belépett a jelenbe, — vagy pedig elmúlt a múlt, úgy hogy megsemmisült s megmaradt a természet a jelenben, amely valami úton módon magával hordozza a múltnak emlékeit, talán kevésbé tudatosan, mint a történet, de azért csak annyira, legfeljebb csak annyira valósan, mint az.

Mi élő és pedig örökéletű, ha nem maga a természet? A természettel szemben is valóban élő lénynek *letagad hatatlanul tudatosan* szellemi életet élő élőlénynek — és nem halottnak joggal mi magunkat

tarthatjuk. Mi magunk állunk, állhatunk tényleg szemben mind a természettel mind a történettel. Mi biztosan, kétség nélkül tudatos szellemi élet vagyunk. A természet is és a történet is lehet ugyan ilyen tudatos szellemi élet, de semmiesetre sem ennyire tagadhatatlanul és megcáfolhatatlanul az. S mi magunk igenis tudatos élőlények vagyunk, talán éppen örökéletűek, de mindenesetre kétségbe nem vonhatóan tudatosan élőlények vagyunk, bármilyen és bármi legyen is a természet és a történet. A történet élet a múltban, mi magunk élet vagyunk a jelenben. A természet életet jelent a múltban is — és életet jelent a jelenben is. És a jövő mit jelent reánk nézve — és mit jelent a természetre nézve? Reánk nézve halált jelent a jövő, a természetre nézve pedig életet. De ha nincs múlt és ha nincs jövő, mit jelentünk akkor mi, mit jelent a történet és a természet a jelenben. Már pedig igazában csakis a jelen van. A múltban nem élt senki sem s a jövőben nem fog élni senki sem, sem ember, sem az emberiség, sem maga a természet. A jelenben a történet nem él, a jelenben csak a természet és mi élünk, a történet pedig halott. Halott pedig feltámaszthatatlanul, mert ami elmúlt az elmúlt. De ez nem igaz. Mert a történet, a múlt története sem múlt el, hanem tovább él a jelenben. Mi bennünk, a természetben, a történetben az örök élet árja hömpölyög. Csak mi töredéklények, a mi töredékszellemünkkel daraboljuk fel az örök élet dolgait múltra, jelenre és jövőre — és csak mi töredéklények a mi töredék-szellemünkkel daraboljuk szét a létet alanyra és tárgyra s állítjuk szembe az ént a mással s daraboljuk fel a létet élettelen, élő és szellemi létformákra — csak mi töredék lények, a mi töredék-szellemünkkel állítjuk szembe a természetet és a szellemet, a természetet és kultúrát s a természetet és a történetet. Talán minden ezen a világon, kicsiny és nagy egyaránt, élettelen, élő és szellem, én is, te is, az alany és a tárgy is, a természet és a szellem, a kultúra és a történet — talán éppen minden, de minden ezen a világon — örökkön tartó s mindenütt megnyilatkozó nagyszerű theophánia.

Talán mind a természetben, mind a történetben, mind pedig mi tennünk, akik az ismert világ legtökéletesebb és legtudatosabb létét és életét jelentjük, — az Absolutum nyilatkozik meg a tapasztalati világ formáiban: a térben, időben és kauzalitásban, — egyébként pedig minden: minden, ami van, minden működés és tevékenység, minden öröm és bánat, minden nagy és kis dolog, minden, de minden, ami csak valamiképpen létezik, létezett és létezni fog a természet, a történet s a tudatos egyéni ember világában — ő benne, az Absolutumban van — talán éppen örök nyugalomban. Az örök szellemben, az örök életben, az örök létben van talán minden, éppen minden ezen a világon.

Az, amit Lucifer „Az ember tragédiájában mond, fájóan és bánatosan visszhangzik mindnyájunkban:

„Egy szikra az, mely bennetek dereng,
Egy végtelen erőnek mozzanása:
Mint a pataknak egyes habjai,
Egy percre felcsillogva visszahullnak
Közös medröknek szürke mélyibe.“

Goethe misztikus értelmezést is megbíró mondása azonban, amely az „Untergang des Abendlandes“ hatalmas műnek mottójául is szolgál, — talán megnyugtathat bennünket:

„Und alles Drängen, alles Ringen
Ist ewige Ruh in Gott dem Herrn.“

Bárány Gerő

SZÓSTÍLISZTIKA VAGY SZELLEMTÖRTÉNETI SZEMAZIOGRÁFIA?

(Megjegyzések egy tanulmányhoz.)

A szemaziográfia, egy szó jelentésrajza, ennek felvételére való törekvés, különösen, ha annak alapján valamely közösség illúzióira, szimpátiáira, hiedelmeire akarok következtetni, sokkal inkább tartozik a szellemtörténet vagy esetleg a „diachronikus elv“ mellőzése s a társadalmi erők játékanak felkutatására irányuló törekvés esetén a szociológia körébe, mint a nyelvtudományéba, illetőleg annak jelentéstani részébe. Következésképp alkalmazásánál a szellemtörténet vagy szociológia, leghelyesebben egy szociológiai beállítottságú szellemtörténet szempontjainak kell irányadóknak lenniök, azaz a nyelvesoport szellemtörténeti helyzete s az asszociációk mögötti társadalmi tények kerülnek mindinkább a kutatás előterébe. Szükséges ezt hangsúlyozni, mert aligha van tudomány, amely annyira mentes a már száz év óta, termékenyítő szociológia hatásától, mint a nyelvtudomány, illetőleg annak szóba jövő részdiszciplínája, a jelentés- és szótan. Ez volt az első benyomásom Zolnai Béla: A francia bálvány c. cikkének olvasásakor¹ s ez az első érzésem határozott meggyőződésévé változott Gombocz Zoltán jelentéstani összefoglaló kis könyvének olvasása, után, amely mű kétségkívül tartalmazza az elmélet legértékesebb és legmodernebb eredményeit.²

¹ L. Társadalomtudomány 1930. évf. 167. 1.

² Gombocz Zoltán: A magyar történeti nyelv- és szótan vázlat. IV. Jelentés- és szótan. Pécs. (Danubia) 1926.

Nem tudom, hogy hasonló szóstiliztikai kísérleteknél, jelentésanalíziseknél, milyen fokon kívántatik meg a lelkiismeretes kutatótói a módszer-tisztaság vagy valamelyes kutatási elvrendszer szem előtt tartása — de én az átgondolt methodika hiányát annyira érzem, hogy a kritika gyakorlásának lehetővé tétele érdekében szükségesnek tartom vázolni azokat az elveket, amelyek a jelen esetben kifejezetten (vagy hallgaton) alkalmazandók lettek volna.

1. Olyan szavaknál, (tudománnyá tisztultan a „megértés“ területe) melyeknél az ábrázolt fogalom sajátossága következtében a „jelentés“ szükségképpen mindig kisebb vagy nagyobb távolságban van a „helyes jelentés“-től, az „eszmé“-től, — a jelentések regisztrálásánál és analízisének erre a tényre tekintettel kell lenni. (Itt különös megfontolás: egyik népnek a másikról soha sem lehet teljesen helyes képe, a teljes megértés ki van eleve zárva— s ez a bizonytalanság az élő nyelv jelentésének bizonytalanságaiban is kifejezést talál.)

2. Mi a szó jelentése más, hasonló szellemtörténeti helyzetben levő nyelvcsoporton belül?

3. Olyan szó-e, amelyik minden társadalmi rétegre kiterjed, vagy csak kevesek számára jelent és jelenthet valamit?

4. A jelentést látó és érző nyelvközösségen belül, melyik társadalmi réteg az, amely a helyes interpretációra leginkább jogosított? Van-e egyáltalában megközelítőleg helyes jelentése a nyelvközösségen belül a szónak? (A helyesnek tekinthető fogalom s a jelentés közötti távolság kérdése.) Elég számosan vannak-e a helyesen látók, vagy csak kevesen? Hat-e az ő jelentéslátásuk vagy elszigetelt marad? És milyen okok miatt?

5. A nem hivatott interpretáció milyen rétegből indul ki? Ennek mi az eredménye s mi hatásának titka?

6. A nyelvközösség egyes társadalmi csoporton belül élő jelentés felkeresése. Itt a megfelelő, állandó emberi relációk kihangsúlyozása. (Nők általános érdeklődési módja. A politikailag számító réteg érdeklődési köre stb. stb.) Az érzelmi elem kérdése, az érdek, a szimpátia stb.

7. Van-e jelentés-fejlődés és változás a jelenben is, vagy már a kiszáradás vagy kijegecedés felé haladó jelentésről van-e szó?

8. Milyen utakon módosul, gyarapszik a szó jelentése főképen, a jelenben?

- a) mások közlése szóval
- b) olvasmányok, színház
- c) utazások stb.

9. Milyen módon jutott szerző eredményeihez?

- a) beszélt nyelv megfigyelése

- b) irodalmi nyelv feldolgozása.
- c) Hol kontrollálhatók ezek a megállapítások?

A séma feldolgozásánál mellőztem a „szinchronisztikus“ és a „diachronisztikus“ elv keresztülvitelét, mert a cikkíró kifejezetten szinchronisztikus keresztmetszetet akart adni. Meggyőződésem szerint azonban a diachronisztikus elv a helyes eredmény kockázatása nélkül nem mellőzhető.

Ezek vagy ehhez hasonló, esetleg jobban kidolgozott elvek rávezették volna a szerzőt arra, hogy a helytelen és pontatlan jelentések oka elsősorban a szóban rejlik és nem a nyelvközösségben, a magyarban. Indokolatlan tehát a cikken végigvonuló fölényes hang, mely mintha azt mondaná: íme, ilyen rosszul ismeritek ti a franciákat s ilyen nevetséges a ti bálványozástok. Ez a hang bántó s kétségtelen, hogy ha nem egy magyar tudós írta volna, akinek jó magyarságához, intellektuális lelkiismeretességéhez, morális komolyságához és a franciák iránti szimpátiájához semmi kétség sem férhet, hanem idegen szerző tollából látott volna napvilágot, felháborodást váltott volna ki az olvasóból hangjával, némely megállapításával, sőt azzal is, amit itt-ott elhallgatott. A napokban Berlinben az olasz fasizmus külpolitikájáról lévén szó valahol, egy fiatal német tudós a következőket mondta: „Budapesten, vagy Bukarestben, ami elvégre egyre megy, a könyvkereskedők kirakatai telve vannak sárgafedelű francia könyvekkel s ha valaki előkelőnek akar látszani, akkor franciául beszél.“ Azonnal tiltakoztam. Úgy érzem, ugyanezt kell tennem most is, Zolnai megállapításainak olvasása után.

Zolnai a következő kategóriákat kereste fel, hogy a magyar közhiedelmet vázolhassa: „kávéházi hazafiak“, „kávéházi bölcsék“, „naiv lipótvárosi széplélek“, „óbudai honpolgár“, „pesti vagy vidéki előadáson jelenlevő publikum“, a „barbár kelet jámbor háziasszonya“, s a „kávéházak pezsgőző nyárspolgára“, Nem fűzők megjegyzést ezekhez a kitételekhez, csak azt kérdem a szerzőtől, ennyiből és csak ennyiből áll a magyar élet? Ő ezt így látja? Milyen szemszögből nézi ő az életet? És ki volt az a magyar honleány, akinek szívéből így szakadt fel az elfojtott sóhajtás: „Au! Die Parieserin!“ Nem lett volna egyszerűbb „Ajvé“-t írni minden félreértés elkerülése céljából?

Nem lehet azt mondani, hogy itt a *bálványozó* közhiedelem felvázolása szándékoltatott csupán, mert a cél kifejezetten a szó „szótározott és imponderabilis jelentéstartalmá“-nak feltárása volt.

A „balkáni rajongást“ sem tudom igaznak elfogadni. Parisban tartózkodásom alatt hallottam egy franciától ezt a megállapítást: „Minden magyar gögös és szomorú“. Tény, hogy míg a Balkán fiai „franciákká akarnak válni, addig a magyar meg akar maradni magyar-nak, nemzeti öntudatra az idegen környezetben jut. Valóban inkább

farbája a tüntető nemzeti önérzet, mint a meghunyászkodó alkalmazkodás.

„Franciaország igazi arcát nem ismerik Magyarországon,“ Ez sem helyes megállapítás. Nagyon sokan vannak, akik jól ismerik. S vannak, akiknek kötelességük, hogy ez a helyes ismeret minél jobban terjedjen. Tovább megyek, a francia lényeg ismerete a magyar számára sokkal inkább lehetséges, mint más nációk fiai számára.

El tudom képzelni, a legmegrázóbb tragédiának is esztétikumba való feloldását, az esztétikum keresése lévén egyetlen soha nem változó csillagom, de nem hiszem, hogy a „Vous etes tombés si bas“ idején volt magyar, aki férfi névre számot tartott, kinek gyötrő fájdalmát akárcsak egy pillanatra is enyhítette volna „a pregnáns esztétikum“ — sőt tovább megyek, az egész Károlyi-komplexum elővonzolását, ez alkalommal a cikkíró szempontjait elfogadva, — nem helytelennek vagy morálisan elítélendőnek, hanem esztetice kárhöz-tatandónak tartom.

S végül egy mondatot idézek még: „A francia-német szellemi harcban mi a franciák oldalán állunk“. Kiket takar ez a „mi“? Az egyetemes magyar közvéleménynek nincs és nem is lehet még kialakult állásfoglalása ebben az ügyben. A valóság az, hogy e kérdést figyelemmel kísérőknél a legteljesebb bizalmatlanságot váltja ki az új német „kultúr-nemzet“-ideológia, amely német kisebbségeinket ismét tudatos németekké aktiválta. S itt jön a reflexió: ha viszont ennek az ideológiának eredményeképp az ő presztízsük alatt és analógiájuk szerint kisebbségeinket megtarthatjuk, ha úgy látjuk, hogy a sorsközösség mégis több, mint a kultúrközösség és az új németeknél ha kultúr-loyalitás nem is, de az állampolgári lojalitás megmarad — akkor komoly megfontolás tárgyává teendő az ilyen dogmatikus formában öltöztetett ítélet, mint amilyet a fenti idézet tartalmaz.

A francia kultúra iránti szimpátiát meg tudom érteni, osztozom Denne a szerzővel, mert tudom, hogy midőn hosszú és küzdelmes hónapok után letépi az ember magáról a „teuton“ vértetetet, részesévé válik az emberi szellem eddig talán legtökéletesebb megjelenési formájának, a franciának. „Quand on decouvert l'âme de la Francé, on l'aime“: és Franciaországtól sem sovinizmust, sem internacionalizmust nem akarunk tanulni, hanem inkább azt, hogy milyen gonddal lehet és kell egy nemzetnek kulturális múltját megbecsülni és őrizni; hogy nincs más kultúra, mint nemzeti kultúra; s hogy akkor kezdhethünk élő magyar kultúráról igazán beszélni, amikor ép úgy fogjuk íróink, költőink „pensée“-jét ismerni, mint ahogy a franciák a magukéit.

De dolgozni a németektől fogunk tanulni. Szóhoz nagyon sokáig rajtuk keresztül juthatunk. S ha nem várunk túlzottan sok szimpátiát tőlük, — akkor nem is csalódunk bennük. Mégegyszer: nem ál-

lünk a német és francia szellemi harcban egyiknek oldalán sem, mi a magunk kulturális szabadságharcát vívjuk s mind a kettőtől tanulni mind a kettő által gazdagodni akarunk.

(Berlin)

Trócsányi György

VÁLASZ TRÓCSÁNYI GYÖRGYNEK

Remélem, nem T. felszólalása lesz az utolsó a *francia bálványról* szóló cikkem [*Társadalomtudomány* 1930: 167] ügyében. Úgy lát-szik tanulmányomban elevenre tapintottam. Az első, aki találva érzi magát, már jelentkezik is. Pedig én nem akartam T.-t bántani. Csúpán csak a magyar közfelfogás néhány illúzióját akartam — tipizálva — bemutatni. Akinek nem inge, minek veszi magára?

Intézzük el először a hozzászólás nyelvtudományi, vagy ha úgy tetszik stíluszociológiai részét.

T. egy új tudományprogramot tűz ki: a *szociológiai jelentéstan* művelését. Nagyon helyes, de a dilettáns fölszólaló alapvető tévedésben leledzik. Azt mondja kiinduló tételként, hogy „aligha van tudomány, amely annyira mentes a szociológiai hatásoktól, mint a nyelvtudomány, illetőleg annak szóbajöhető részdiszciplinája, a jelentéstan“. Erre vonatkozólag maga a szerző szolgálhat élő tanúbizonysággal, akire T. hivatkozik: G o m b o c z Zoltán. G. éppen a *Társadalomtudomány* legelső számában tett közzé egy tanulmányt *Nyelvtörténet, lélektan, társadalmi lélektan* címmel, amely rámutat arra, hogy a modern nyelvtudomány a néplélektan, a nagyobb társadalmi közösségek lélektana alapján áll, amint azt Wundt hatalmas szintézise is bizonyítja. A jelentéstanban a társadalom szerepére M e i l l e t mutatott rá éppen egy szociológiai folyóiratban [*Année Sociologique* IX., v. ö. G o m b o c z Zoltán: *Történeti Nyelvtan*, IV. Jelentéstan, 1926r 55; B a r a n y a i Zoltán *Magyar Nyelvőr* 38. k.). A nyelvi változások elterjedésének társadalmi föltételeiről ki ne ismerné Hans Sperber könyvét: *Über den Affekt als Ursache der Sprachveränderung* (1914)? B r u n e t nagy francia nyelvtörténetében — különösen a XVIII. századi részében — a párisi francia nyelv társadalmi térhódítását írja meg. L e o S p i t z e r éppen jelentéstani és stilisztikai tanulmányaiban mindenütt szociológiai alapon áll. V o s s l e r még a nyelvtani alakokat is társadalmi, kultúrtörténeti alapon akarja magyarázni [*Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung*, 1921.). W e c h s l e r a nyelvi kifejezésekben, mondásokban, definíciókban, jelentéstartalmakban keresi a német és francia nép különbözőségét, amit két szó, az „esprit“ és a „Geist“ szimbolizál [*Esprit und Geist, Versuch einer Wesenskunde des Deutschen und des Franzosen*, 1927)-

Ma már az etimológiai kutatás is a társadalmi rétegek, csoportnyelvek figyelembevételével nyomoz (v. ö. B á r c z i Géza, Magyar Nyelv 1930), sőt a leíró nyelvtanok is — pl. E c k h a r d t Sándor újfrancia nyelvтана, 1929 — érvényesítik a szociológiai szempontot.

Ennyit a T. tudományos mondanivalójáról. Azaz még valamit. Azt mondja pl. T., hogy „a helytelen és pontatlan jelentések oka elsősorban a szóban rejlik és nem a nyelvközösségben“. Igazán nem tudom, mit akar T. ezzel a könnyedén és fölényesen odavetett új megállapítással mondani. Először is: a nyelvtudomány nem ismer helytelen vagy pontatlan jelentést, csak jelentéstartalmat, ami egy szóalakhoz hozzáasszociálódik. De föltéve és meg nem engedve, hogy van pontatlan jelentés, mikép lehet ennek oka a szó? Hiszen „szó“ mint fogalom a valóságban nem is létezik; ez csak egy fikció és absztrakció. Vannak beszélők, akik esetről-esetre szavakat ejtenek ki, de a szó nem önálló létező és nem is lehet oka semminek, T. úgy gondolkozik, mint a 200 évvel ezelőtti nyelvészek.

Nézzük már most a T. „morális“ ellenvetéseit. Kifogásolja, hogy cikkemet „fölelyes“ hangon írtam meg, ami szerinte „bántó“, sőt „fölháborodást“ vált ki! Kit bánt? A németrajongókat és franciagyűlölőket? Ezeknek a haragjától nem félek, mert minden „franciák iránti szimpáthiám“ mellett is — négy szemeszter jogán és évenkénti német könyvtárlátogatásaimmal — több közöm van a T. által fölelyesen „teuton“-nak nevezett kultúrához, mint annak, aki most először kukkantott be német egyetemre. De bátor vagyok T. morális leckéztetése után kérdezni: mi köze a m a g y a r n e m z e t i ü g y n e k ahhoz, hogy valaki megírja, miképpen gondolkoznak nálunk a franciákról? (Notabene T. hol azt veti szememre, hogy lemosolygom a franciák bálványozását, hol meg azt, hogy túlzott francia-szimpáthiám vannak... Ez is mutatja, hogy objektív rajzot akartam adni, nem pedig politizálni. Cikkem sok helyütt erős kritikát gyakorol a franciák fölött.) Micsoda olcsó frázisgyártás, egy humorral kevert társadalomrajz kapcsán megfűjni a harsonákat és azt követelni, hogy egyvéleményen legyünk a fölszólalóval, különben nem vagyunk „jó magyarok“? T. nem hallott soha arról, hogy valaki humorral, iróniával és fölelyesen ostorozott valami közhiedelmet és babonát? Ha neki van igaza, akkor vigyük máglyára az irodalomnak legalább a felét, sőt harmadikát is ...

Úgy látom, T. valahogyan a nemzeti becsület kérdését látja abban, hogy franciások ne legyünk. Nincs igaza. Sok jó magyar van a franciabarátok között és sok hitvány a németrajongók taborában. De megfordítva is, A jó magyarságnak nem lehet kritériuma, hogy a fran-

cia vagy a német kultúrát bálványozza-e valaki. Fölösleges tiltakoznia T.-nak az ellen, hogy franciául beszélni előkelőbb dolog Magyarországon, mint németül beszélni. Mert igaza van ebben a fiatal német tudósnak. Tartogassuk a tragikus páthoszt komolyabb dolgokra. Nagy Frigye-s, a legnagyobb porosz, franciául írt. Széchenyi István, a legnagyobb magyar, nem tudott olyan jól magyarul, mint a sárospataki Trócsányi György, akiről egyébként én is készséggel elismerem, amit ő elismer rólam, hogy t. i. „jó magyarságához, intellektuális lelkiismeretességéhez és morális komolyságához semmi kétség sem férhet“.

Csak azt nem értem, mi szükség ilyen farizeusi bókokat és antoniusi dicséreteket egymás fejéhez vagdalnunk, mikor arról van szó, hogy az „óbudai honpolgár“ miképpen vélekedik a franciákról. Mert az *óbudai honpolgárt* is fejemhez vágja T. Azt mondja, hogy csupán csak a kávéházi hazafiakról, a naiv lipótvárosi széplélekről, az óbudai honpolgárról, a pesti vagy vidéki előadáson jelenlevő publikumról, a barbár Kelet jámbor háziasszonyáról és a kávéházak pezsgőző nyárs-polgáráról írom a portrét. Először is ez az állítás nem fődí a valóságot. Mert beszélek cikkemben „a magyar lélek tudatalatti rétegéről“ (167. l.), a „közvéleményről“, a „kávéházi bölcsek“-ről (168), a magyar lélekről (169), a magyar közfelfogásról (170), „Középeurópa asszonyai“-ról (171), „nem egy budapesti leányszoba álmai“-ról, a vidéki magyar kisváros eleganciájáról (172), a nevelőintézetek anachronisztikus francia kultúrájáról, a magyar előkelő bálók franciás: etikettjéről, a francia internátusokból hazatért magyar nőkről, a zsurok francia társalgásairól, a franciául kényeskedőkről (173), az „átlat német emberről“ — talán ez fáj T.-nak? —, a Parisba vágyódó magyarokról (174), „Középeurópa *prude* társasösszejöveteli“-ről, a filmromantikáról és a középeurópai ponyváról, „sok pesti asszony“-ról (175) a „magyar közvetlenségéről (176) stb. így egymás mellé állítva — ugyebár — másképp fest a cikkem dokumentációs anyaga, mint ahogyan T. akarná föltüntetni, — büntetlenül és jogtalanul azzal gyanúsítva meg engem, mintha meghamisítanám a magyar közvéleményt. Ha nincs is igaza, megturkálja cikkem körül a tiszta vizet, aztán a „közvélemény“ amúgy is hamarabb hisz a támadásnak: *semper aliquid haeret*.

Egyébként még ahhoz is jogom lett volna, hogy a T.-emléttékategóriákra korlátozzam a cikkem anyagát. Elég széles kört öleltem volna fel így is. De a szociológus azt a társadalmi réteget választja vizsgálódási alapnak, amit akar. Írhat pl. a prostituáltokról is. T., aki jártas a szakirodalomban, nagyon jól tudja ezt. Semmi gáncs ezért nem érheti a szociológusokat, aki foglalkozhatik — horribile dictu — magukkal a szociológusokkal is . . . Vájjon a csúszó-mászó álla-

tokkal foglalkozó zoológust leckéztetésben kell-e részesíteni, amiért azt hiszi, hogy „csak ebből áll a nagy természet“; amiért nem veszi észre, hogy különb teremtmények is vannak? Bocsánat a párhuzamért, de Molière-t is kérdőre vonhatná egy T.-fajta szociológus: „ennyiből és csak ennyiből áll a francia élet“?; csupa álszent, fősvény, kényeskedő, úrhatnám, zsarnok-apa, aljas csábító és komikus vénkisasszony?; „Molière ezt így látja?“, „milyen szemszögből nézi ő a francia életet?“ stb. Cikkem a magyar közfelfogás fonákságairól szólva, természetesen azokat a kategóriákat „kerestem föl“, ahol a fölfogás tényleg fonák. De szomorú volna, ha a társadalom bűneiért az őszinte szociológust vagy a naturalista regényírókat vonnák felelősségre.

T. fölszólalása maga is tipikus tünete a magyar közvélemény pszichózisának, amiről külön tanulmányt kellene írni. Félünk a szavaktól, szavakat bálványozunk és *tabu* szabályozza még a humort is. Ha a drámaíró elejt egy mondatot a foghúzásról, a Fogorvosok Egyesülete a fogorvosok nemzeti érdemeire való hivatkozva ünnepélyesen tiltakozik; ha az óbudai honpolgár malomalatti külpolitikáján mosolyogsz, egy berlini tudósjelölt félteni kezdi a német-magyar barátságot. A humor magasabbrendű lelkiállapot, mint a búslás — Világos után Nagyida — és Franciaország kultúrfölényét ma is a humor adja meg . . . Ne féljünk a „fölnyességtől“, mert ez is kultúrfölényünket szolgálja. A fölnyesség erőt ad, a nemzetieskedés és szentimentalizmus elernyeszt. És főleg: neveljük magunkat arra a magasabbrendű stílusérzetre, amely a stílust nem azonosítja száz százalékgig az író titkos érzelmeivel. Az író mindig stilizál, azaz alakul a tárgy szerint és mikor azt hiszed, hogy megnyilatkozik, ugyanakkor átképzeléses modorban a tárgy nevében szól ... Ez az úgynevezett *pseudo-objektív* előadásmód, amelynek eseteit Szpitzer idézi egyik szellemes tanulmányában. Ha én azt írom, hogy „a barbár Kelet jámbor háziasszonya“, akkor nyilván nem a magam nevében gyártottam ezt a műszót, hanem egy elképzelt „európai“ szemlélőnek kliséjét alkalmazom azzal a *sousentendu-vel*, hogy „akit a nyugati humor vagy önmaguk humora így nevezhetne és ahol itt beleértjük mindazokat, akiket *barbár* Kelet franciainmádó országaiból beleérthetünk“ . . .

Egyébként — ez nem akar mentegetőzés lenni — magamat is sokszor beleértem, mikor a magyar közvélemény illúzióiról szólok. Azt írom pl.: „el sem tudjuk képzelni . . .“ (172); vagy: „azt szoktuk mondani . . .“ (173) stb.

*

Még csak három pontra akarok reflektálni. Azt írja T.: „A balkáni rajongást sem tudom igaznak elfogadni“. Ebből a szűkszavú vádból az érthető ki, hogy én a magyarságot valami balkáni rajongó tö-

megnek állítom be. T. még hozzá is teszi: „a magyar meg akar maradni magyarnak“. Mintha én ezt nem tudnám, legalább olyan jól, mint T.! Pedig *nekem* nem is kellett „idegen környezetben“ nemzeti öntudatra jutnom.

A T. által hallgatagon elferdített szövegkritikai tényállás pedig a következő. Azt írtam: „A komoly francia intellektuell . . . kénytelen mosolyogni azon a balkáni rajongáson, amely előtt a Francia Álomlovag táncmozdulatokkal, kecses bókokkal, rizsporosan színészkedik“ (174). Ugyebár, ez a mondat már csak annyit mond, hogy akik ilyen módon rajonganak, azokat maguk az imádott franciák is lemosolyogják. Bizonyára T. is lemosolyogja őket. Csak nekem kell komoly arcot vágnom a gonosz játékhoz? Hogy hányan vannak ezek a nagy általánosságban említett „rajongók“, azt mindenki tudja. Szerencsére nem sokan. De vannak. És semmiesetre sem képviselik „a magyart“, amint az T. nekem imputálja.

*

„*Au! Die Parieserin!*“ Így idéz röviden engem T., *ie*-vel írva a párisit és kérdezve, hogy ki volt ez a németül sóhajtó magyar honlány, („Magyar honleány“: íme, T. maga is kezd már stilizálni és pseudoobjektív lenni.) A hely így szól: „Ki tudja azt Magyarországon és Középeurópában, hogy az úgynevezett párisi nő — *Au! Die Pariserin!* — mint ideál alig 5 százalékban létezik . . .“ Itt nyilvánvaló, hogy a sóhajtás Középeurópában fakadt. Nem is kell konkrét sóhajtásra gondolni. Abban az irodalomban, amely a középeurópai nők Páris-rajongását tükrözi, számtalan ilyen fősóhajtást lehet olvasni, T. azonban azt hiszi, hogy *Au!* helyett stilszerűbb lett volna *Ajvé-t* írnom. Megint a sorok között akar kellemetlenkedni, azt sejtette, hogy egy „pesti zsidónő“ sóhajtását regisztrálom. (Bocsánat, hogy ilyen leplezetlenül kimondom a T. gondolatát.) Tegyük föl, hogy igaza van T.-nak: nem tudományos gondolkozásra vall kifogásolni azt, hogy Magyarországról és Középeurópáról szólva a „pesti zsidónő“-t is szociológiai objektumnak veszem.

Vous êtes tombés si bas! Erre vonatkozólag jóhiszemű tévedésben van T. Franchet d'Espéray tábornok nem sértette meg a magyar nemzetet, mert különben a nemzeti-keresztény kormány nem fogadta volna őt ünnepléssel. Azok beszéljenek erről, akik Pesten voltak az októberi időkben. (Én különben sem a magam álláspontját adtam a cikkemben — 168-9. l. —, hanem a közvéleményét, amit jobban ismertem, mint T.) Szóljon erről az eseményről egy szem- és fültanú, H a t v a n y Lajos báró, akit nem lehet azzal gyanúsítani, hogy Károlyiék *ellen* ír. íme egy részlet a belgrádi jelenetből, ahol

Károlyi bemutatja a francia tábornoknak a forradalmi-pacifista-fegyverlerakó küldöttség tagjait:

Aztán sorra tudomásul veszi a jelentkezőket. A Katonatanács nem tetszik neki:

— Je ne vous croyais pas descendus aussi bas. Így gondolkodik a militarista. Nem érti a forradalmat, mely ilyen gyanús eszközökkel kénytelen élni.

(*Esztenő*, 1918. dec. 153. 1.)

Az arisztokrata-nacionalista tábornok nyilatkozik így a Károlyi-forradalomról és a katonatanácsról, amelyben joggal látta a bolsevizmus kezdetét. Ne azonosítsuk tehát a „gyanús eszközöket“ és a bolsevizálódást a magyar nemzettel. A nemzet 95 százaléka egy véleményen volt a francia tábornokkal. T. azonban — 12 évnyi távlatból — „férfi névre“ tart számot és az én objektív megállapításomat „aesthetice kárhóztatandónak“ tartja, engem téve felelőssé a 12 év előtti közvéleményért. Főlöleges ez a történelmi páthosz. Van elég tér férfinak lenni a jelenben is, nem kell alkalomért visszanyúlni a rosszulismert múltba.

T. freudi műszót, *Károlyi-komplexumot* emleget. Valóban, nem is olyan szimpla dolog az utóbbi 16 év története, hogy primitív érzésekkel megmagyarázhassuk. A nemzet lelkesen tapsolt a vörös hadseregnek, mikor Kassáról kiverte a cseheket és néhány hét múlva az oláhok előnyomulásának örült a nemzet, hogy aztán a bocskoros fölszabadítást tragédiának érezze . . . Több dolgok vannak szociológiában és történelemben . . . Nem jó volna, ha T.-ra bízánk annak eldöntését, hogy ki volt a férfi 1919 nyarán a Tisza hídján.

T. egyéb megjegyzéseire nem válaszolok.
(Szeged)

Zolnai Béla

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Illyefalvi I. Lajos dr.: *A kenyérkereső nő Budapesten-*
A Székesfővárosi Statisztikai Hivatal kiadványa. Budapest, 1930. 16.
424 oldal.

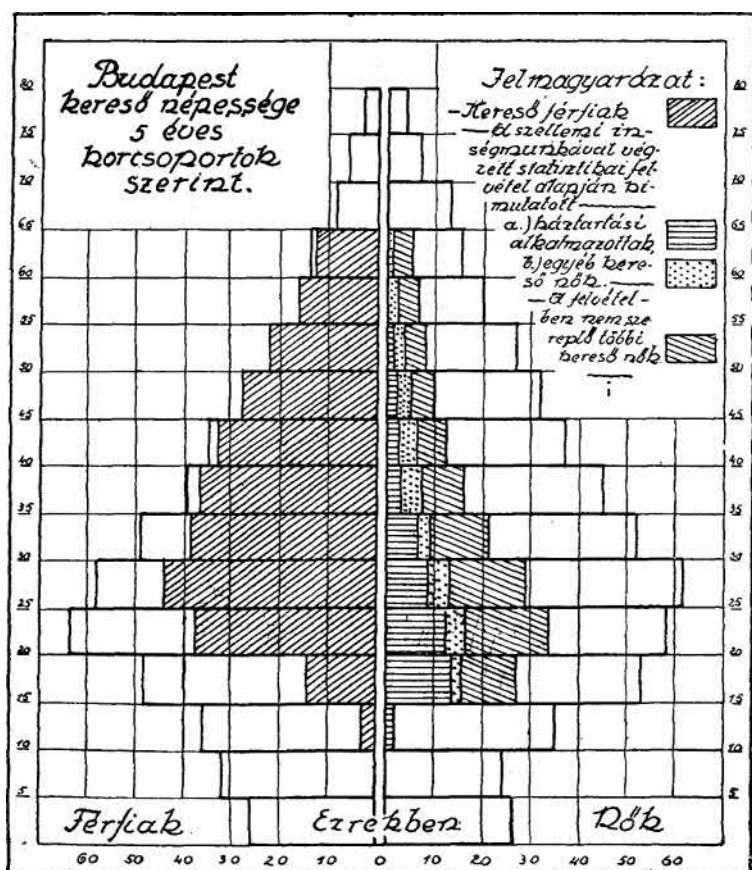
Illyefalvi I. Lajos dr. formás kis kötetben hozza nyilvánosságra. annak az adatgyűjtésnek az eredményeit, amelyet a szellemi ínségmunkák során a főváros kenyérkereső női rétegére vonatkozóan egybegyűjtetett. A kötet második felét tölti meg ez az anyag. Első felében a központi Statisztikai Hivatalnak más adatgyűjtésekből származó anyaga van egybefoglalva, bevezetésül és keretül is. Gazdagon, szinte monográfiaszerűen sorakoznak itt fel azok az adatok, amelyek általában jellemzik a főváros női népességét. Az álló népesség, a lakásviszonyok, a népesedési mozgalom, társadalmi rendészet, közoktatás, szociális ügyek, köz jótékonyosság, a nő szerepe a törvényhozásban, majd külön fócim alatt a kenyérkereső nőre vonatkozó adatgyűjtemény követi egymást. A szerkesztés nem teljesen logikus és úgy látszik, hogy különböző értékű adatok is szerepelnek itt; ha a kötetnek újabb kiadása is; következik, jó lenne az egyes táblák forrását megjelölni; egy-egy tábla talán nem is egészen jellemző arra a körülményre, amelyet meg akar világítani, de ezek csak apróbb hibák, amelyek nem veszik el ennek: a munkának értékét. A kutatónak kétségtelenül nagy hasznára lesz, hogy itt mindent egy helyen kap meg s hogy olyan adatokat is talál itt, amelyekhez egyébként hozzá sem férhetne.

A szellemi ínségmunka során összegyűjtött anyag bevezetésében megjegyzi, hogy a felek nem kötelesek az itt kért adatokat bevallani: s ennek folytán az anyag nem teljes. Mindenesetre olyan azonban, amely szerinte elég bőséges ahhoz, hogy alapján általánosítani lehessen, és így a kitűzött tárgy teljes ismeretéhez segítsen.

Miután egy statisztikai műben valóban fontos a teljesség kérdése, a mellékelt diagramm-vázlatban felrajoltam azokat az adatokat, amelyek erre a kérdésre választ adnak. A diagramm a főváros népének megoszlását mutatja öt éves korcsoportok szerint 1925-ben, Bal oldalon a férfiak, jobb oldalon a nők csoportja van. Mindegyik félbe? berajoltam a keresők arányát is. Ezt a vonalozott terület mutatja. A.

nőkre vonatkozó mezőben minden egyes korcsoportban külön vízszintes és keresztvonalazás különíti el azt az anyagot, amely az egyes korcsoportból ebben a statisztikában szerepel. Az egyes korcsoportokban szereplő női keresők abszolút számát tekintve az adatgyűjtés csakugyan elég gazdag ahhoz, hogy a főváros női kereső rétegével egybefüggő problémák tekintetében komolyan számba kelljen venni. De ha a megoszlást foglalkozási ágak szerint vizsgáljuk, nagy eltérésekre akadunk.

E diagramm bizonyos mértékben már a foglalkozási tagolódást is feltünteti, mert a vízszintesen vonalazott mező a háztartási alkalmazottak rétegét, s a hozzá csatlakozó, keresztben vonalazott mező a többi feldolgozott kereső-réteget mutatja. A rajzon is látható, hogy a háztartási alkalmazottak dominálnak, a feldolgozott anyagban, s hogy a többi keresők a felsőbb korcsoportokban szerepelnek nagyobb hányad-

ban. — Az abszolút számokat vizsgálva pedig kitűnik, hogy a fővárosnak 172,000 főnyi kereső női rétegéből az adatgyűjtés mintegy 74.000 főt dolgoz fel, ebből pedig 51.000 a háztartási alkalmazottak száma. Ennél az egyébként kétségtelenül fontos osztálynál az adatgyűjtés teljes, mert többet írt össze, mint amennyit 1925-ben megszámáltak. A többinél azonban az adatgyűjtés a keresőknek csak körülbelül egy ötödrészt tudta elérni. De még itt sem egyforma a teljesség foka, A kereskedőknél, akiknek száma itt 3900, szintén teljes az adatgyűjtés, mert itt is nagyobb szám szerepel, mint amennyit 1925-ből ugyancsak ez a kötet közöl a kereskedőknek számaként. (Meg kellene vizsgálni, hogy vajjon nem került-e mégis ide a kofák, házalók vagy ügynökök közül is egy hányad.) Az önálló iparosnőknél a tényleges állománynak mintegy hatodrészt sikerült felkutatni. A köz- és magántisztviselőnőknél a feldolgozott réteg anyaga elég nagy, megközelíti a harmadrészt.

Az adatgyűjtésnek ez a szükségmunka jellege azonban nemcsak a teljességre hat ki, hanem a hitelességre is. Kár, hogy a kötet nem elemzi ezt a szempontot. Az adatgyűjtés közben és az adatok feldolgozása közben kétségtelenül szert tettek olyan tapasztalatokra, amelyek erre vonatkozóan felvilágosításokat nyújthatnának. Ha ugyanis az adatgyűjtés nem kötelező, a hibahányad kétszeresre nő, mert sem az adatszolgáltató egyént nem lehet ellenőrizni, sem az adatgyűjtő közeget. Pedig ennek az adatgyűjtésnek már úgyszólván külön veszedelme, hogy olyan kérdések szerepelnek benne, amelyekre a válasz adását szubjektív okok befolyásolják, mert nem egyszerű ténymegállapításokra vonatkoznak, hanem a társadalmi helyzetre és nem egyszer tisztán egyéni színezetű körülményekre. Viszont ezeket a kérdéseket nem lehet kikapcsolni, mert ezeket éppen csak ilyen nem kötelező jellegű adatgyűjtés keretébe lehet beleilleszteni. Valóban senkit sem lehet arra kötelezni, hogy azt vallja be, szokott-e rendszeresen újságot olvasni, jár-e szórakozó helyekre. De éppen ezektől a kérdésektől, — és éppen a többi hasonló kérdéstől, — függ az, hogy ehhez hasonló kutató vállalkozások során milyen mélyen lehet behatolni a társadalom konkrét viszonyainak ismeretébe. Mindebből az következik tehát, hogy ilyen adatokat iskolázott, magas színvonalú, gyakorlott közegekkel kellene gyűjtetni: ami azonban nem fér össze az ínség-munka jellegével, amiből ez az adatgyűjtés is megszületett.

Mindezt meg kell állapítani, mert ezektől a szempontoktól függ a kötet használhatósága. De ezek a mérlegelések csak a szóbanforgó adatgyűjtés nehézségeit mutatják, amelyek elől nem lehet kitérni.

A felhalmozott anyag így is becses. Leghasznosabb ezek szerint a háztartási alkalmazottakra vonatkozó rész, nemcsak mert teljes, hanem azért is, mert valószínű, hogy az adatszolgáltatás itt volt a leg-

jobb hizsemű és a legmegbízhatóbb 51.610 alkalmazottnak adatai vannak itt s a részletezésből kitűnik, hogy ezek közül csak mintegy 14.500 volt harmincadik életévén felül, ellenben 27.500 volt a 15 és 25 éve között. Budapesten mindössze 2391 született közülük és csak 436 volt zsidó vallású. 2410 férjes asszonyt, 2551 özvegyet és 1390 elváltat találtak ebben a foglalkozási ágban, ami kétségtelenül nagyon érdekes megoszlás. Közös háztartásban mindössze 63 élt. 5 évnél régebben csak mintegy 19.000 lakott a fővárosban. 20.030 származott földműves szülőktől, őstermelő foglalkozásúaktól pedig összesen mintegy 25.000, — ez az adatgyűjtés ugyanis különös módon elszakítja egymástól a földműves, a kiszgazda, a gazdálkodó, a gazdasági cseléd, a kocsis, a kertész kategóriáit, pedig helyes lett volna, ha a népszámlálás foglalkozási kategóriái szerint gyűjtötték és állították volna egybe a kérdőívet. Az őstermelésre tehát a háztartási alkalmazottnak fele sem esik. Ez elmarad a földműves lakosság arányszáma mellett. Feltűnő, hogy a vidéki kisiparos és kiskereskedő réteg is elég nagy számban küldi fel a fővárosba leánygyermekait erre az iskoláztatást nem igénylő kenyérkeresetre. Kár, hogy az „egyéb“ foglalkozások alatt egyesített hányad elég nagy. Ebben bizonyára vannak tisztviselőrétegek is. A háztartási alkalmazottak közül, mielőtt szolgálni ment volna, 35.000 volt háztartásbeli, 3573 tanuló, 110 tisztviselő. A mai szolgálati helyén hat hónapnál rövidebb idő óta szolgál a cselédeknek majdnem a fele. Mindössze 2314 nem járt közülük iskolába (17% analfabéta) s 3134 járt középiskolát is, 24 mind a nyolc osztályt. 26.879 alkalmazott az utolsó hónap folyamán nem volt szórakozó-helyen, egy hó alatt ötnél is többször volt 1065. Szeszest italt nem fogyasztott 45.181, ellenben naponta fogyaszt 591.

A kereskedőnőkről szintén gazdag anyag beszél. Az egyéni, a családi, a társadalmi adatok nagy részletezését találjuk meg e táblákban, Budapesten 37 olyan kereskedőnő van, — az itt számbavettek közül, — aki évente 4000 pengőnél több forgalmi adót fizet, 16 kereskedőnőnek van vámszabadraktára, háromnak van nyolcnál több irodai alkalmazottja s 3120 van alkalmazott nélkül. Hétnek van tízezer pengőnél nagyobb összegre szóló életbiztosítása. Négynek van olyan üzlete, amelyet 1834 előtt alapítottak. Sajnos, az adatgyűjtés nem közli a kereskedelmi szakmákat.

Az iparosnők rétegét 21.667 közül 3812 fő képviseli. Ez igazán csak véletlenül kiválasztódott réteg. De viszont úgy látszik, hogy nem szorítkozik csak kisiparos, vagy a kisüzem tulajdonosaira. Tízen szerepelnek itt, akiknek 19—20 alkalmazottjuk van, tizenkettő, akinek a forgalmi adója több 4000 pengőnél és húsz, akinek állami és községi adója meghaladja ezt az összeget.

5787 magántisztviselőnő, 3081 köztisztviselőnő, 1579 alsóbbfokú

és 753 középfokú tanszemélyzethez tartozó nő és 531 altiszt adatai szerepelnek a kötetben, két fejezetben. Ez a két rész szintén becses anyagot hord össze, s ennek az alapján érdemes lenne részletesen is foglalkozni a fővárosi köz s magántisztviselőnői réteg viszonyaival, — A fizikai munkásnők rétege ellenben csaknem teljesen kimaradt az adagyűjtésből, aminek a magyarázatát nem kapjuk meg. Csak a munkanélküliség kapcsán találunk néhány adatot egy kis hányadukra vonatkozóan. — A nyugdíjasokról, az albérlőkről és ágybérlőkről, a hadi-özvegyekről szóló fejezetek egészítik ki e munkát.

Úgy kell vennünk ezt a kötetet, mint első kísérletét egy érdemes vállalkozásnak. A Fővárosi Statisztikai Hivatal fontos munkaterületet nyitott itt meg és ha az ínségmunka ezután is ismétlődni fog, bizonyára számíthatunk arra, hogy a munka teljesebb formában is megjelenik. De már így is olyan értékek halmozódnak itt fel, melyeket eddig is nélkülöztünk. S a tudományos munka feladata, hogy kivegye, felhasználja az itt kínáló anyagot.

Móricz Miklós

G á s p á r J á n o s dr.: Fajismeret. (A modern anthropologia és öröklési biológia problémái.) 8°, 222 l. 98 ábra. Bpest, É. n. Novák Rudolf és Társa kiadása.

A fenti címen nemrég megjelent műben igazán hézagpótló munkával gazdagodott irodalmunk. A mű alapvető tájékoztatást igyekszik adni az anthropologia, az öröklési biológia s a ma minden oldalról oly hevesen vitatott fajiság problémáiról. A könyv több évig külföldön folytatott szorgalmas elméleti tanulmányozásnak és gyakorlati bűvárkodásnak *összefoglalásszerű* eredménye. Dicséretére válik a szerzőnek, hogy fejtegetéseiben elsősorban mégis a magyarság problémái felé fordul figyelmével s ezekkel mindenütt kellő mértékben foglalkozik, idevágó részletkutatásainak megállapításait e művében is értékesíti. Kár, hogy terminológiája még ingadozó.

A könyv dús anyaga hat fejezetre tagolódik. Az I. fejezet a természettudományi *alapvetést* tartalmazza (kísérleti fajbiológia, a környezethatás, öröklés és kiválasztás az embereknél, a fajok közti különbségek okai); a II. és III. fejezet az *anthropologiai* anyagot öleli föl (a fajok osztályozása és leírása, Európa népeinek fajbeli összetétele s az európai népcsoportok: a germánok, románok, szlávok, finn-ugorok, a magyarság és a zsidóság faji képének jellemzése; a fajok összehasonlító anatómiája és fiziológiája, a fajok és népek vérrokonsága). A IV. fejezet a *fajok összehasonlító pathológiája* címen a különböző betegségek iránt való faji hajlamosságnak, a beltenyésztés (endogámia) fajrontó hatásának s a korcsosodásnak kérdéseiről szól. Az V. fejezet a *fajok összehasonlító pszichológiája* cím alatt az Európában lakó fajok lelki alkatának jellemzését adja.

A VI. fejezet *a fajok szociológiája* címmel néhány, a fajiság kérdésével s a fajok élettanával kapcsolatos, de egymással szoros összefüggésben nem lévő szociológiai kérdést tárgyal. (A faj mint társadalom, a faji funkció; faji asszimiláció vagy szelekció; a fajok sorsa a kapitalizmus korában; a társadalmi osztályok hanyatlásának élettani okai; a falu eugenikája, az egyke faji élettani szempontból; fajiság és nemzetiség).

A szerző kirekeszti tárgyalása köréből a hírhedtté vált faji elméletek tárgyalását (Gobineau, Chamberlain), nem foglalja magába a politikai jellegű faji mozgalmakkal sem (pángermánizmus, pánszlávizmus, pánhiszpánizmus, turánizmus, pánaziatizmus stb.); fejtegetéseiben arra szorítkozik, hogy elsősorban a fajok élettanának főbb problémáit az egyes nemzetek, államok, főképp és elsősorban a politikai magyar nemzet életében való törvényszerű megnyilvánulásaiban vizsgálja.

A könyv nem csupán a természettudományokkal és a néptannal foglalkozókat érdekli, hanem a szociológusokat is; nemcsak azért, mert a modern faji anthropologia és élettan (öröklési biológia) ma már a szociológiának segédtudományául tekinthető, hanem azért is, mert a könyvnek jóformán minden fejezete tartalmaz szociológiai vonatkozású részleteket, megállapításokat, az utolsó fejezet pedig elsősorban szaktudományunkat érintő kérdéseket tárgyal.

Nem lesz ezért fölösleges, hogyha a könyv szociológiai vonatkozású részeiből a következőkben kivonatszerű ismertetést is adok. A faji adottságok az embernek nemcsak külső alkatát határozzák meg, hanem a földön való érvényesülésének irányait és határait, sőt bizonyos mértékig a betegségekkel szemben való fogékonyságát, illetőleg az ellenállóképességét is meghatározzák. Az ember szellemi világának megértéséhez is szükség van a fajiság ismeretére. A társadalmak hanyatlásának nemcsak gazdasági, hanem élettani okai is vannak. Az eugenikai elveknek a társadalom életéből való kirekesztése a társadalmak hanyatlására, a nemzetfenntartó elemek pusztulására vezetne. A faji vonzalom és ellenszenv egyike a legősibb és legerősebb társadalomalkotó erőknek, amelyek mint szubtilis erők ösztönszerűen mindig is hatottak. Most azonban a modern társadalmi és nemzeti katasztrófák idején harmóniájukat veszítve, a civilizáció válságával fenyegetik az emberiséget. A faji erők érvényesülése a társadalmi és nemzeti életben mind tudatosabbá lesz s ezért ma már a faji kérdések a politikai és társadalmi érdeklődés előterébe kerültek. A faji gondolat a politikában a nemzeti és nemzetiségi gondolatnak továbbfejlődéseként, a társadalmi felfogásban az egyenlőség eszméjének visszahatásaként bontakozott ki. A liberális nemzeti állam fejlődése okozta, hogy a népszigetek elzárkózottsága megszűnt, megindult a modern népvándorlás s a fajok politikai keveredése. Az így keletkezett új társulások az embereket kevésbé

velük született (faji) adottságaik, inkább a differenciált termelési rendben elfoglalt helyzetük szerint fogadják magukba. Ezáltal azonban nem szűntek meg az örökölt testi és lelki alkatok, hajlamok, érzelmi típusok, S emiatt minél mozaikszerűbbé vált faji kép szempontjából a társadalom, annál kevésbé sikerült benne a közös érdekből fakadó céltudatot kialakítani, mert a közös államkerethez való tartozás és ugyanabban az osztályban való elhelyezkedés nem szünteti meg a származás vérségi kötelékeit.

A faji ideológia nem törekszik a nemzeti helyét elfoglalni. A fajiság életfunkciói egészen más szintbe esnek, mint amelyben a nemzet funkciói lefolynak. A kétféle társulást lényegesen különböző érdek és céltudat irányítja. A lét összes alapfeltételéről való gondoskodás a politikai nemzet szervezetének, az államnak feladata. A fajiság csak életstílust, képességeket, hajlamirányokat ad, melyek az egyént adott életkörülmények közt másokkal szemben jobban felvértezik, vagy kiselejtezésnek könnyebben áldozatul vetik. Minthogy azonban a fajiság funkciói a politikai nemzet életének keretei között mennek végbe, a fajiságot megtestesítő emberanyagok nem közömbös, hogy melyik nemzet, állam sorsában részesül. Viszont a nemzet érdeke szempontjából meg az fontos, hogy a határok biztonságát, a belső erők gyarapítását, az anyagi, erkölcsi és kulturális javakat milyen testi és lelki alkatú elemek szolgáltassák. A faji és nemzeti érdekek így kerülnek egymás mellé.

Az az ösztönös bizalom és vonzalom, amely minden társulás sikerének s minden társadalom fennmaradásának elemi föltétele: az ugyanahhoz a fajhoz tartozó egyének közt a legintenzívebb. E vonzalom ösztönzésére éledt társadalmi segítés, illetőleg társadalmi harc gyakran csak a fajvédelemnek társadalmasított eszköze.

A természetes faji folytonosság mechanizmusát a legegyszerűbb közösségek (család, rokonság, törzs) szolgálják. Bár a társadalmi fejlődés belterjessége újabb és újabb társadalmi formákat igényel, ezek a faji rokonság ösztönző ereje miatt a fajiság formalizmusa alól csak látszólag szabadítják fel magukat. A fajiság autonómiáját nem korlátozza az, hogy bizonyos helyzetekben az egy fajhoz tartozók is vetélytársakként állnak egymással szemben s a létért való harcban nincsenek tekintettel a vérségi kötelékekre. Átfogóbb (vallási, nemzeti, nemzetiségi) érdekekért a közös érdekek által társasított osztályok az osztályszolidaritáson felül magasabb differenciáló szempontot is elismerhetnek,

A fajiság minden osztályban, nemzetben ezektől független létezéssel — de nem független sorssal — önmagában bírja rendeltetését, A faji öncélúság abból a szellemi egységből következik, amelyet minden faj fizikai egységén felül felmutat.

A történelem folyamán kivezett népek nem beolvasztás (asszimiláció), hanem kiválogatódás (szelekció) útján tűntek el: vagy ember-

anyaggal nem bírták tovább a versenyt, vagy irgalmatlan üldözés, gazdaságilag való lehetetlenné tétel, kivándorlásra való kényszerítés lett a részük, ami végeredményben számbeli elmaradást, fizikai megsemmisülést eredményez. Az északi fajú angolok 60 év alatt földkiszajátítással, antiszociális politikával, a 8 millió íróból (földközi fajúak) így irtottak ki 4 milliót. A vallási üldözés a faji üldözésnek csak egyik módszere. Ott, ahol asszimilációt vélünk, legtöbbször csak etnikai (nyelvi s művelődési) s nem faji vegyülésről van szó. Az anthropologiai egységek mint külön testi és lelki alkati típusok, érzelmi differenciák, politikai tendenciák tovább érvényesülnek a nép- vagy nemzettestben, akkor is, ha az nyelv és állampolgárság tekintetében teljesen egységes. A közigazgatási együttélés még nem jelent élettani összeköttetést. A különböző típusok ösztönszerűen nem házasodnak össze egymással. A faji vonzalom szubtilis hatalma alól teljesen nem szabadíthatják fel magukat a nemzetiségekből, illetőleg a vidék különböző típusaiból kirajzott intellektuális és proletár elemek sem, amelyek a városokban látszólag elvesznek a fajok egyvelegében. A keveredés még a városokban sem általános szabály, ahol pedig a keveredés intenzíven és sokoldalúan folyik.

A fajbiológia szerint az a házasság belseg nem is boldog, amelyik nem a típusoknak ezen a rokonságán épül föl. A fajilag vegyes házasságok nem alkalmasak arra, hogy a faji folytonosság mechanizmusába beilleszkedjenek. Utódaik korcsok lesznek; mire ezek szüleik összetevő típusaira teljesen széthasadnának, a városokban és egyáltalán a művelt körökben, a magas házasodási kor, kevés gyermek vagy gyermektelenség miatt a családok 2—3 nemzedéken belül kihalnak. Rése van ebben az örökölt kétlelkűségnek is, amely irtózik a generatív halhatatlanságtól.

A városok ezért sohase korcsalakosságukból, hanem mindig új — többnyire még tisztafajú — bevándorlókból pótolják folytonos embervesztésüket.

A proletariátus magas szaporodási jelzője s nagy vérkeveredése ennek csak látszólag mond ellene. A proletariátus sohse fajfenntartó elem.

A legműveltebb s leghatalmasabb államok eugenikai prophylaxisal igyekeznek a vérkeveredés végzetes következményeit feltartóztatni. Az Egyesült Államok fajvédelmi szempontból az idegen típusokat inkább elkülöníteni, mint asszimilálni igyekeznek s a bevándorlási kvótában az északi fajú német, angol és skandináv nemzetiségűeket részesítik előnyben, akiknek az új hazában csak nyelvüket s nemzetiségüket, de nem lelki alkatukat kell átcsereálni.

A beolvasztás kétes sikerére nem számítanak a bennünket környező utódállamok sem. Ezért üldözik, kihalásra ítélik a magyarságot. Az iskolapolitika csak másodrendű eszköz a földbirtok-elkobzások, kivándorlásra kényszerítés, állástól való elmozdítások mellett.

Csak a magyar közvélemény ringatta magát — a liberális ideológiától félrevezetve — beolvasztó sikerek, „magasabb kultúrák felszívó erejének“ illúziójában-

A kapitalista állam a fajok óriási mérvű keveredésének színtere lett. A mozgó pénz az emberanyagot is mozgóvá tette: elvándorolt a falu, növekedtek a városok, felhalmozódtak a munkástömegek, az ethnikai szigetek zárkózottsága megszűnt. A nyugati civilizáció válsága éppen azáltal vetődött föl, hogy kiragadta az embereket évszázados szellemi közösségeikből, amelyek ugyan partikuláris jellegűek voltak, de megfeleltek az ott lévő faji elemek lelki alkatának. Ma, hiába törekszünk nagy társadalmi, nemzeti egységre; ez a szellemi egység nincs sehol. A kapitalizmus a társadalom állapotát cseppfolyóssá tette.

Nagy veszedelem fenyegeti a fajt a társadalmi osztályok tartalmi kicserélődése és egyensúlyuk megbillenése miatt is.

A nyugati országok társadalmában a társadalmi osztályok tartalmi állandósága nincs meg, mert a társadalmi emelkedés, műveltség, a vagyon révén a felsőbb osztályok családjai a rájuk jellemző kései házasság, gyakori házasságnélküliség és alacsony gyermekszám miatt előbb-utóbb kihálnak. A nőknél a szellemi pályákra készülés is csökkenti a férjhezmenetelre való hajlamot s az anyaság utáni vágyat.

A születések mesterséges korlátozása nemcsak a felsőbb osztályokban, hanem az alsóbbakban is bekövetkezett. Ennek ijesztő mértékben való elterjedését nagyban elősegítette az, hogy az európai fajok eszme- és erkölcsi világa alapjában megrendült. Az egyéni érdek lett a legfőbb értékmérő s a szaporodás társadalmi tényezői: a családi élet, a nemi magatartás, a gyermeknevelés — mely a múlt századig vallásos beállításban és az Egyház felügyelete alatt állott — a szülők szabad elhatározásának körébe ment át. Egyedül a zsidóságot érintette kevésbé ez az átalakulás. A zsidóság a korai házasság, nagy termékenység miatt mindenütt erősen szaporodik, — mert vallásának tekintetben való szigorú erkölcsi parancsát komolyan veszi. Nálunk a keresztény lakosság körében 3.89 a családonkénti gyermekszám, a zsidóknál 4.79, pedig a zsidóság zöme városi lakó és a középosztályba tartozik, ahol a magyarság átlagos gyermekszáma csak 2—3, vagyis a zsidókének fele.

A születések mesterséges csökkentése éppen nemzeti és társadalmi szempontból legértékesebb osztályainkat tizedeli meg.

Végzetesek azok a következmények, amelyek a felsőbb és alsóbb osztályok szaporodásbeli különbségéből a faj összeségére származnak. A felsőbb osztályok szellemi teljesítőképessége nagyobb, mint az alsóbb osztályoké. A középosztály gyermekei között 81.4%-ában találtak kiváló tehetségeket, a népesebb alsó osztályokban azonban csak 28.6%-ban. A városok alsó osztályaiban is — végzett számítások szerint —

a gyöngétehetségű gyermekek száma 1½-szer nagyobb, mint amennyinek a lakosságban való legtágabb részvétel szerint lennie kellene. A kóros hajlamokkal sokkal át jártabb alsóbb néposztályok gyermekei közt sokkal iőbb a veleszületetten beteg, csenevész, terhelt gyermekek száma, mint a felsőbb osztályok gyermekei közt. A számban így megfogyatkozó magyar középosztályunk osztálykerete lassankint megtelt más fajbéli és nemzetiségi elemekkel is, amelyekkel a kétségbeesett létért való küzdelemben a magyarság régi faji tulajdonságai (nyíltság, egyenesség, stb.) miatt nem tudja felvenni a versenyt s a középosztályunk keretének tartalma ezért túlnyomó részben kicserélődött.

Ma már illúzió a falut is rejtett erőforrásnak tekinteni. A falu népe a termelő munkában, a katonaszolgáltatásban s a középosztály gyérlt sorainak állandó pótlásában nagyon megfogyatkozott s meggyöngült.

Nagy probléma: van-e még mód az ijesztő mérvű szám- és értékbeli pusztulást pótolni akár a faluban maradt népesség konzerválásával, akár az elnéptelenedett falvaknak új, de ugyanahhoz a fajhoz tartozó elemekkel való benépesítésével? Gondot okoz ez a nyugati nagy államoknak is. Nálunk a háború előtti 20 év alatt a falusi lakosság 10%-a (1 millió 300 ezer) ember hagyta el faluját s ezekből 500 ezer a városokba, 700 ezer külföldre ment. Ez a számbeli fogyatkozás értékbeli fogyatkozást is jelent: a népességnek általában energikusabb, szellemileg agilisabb része húzódik a városokba.

A falunak ezt a sorvadását még nagyobbá teszik azok a következmények, amelyeket a sivár falusi környezet s a mai gazdasági, társadalmi, erkölcsi és politikai élet által adódó sokféle degeneráló folyamat a falun maradtakon előidéz. A nemzet nagyobbik felének sorvadásáról van itt szó.

S ezt a sorvadást nem a faj életerejének hanyatlása okozza, hanem a szociális elhanyagoltság (nyomor, tudatlanság, a gondozatlanság). Ezért az egyén magárahagyatva, nem bírván a létért való küzdelemben a versenyt, kilép a közösség kereteiből, amely őt megoltalmazni nem tudta. A *kivándorlás* és *egyke* a közösségből kilépett egyének utolsó kísérletei az egyéni létfenntartására. A kivándorlók $\frac{3}{4}$ részében a legmunkabíróbb korosztályok s a legéletrevalóbb egyedek szerepelnek. Az egyke a szerző szerint alapjában véve gazdasági kérdés s a rávaló hajlamoság a faj lelki alkatától függ. A magyarság körében a turáni típus hajlamos rá (nagyigényűsége, úrhatnámsága miatt), míg a keletbalti típusnál ismeretlen az egyke.

Az egykés népet a nemzet számára megmenteni többé nem lehet, mert előbb-utóbb degenerálódik (endogámia, fiatalkori, sőt gyermekházasságok, veleszületett terheltég stb. miatt). Ebből magyarázható azután az egykés vidékeknek erkölcsi elvadulása, vallástalansága vagy vallásos rajongásra (szekták) való hajlamosága.

Az egyke miatt kihaló turáni vidékeken keletbalti típusú magyarok telepítésével kellene a magyar faj birtokállományát épségben tartani.

A nemzetiségek között mutatkozó vonzalom és ellenszenv a verség kötelékein alapszik. A keletbalti magyarságtól legtávolabbra esik a serologiai távolság (vérrokonság foka) szerint a szász és a zsidó, a szerb, az oláh és sváb; legközelebb pedig a rutén és tót, amelyekben szintén van keletbalti elem.

A fajok néha kiegészítik egymást. A passzív turáni magyar a nyugatibb mentalitású keletbalti elem nélkül alig tarthatta volna fenn magát ezer évig.

Nincs egyetlen állam, amely faji tekintetben egységes volna. A közös államkeretben együttélő fajok közt is folyik a létért való küzdelem. A faj kellő érvényesüléséhez terület és eszközök kellenek. A magyar fajtság is elpusztul, ha nem szerzi vissza gazdasági és politikai jövőjének azokat a feltételeit, amelyek fölött az ezeréves államegységben rendelkezett.

A szerző szerint a kép sötét s ha a helyzet nem változik, a jövő vigasztalan. A magyarság turáni vére a születéseknek esztelen korlátozása miatt már nagyon elapadt, a keletbalti magyarságot pedig terjeszkedésében gátolja s kivándorlásra kényszeríti a helytelen szociálpolitika. A magyarságnak fájában meg kell tisztulnia s emelkedett világnézetű ivadékokban meg kell gyarapodnia.

íme, mennyi nehéz, kényes, szociológiai probléma vetődik fel a faji kérdés nyomában! „Nincs talán még egy nép, mely önmaga felől annyi balhiedelmet táplált volna s önismeret híján fáját oly végzetesen, elpazarolta volna, mint a magyar!“ — írja a szerző. A faji kérdéssel ezután behatóan kell foglalkozni. E célra alapvetésül a szerzőnek érdekes, értékes, magyar lélekkel írt s nemzeti önismeretre ébresztő könyve jó lélekkel ajánlható.

Fekete József

Antal Ullein: *La nature juridique des clauses territoriales. du Traité de Trianon.* Paris, 1929. A. Pedone, Éditeure 190 l.

Ullein Antal dr., követségi titkár, Parisban megjelent munkája „a trianoni szerződés területi határozmányainak jogi vonatkozásairól“ a nemzetközi könyvpiacón élénk feltűnést keltett. Trianon első nemzetközi jogászai cáfolatának tekinthető. Az idők jele, hogy a francia sajtó is a legnagyobb objektivitással foglalkozik a művel.

Ullein azt a tézist állítja fel és bizonyítja, hogy a békeszerződés területi határozmányai nem nyújtanak nemzetközi jogi jogcímet az utódállamoknak a lecsatolt területek fölötti szuverenitásra, mert a szuverenitás a mi lemondásunkkal nem ment ipso facto át az utódállamokra, szükséges, hogy ezt a szuverenitást az utódállamok meg is szerezzék. Nemzetközi jogászok egész sorát sorakoztatja fel amellet az elmélet

mellett, hogy ezt a szuverenitást az utódállamok csak a nép akaratának szabad megnyilvánulása, népszavazás útján szerezhették volna meg. Energikusan mutat rá a szerző, hogy ha egy nemzetközi jogász vallhat is más elméletet, semmiesetre sem tagadhatják azt meg a volt szövetséges és társult hatalmak, amelyeknek felelős államférfiai kifejezetten magukévá tették Wilson ismert nyilatkozatait, azokat a nyilatkozatokat, amelyek a fegyverszünet alapját alkották. Érezték is ezt a szövetségesek s mindenképp bizonyítani igyekeztek, hogy a szerződések megállapításánál a népek önrendelkezési jogának elvéből indultak ki. Azt állították, hogy nem volt szükség plebiscitumra, mert 1918 októberében és novemberében a régóta elnyomott nemzetiségek önkéntes elhatározással csatlakoztak testvéreikhez. A nemzetiségek vezetőinek a háború alatt tett és nagyrészt feledésbe ment nyilatkozataival és a nemzeti kisebbségeknek a békekonferenciához intézett memorandumaival igazolja Ullein, hogy szó sem lehet a nemzetiségek önkéntes elszakadásairól s hogy a túróczi és gyulafehérvári gyűlés semmiképp sem lehet az elszakított részeket lakó népek akaratmegnyilvánulásának tekinteni.

Mindebből Ullein azt a jogi következtetést vonja le, hogy *az utódállamok a mai napig nem léptek ki a de facto okkupáció stádiumából.*

De magára erre az okkupációra nézve is kimutatja a szerző, — és könyvének e részei különös érdeklődésre tarthatnak számot — hogy nem ment végbe jogszerűen, hanem a fegyverszüneti szerződés flagrális megsértésével. Rámutat Ullein arra, hogy a Károlyi-féle konvenció, amely már a címe szerint is csak a „Diaz-féle fegyverszüneti szerződés végrehajtásának módozatait“ volt hivatva megállapítani, ezt a fegyverszüneti szerződést számos pontjában megsértette, de még ennek a konvenciónak a rendelkezései sem tartattak be, mert hiszen még ez a konvenció sem adott jogot a végrehajtott megszállásokra s legfőképpen nem a Felvidék megszállására, amely irányban front sem volt! Az összes magyar területek megszállása az ellenséges hadvezetőségnek s a legfőbb tanácsnak önkényes, a fegyverszüneti szerződés után tett intézkedéseinek alapul. Ullein megállapítja, hogy a Villa Giusti-ban megkötött fegyverszünet volt Magyarországgal szemben *az utolsó legális nemzetközi jogi cselekmény*, ennek pillanatától fogva ellenségeink a legális útról letértek.

Miután kimutatta a békeszerződés területi rendelkezéseinek illegálisát, Ullein megtámadja a békeszerződést alaki és morális szempontból is. Reámutat arra, hogy a szerződés nemzetközi jogi szempontból voltaképp érvénytelen, mert fizikai kényszer alatt jött létre s oly súlyos sérelmet (laesio enormis) tartalmaz, amilyenhez hasonló sérelem konstatálása a békekonferenciát arra készítette, hogy a bresztli-tovszki békét érvénytelennek nyilvánítsa. Másrészt a békeszerződés

általánosan elismert igazságtalansága a morális bázist veszi el ez alól, ami pedig minden jognak a tulajdonképeni alapja.

A mű, mely úgy széleskörű dokumentációjával, mint jogászai okfejtéseivel nagy szolgálatot tesz a magyar igazság ügyének, azzal a megállapítással fejeződik be, hogy a népszövetségi egyezségokmány 10. cikke, amelyhez való hozzájárulásunkkal mi is köteleztük magunkat az államok területi integritásának respektálására, — hivatalos magyarázat szerint nem zárja ki a revízióra való törekvést, amire az ismert 19. cikk határozott alapot nyújt.

Vásárhelyi István.

1. Lindsey Evans: Die Revolution der modernen Jugend, 1927. 2. W. Hoffmann u. W. Stern: Sittlichkeitsvergehen an höheren Schulen und ihre disziplinare Behandlung 141. o. 1928. 3. Susanne Engelmann: Die Krise der heutigen Mädchenerziehung 45. o. 1929.

1. Lindsey, aki Colorado állam Denver városában a fiatakorúak egyik bírója, az amerikai ifjúság bajairól szerzett tapasztalatai alapján szenzációs könyvet irt egy újságíró- Evans társaságában. A könyvémet fordítása is annyi ezer példányban kelt el, amennyi még a németeknél is ritkaságszámba megy pedagógiai jellegű műveknél. Magyar nyelven is ismertették már szakfolyóiratok, mi ez alkalommal szociológiai szempontból kívánunk hozzászólni. A könyv különben is sokkal inkább szociológiai, mint pedagógiai jellegű. Tartalma tulajdonképpen, annak bemutatása, hogy milyen erkölcsi, közelebbről szexuális szabadságban él az amerikai középiskolák ifjúsága, Az elmondott esetek változatos és sokszor megrázó képet adnak a szabadosság következtében előálló bajokról, szenvedésekről, bonyodalmakról. Teherbe esett 17—18 éves iskolás leányzók egymásnak adják a kilincset Lindsey bíró hivatalában, aki megmagyarázza a tanácskeresőknek, hogy a magzatelhajtás milyen veszélyes volna szervezetükre, ezért elküldi őket a város egy másik negyedébe, ahol senki sem ismeri őket, közben adoptáló szülőkről gondoskodik, akik izgatottan várják a gyermek megszületését. A leányanya egyes esetekben megtartja gyermekét, máskor később ébred fel a vonzalom szívében, s visszakívánja gyermekét az adoptáló szülőktől, s a két fél nehéz küzdelmet folytat a gyermekért. Lindsey bíró könyve olyan szenzációsan sikerült, hogy mint német folyóiratokban olvassuk, szerzője „Amerika becsületének meggyalázásáért” hivatalát veszítette.

Lindsey könyvének megértéséhez tudnunk kell, hogy ott az iskolabajlás fiúk, leányok részére 18 éves korig kötelező. Az amerikai viszonyok helyszíni tanulmányozói szerint a nyilvános középiskolák koedukációs iskoláinak ifjúságánál valóban teljes a szabadosság-Gazdag amerikai polgárok azonban nem küldik ilyen iskolákba gyer-

mekeiket, hanem előkelő nevelőintézetekbe, ahol ilyesmiről egyáltalán nincs szó; viszont a közép- és kispolgárok és munkások gyermekeinél az amerikai életmód mellett semmin sem lehet csodálkozni. A szülők élete is a pénzkeresésre van berendezve, a cselédtartást csak gazdag emberek engedhetik meg maguknak, s így a nevelésnek azt a részét, amelyet a család végezne el, különösen a nagyobb városokban az utca végzi. New York kispolgári és munkás utcáin még este 10—11 órákor is hangos a gyermekek és ifjak serege, játékból néha az utca közepén raknak tüzet, s azon ugrálnak keresztül. A rendőr mosolyogva gyönyörködik a gyermekek játékában, ha pedig valaki megpróbál rájuk szólni, a gyereksereg neki esik, kövel dobálja, vagy elveri, s egyik utca ifjúsága a másiknak adja, kergeti át a szerencsétlent, míg a derék ifjak meg nem unják a hajtóvadászatot. Ezután azon sem csodálkozunk, ha az iskolából kikerülő 18 éves leány miután önállóvá lesz, irodába vagy munkába áll, sok esetben otthagyja a szülei házat, s egy levelező lapon tudatja szüleivel, hogy nászúton van egy fiatal emberrel, aki esetleg férje, esetleg csak barátja. Ha ilyenformán ismerjük Amerika ifjait, leányait, nem fogunk kételkedni Lindsey állításában, viszont hivatalából való elcsapatását is hihetőnek fogjuk tartani, mint-hogy a hatalmat egy ilyen úgynevezett demokrata országban természetesen a plutokrácia tartja kezében.

Lindsey csak mellékesen szól ebben a könyvében hivatali ténykedése más természetű eseteiről, a fiataloktól tolvajokról, s más bűn- és csínytevőkről. Ha ezek az ifjak autót lopnak, vagy többen összeállnak a villamos kisiklatására, földöntenek egy vásáros bódét, s az áruval szétszaladnak, Lindsey egyáltalában nem háborodik fel, még csak nem is csodálkozik, azzal magyarázza, hogy „gyermeknek nagy a mozgási szabadsága, de nem tanulta meg, hogy éljen vele,“ (78.1.) Ha az ifjúnak javítóintézetbe küldése látszik szükségesnek, más bíró rendőrrel kísérteti az ifjú bűnöst, Lindsey útiköltséget ad neki, s baráti szavakkal egymagában indítja útnak, s azt állítja, hogy mindegyik szépen bevonul a javítóba, míg a rendőri kísérettel utazók ha csak lehet, megkísértik a szökést, sokszor meg is szöknek.

„Az én tolvajaim a legjobb iskolákból, a legkiválóbb vasárnapi iskolákból kerülnek ki, sok kerül ki a nemzeti ifjúsági egyletekből, tehát olyan szervezetekből, ahol elvárhatnánk, hogy férfiakat faragjanak belőlük.“ (77.) A vallásos és nemzeti körök azonban Lindsey szerint a „burzsoázia szellemi eltompultságában leledzenek“ (72.); s azt hisszük itt van az a pont, amelyről szerzőnk állásfoglalása megérthető. Radikális felfogású „világpolgár“ ő, aki a múlt értéktábláit teljesen elvetette, az amerikai „magatartási lélektan“ álláspontjára helyezkedik, ez a lélektan pedig teljesen mechanikus-materialista, A *Kant-Studien* valamelyik számában I. E. Snethlage idézi az egyik beha-

vionistát: „I hold all forms of social activity or achievement as ultimately reducible to electron-proton interactions that are just as mechanistic as any physical or chemical process,“ E pszichológusok szerint a „lélek“ fogalom csak vallási képzetek maradványa, természetes tehát, hogy Lindsey sem akar okosabb lenni a tények logikájánál, s teljesen az ifjakra bízta, hogy éljék a maguk életét (31.). Lindsey a filozófiában egy másik sekélyes amerikai iránynak, a pragmatizmusnak hódol. A 11. angol kiadásban, mely teljesebb az előttünk levő német fordításnál, ezt mondja „A fiúk világa pragmatista világ. A törvény kódexektől egyet kérdez: hasznavehetők-e.“ (Idézve Monatschrift für höhere Schulen 1929. 226.). Társadalmunk mai betegségei ugyanis csak egy önmagától végbemenő változás kellemetlenségei (31), s az ifjúság forradalma nem egyéb, mint az ifjúság visszahatása a mi parancsolási rendszerünk, minden babonánk, türelmetlenségünk és képmutatásunk ellen (20). Ez az ifjúság a következő behatások szimfóniájának eredménye: autó, telefon, mozi, rádió, jazz-zene, tánc, ivás, jazz-zsurnalizmus, bűn hullám; a leányok szabadosságának tényezői: nincs többé gardedám, de van jó fizetés, amely önrendelkezővé teszi őket. Fiúk és leányok közös jelszava: szabadság, jóélet, függetlenség, kényelem (119). A mai „abszolút“ házasság a legtöbb esetben „pokol“, ahol a férfi poligám és zsarnok, az asszony féltékeny, a szegénység is mérgezi kölcsönös viszonyukat, s megunják nem kívánt gyermekeiket. „Hiszem, az emberiség nagy része hamarosan megéri annyira, hogy a házasság két független ember abszolút egyenjogúságát fogja jelenteni. A modern ifjúság forradalma ebben az irányban halad.“ (152). Nemiségünk egyszerűen biológiai tény, akárcsak az éhség és szomjúság, ezért sem nem erkölcsös, sem nem erkölcstelen (100), a nyers érzékiséget azonban meg kell fékezni és nemesíteni a józanész, az önfelegyelem és jóízlés által, aminek eszköze a nevelés (100). Ismét a behavioristákkal találkozunk abban az állításában, hogy helyes nevelés mellett 50—100 év alatt egész új emberfaj támad, ha a helyes nevelés és az új házassági forma támogatja egymást. Az új házassági forma pedig azt jelentené, hogy kétféle házasság volna, az egyikben a felek egyáltalában nem akarnak gyermeket, a másikban igen. Az előbbinél a házasságkötés nem is volna szükséges, ez csak afféle „pajtások házassága“ volna, amiről Lindsey külön könyvet is irt; utóbbiban a házasságkötés előtt a feleknek az államtól kellene alkalmassági engedélyt kérniük (132). A modern forradalmár Lindsey tehát elérkezik Platónhoz, akinek fajnemesítő gondolatát az azóta eltelt 2300 év alatt egy ember vette komolyan, a racionalista fajbiológus és szociológus, *Campanella*; de a mai felfordult világban újra elővett már a berlini orvos *Dupré* is, akinek munkáját folyóiratunk egyik megelőző számában ismertettük.

íme a racionalista radikális világpolgár megváltó eszméi! Babona-a keresztyén hit (227), s következménye a még uralkodó alsórendű erkölcsstan a maga jutalmaival és büntetéseivel, abszolút házasságával! A radikális világpolgár itt azt tanítja, hogy az Isten annyi mint az igazság, a nagy szellem (úgy látszik Lindsey szabadkőműves is), az igazság mindnyájunknak szabadságot hoz, de — s itt a nagy ellenmondás, — a házasulandóknak az állam ad alkalmassági engedélyt. Az államnak különben nagyon fontos teendője Lindsey szerint, hogy kutattasson tudósaival a legalkalmasabb preventív eszközök iránt (187)! Ezek után nem csodálkozhatunk azon sem, ha Lindsey bolsevista hajlamai végül is oda nyilatkoznak, hogy a gyermekeknek nincsenek kötelességei szülőivel szemben, minthogy „die Kinder gerengt werden, um eigene Wünsche zu erfüllen“ (226). Ez az utolsó tétel eléggé igazolhatja, hogy Lindseyvel fölösleges vitáznunk. Bennünket valóban egy óceán választ el egymástól!

2. Úgy látszik, a mi napilapjainkban is részletesen tárgyalt Krantz Pál büntény készíthette erélyes lépésre Becker akkori porosz közoktatásügyi minisztert, Bekérte a porosz állami középiskolák igazgatóitól azokat az iratokat, amelyek a tanulók szekszuális vétségei folytán előállott fegyelmi esetekre vonatkoznak. Az 1921—25 évekből több mint ötszáz eset aktái kerültek így a miniszter elé, aki azokat két ifjúságpszichológusnak adta ki, hogy arról szakvéleményt terjesszenek be hozzá. A beadott két véleményt azután a miniszter könyvében is kiadatta. A két szak jelentés közül *W. Stern-é* jóval részletesebb. Porosz pedantériával végzett önboncolás ez a jelentés, mely egy-két humorosabb eseten kívül bővelkedik drámai, e kor szinte tragikái, megrázó fordulatokban. Az eseteket fölösleges volna részletezni, ugyanazok az esetek szerepelnek itt, mint amelyek a mi középiskoláinknál is ismeretesek, bár a német helyzetrajz jóval komorabb állapotokat sejtet, még homoszekszuális esetekről is van említés. A tanári testületek egy része ismét porosz keménységgel bírálta el az elébe kerülő eseteket, aminek jellemzésére említsük meg, hogy a fiú- és leányközépiskolák alsó három osztályából 61 fiút és 29 leányt távolítottak el, 10—13—14 éves gyermekeket! (95 oldal). Bűnök: illetlen szavakat, kifejezéseket használtak, melyeknek jelentésével sem voltak tisztában Stern szerint, mert csak hallomásból szedték fel őket a felnőttektől. A nagyobbak vétségeiben Hoffmann Lindseyvel szemben a romlás és hanyatlás jelenségeit látja, s aggodalommal szemléli a német nép erkölcsi magatartásának változását, s bizalmát az ifjúság ama részébe veti, amely magáévá tette *Walter Flex* jelszavát: „Rein bleiben und reif werden“ (7).

Stern közelebb áll Lindseyhez, úgy látja, hogy az ifjúság szekszuális szabadságában és eltévelyedéseiben nemzetközi jelenséget kell

látunk, amely „a művelt emberiség legközelebbi nemzedékének arcukat előreláthatólag nagyon meg fogja változtatni“ (71), de azért a Lindsey rajzolta kép „megrázó“ szerinte is még azok számára is, „akik régóta nem hisznek már a naiv, tiszta és derék fiatal ember meséjében“ (71). A háborít és a forradalom okozta zavaró mozzanatokon kívül Stern sajtóságot német ok gyanánt tünteti az ifjúság erkölcsi bizonytalanságában „az ideológiai töprengést, a problémákon való elkinlódást“, bár elismeri, hogy kisebb mértékben azoknak a gazdasági és technikai tényezőknek (Amerikában nagyon sokat autóznak a diákok párosával) is van jelentősége, amelyek az óceánontúli nagy erkölcsi változást előidézték. Hoffmann úgy gondolja, hogy a serdülés korának az a válságszerű lefolyása, amelynek ma tanúi vagyunk, a művelődési viszonyok, s részben nevelési elveink következményei, s reméli, hogy az ifjúságlélektani kutatás talál módokat, hogy a gyermeknek ifjává érése simábban menjen végbe (28); az erkölcsi oktatástól s a fiziológiai felvilágosítástól nem sokat vár, de meggyőződése, hogy komoly segítségül szolgálhat az ifjúnak, ha egy tapasztalt személyiség, pl. tanára előtt bizalmasan kibeszélheti magát, annak veszélye nélkül, hogy az elmondottaknak bárminemű fegyelmi következményei lennének (35), szükségesnek látja az egészséges tiszta ifjú erotikus ápolását, pl. az iskolai táncmulatságok tartását. Hoffmann a tanár nevelő személyiségébe veti bizalmát, Stern pedig minden középiskolában iskolai pszichológussá tenné meg a tapasztaltabb s lélektani képzettségű tanárok valamelyikét, akinek kötelessége különösen az volna, hogy a tanulók körében felmerülhető szexuális botlások elharapódzását meggátolja, lehetőleg megelőzze, s a felmerülő eseteket is megértéssel tárgyalja meg a tanárokkal, ami természetesen nem akarná azt jelenteni, hogy ne büntessen az iskola ha kell ott, ahol szükséges. Találkozik Hoffmannal abban a gondolatban, hogy a tanár és tanuló viszonyának az eddigi távolsági viszonyból közelebbi bizalmas kapcsolattá kellene átalakulnia (47). A viszonyok javítására tehát sem Hoffman-nak, sem Stern-nek nincs sok pozitív mondanivalója, amint a túlnyomólag lélektani állásfoglalás mellett nem is lehet. Becker miniszter a könyvhöz írt előszavában az orvoslás módjára nagyon helyesen mutat rá: „... a szexuális nevelés; terén az iskola sem nem felelős egymagában, sem nem várhatunk tőle mindent, ha szülői ház, ifjúsággondozás, lelkipálya (vallás) és neveléstudomány nem dolgozik együtt az iskolával“ (51).

3. A leánynevelés válságáról írott füzetben az előbbi két könyv után már kevés újat találunk. A leánynevelés válsága a szerző szerint többek következménye: egyik ok Európa indusztrizálódása, amely sok nőt kivont a családi körből s önálló kenyérkeresővé tett, a világháború tovább vitte ezt a folyamatot, utána pedig a gazdasági viszonyok nehéz: volta gátolja a házassággötést, a férjhezmenetelt. Ezzel szemben az;

irodalom, a színház, a mozi mind azt hirdeti, hogy a fiatal leánynak joga van az élet élvezetéhez. Ugyanezt mondják neki az ismerős fiúk, diákok, fiatal emberek, s így az egykori középosztály leányának morálja-mindinkább meginog. Megrendült a hagyományos vallásosság a középosztály sok családjában is, s utána meglazult az erkölcs is, míg viszont a Freud tanainak divatja mindenhová eljuttatja a szekszuális szféra túlzott jelentőségének hitét. Sok mai leánynak a szerelemről, házasságról és anyaságról vallott felfogása olyan, hogy ha közkeletűvé válnék,, a vég kezdetét, s a nemzeti művelődés teljes bomlását eredményezné. A szabadulás útját a szerző Fichte-vel az „akarat nevelésé“-ben keresi. Azl a bizonyos felvilágosítást már a tízéves kor előtt meg kell, hogy adja a család a leánygyermeknek, az iskola pedig fejlessze tovább a titkolódzás nélküli egészséges, tiszta, erkölcsös szellemet. S ugyanilyen szellemben nevelje a fiúiskola is a maga növendékeit, a kettős morál a mai leánynemzedék számára elviselhetetlen. A nagyvárosok iskoláit pedig telepítsék ki egészséges vidékre, hegyre, erdőbe, vizek mellé, hogy a gyermeket megmenthessék a modern Bábelek pusztító szellemétől.

*

Az elmondottak mögött, mint a kérdések legfontosabb ja, az ösztönök nevelésének kérdése húzódik meg. Lehetséges-e egyáltalában az ösztönök nevelése? Szükséges-e? Valamennyi irányítást mindenik szerző lehetségesnek és szükségesnek tart. A sort így állíthatnók össze: Lindsey, Stern, Hoffmann, Engelmann. Az amerikai író képviseli a naturalizmust, a német író az etikai idealizmust. Legkifejezöbben pedig Becker miniszter foglalja össze mondanivalóját, az iskola magában nem sokat tehet, kell hogy a szülői ház, az egyház, a tudomány s a különböző ifjúság gondozó szervek (Németországban van: Jugendamt, Jugendfürsorge, Jugendgericht, Vormundschaftsgericht) támogassák az iskola munkáját, A magyar szociológusoknak is figyelemmel kell kísérniök az itt felmerült kérdéseket, a helyzet minálunk is hasonló a nyugatihoz, ha jobb is annál; a veszély azonban nálunk is megvan, s ha ifjúságunkat és az iskolát magukra hagyjuk, a bajok növekedni fognak. Minden magyar szociológus mint szülő, testvér vagy barát kell hogy érdeklődjék az ifjúság iránt, az iskola és nevelésügy iránt. A szociológus nemcsak érteni, ismerni akarja a társadalmat, hanem alakítani, nevelni is. Társadalomnevelés pedig lehetetlen az egyének nevelése nélkül: a kettő-föltételezi egymást.

Trócsányi Dezső

Anatol Rappaport: Die marxistische Rechtsauffassung. Riga, 1927. 52 l.

Sem Marx és Engels, sem pedig iskolájuk nem foglalkozott jogelméleti kérdésekkel egészen a legújabb időkig. Az orosz forradalom-

ból kialakult szovjetrendszer tette ezeket a kérdéseket a marxizmus számára aktuálissá és gyakorlati jelentőségűvé. A marxizmus szociológiai szemléletéből elég közvetlenül adódtak bizonyos jogfilozófiai következmények: minden társadalmi jelenség végső elemzésben gazdasági momentumokkal van meghatározva, a szellemi kultúra jelenségei csak az osztályharc ideológiai formái s a jog sem egyéb, mint az osztályuralom kizsákmányoló tevékenységének kerete. A szovjetunióban ez a tanítás ma jóval több egyszerű tudományos vélekedésnél: fontos eleme az állampolgári nevelésnek, amely a terror és a propaganda példátlan arányú alkalmazásával igyekszik a marxi tanokat az orosz nép lelkébe beépíteni. Mégis akadt két szovjetorosz író, Paschukanis és Reissner, akik megkísérelték, hogy túljussanak ezen a végsőig következetes kényszerelméleten, amelynek a szovjetpolitika brutális módszerei egyébként természetes alapjai és szükségszerű velejárói.

Az említett szovjetírók felfogására támaszkodva, Rappaport nem tekinti a kényszert a jog differentia specifica-jának, mivel a kényszer az önkénynek s az u. n. társadalomtechnikai normának is fogalmi alkotóeleme. Ez alatt oly normákat ért, amelyek az emberekre kizárólag mint termelőtényezőkre vonatkoznak, mint pl. egy vasúti üzemszabályzat, vagy egy hadseregmozgósítási terv. Itt mindjárt meg kell jegyezni, hogy ennek a normafajnak a jogtól való elválasztása cseppet sem megnyugtató. Szembeötlő ez a szerző által felhozott példánál: „az állomásokon való áthaladásnál a vonat sebességét csökkenteni kell“. Miért ne tekinthetők ezt jogszabálynak, amelynek címezettje mindenki, aki mozdonyvezetői minőségben a vasút szolgálatában áll? S itt körülbelül mellékes, hogy a vasutat az állam tartja-e üzemében (ami a gyakorlatban szabály legalább is Európát tekintve), vagy nem; a mozdonyvezető függése egy társadalmi szervezet objektív rendjétől mindenestre tény.

A jog ismertető jelét Rappaport az egyenjogúság (Gleichberechtigkeit) gondolatában látja. A korábbi jogfilozófiával szemben, amely főként az objektív jogot tartotta szem előtt a maga államilag garantált normáival, a szubjektív jog elsőbbségét vitatja. Az autonóm, egoisztikus jogalanyok képezik a tárgyi jog alapját. Hivatkozik Reissner meghatározására, amely szerint a jog ideológiai forma, amely az egyenlőség elve alapján keletkezik.

Ezt az elgondolást támogatja a történeti szemlélet, amely a jog keletkezését az ősnépek életéig igyekszik kísélni. A jog a törzsek közötti érintkezésből ered; a törzsön belül egy tekintélyszervezet uralkodik, amely csak célszerűségi szempontokra tekint, A jog a többé-kevésbé kiegyenlített erőviszonyok között élő törzsek csereforgalmától ered, ahol az egyenlőség és méltányosság uralkodik mintegy a dolgok természetében rejlő erőként.

Itt ütközik ki Rappaport gondolatmenetéből a marxista jogfilozófia másik arca — a gőgös pozitivizmus mögül, amely csak az erő és a hatalom tényeire akar támaszkodni — az egyenlőségre alapított igazságosságigény vonásai. Az empiria nem dönti el a kérdést se így, se úgy; a választás végeredményben világnézeti állásfoglalástól, pontosabban: lelki életünk irracionális elemeitől függ. *Gáspár Zoltán*

Fodor Ferenc: Egy palócfalu életrajza. (Nagyvisnyó.) Gazdaságföldrajzi Gyűjtemény II. Az Egyet. Közgazd. Kar Földrajzi Intézetének kiadványa. Budapest, 1930. 73 l.

Erre a szociológiai szempontból is érdekes, mert a falutanulmányozásra eredeti példát mutató becses kis könyvre fel kell hívnunk olvasóink figyelmét. Jóllehet nem társadalomrajzot, hanem földrajzi monográfiát kíván a szerző nyújtani, az az elgondolása, hogy egy eseménytelen múltú, mert félreeső és jelentéktelen falu „életrajzát“, pontosabban természeti adottságainak és népe gazdasági törekvéseinek egymásrahatását, népesedését, települését és gazdasági helyzetét forráskutatások alapján felderítse, igen szerencsésnek és a vajúdó magyar szociográfia számára is gyümölcsözőnek bizonyult. Földrajzi célkitűzése miatt aránylag kis körben világít meg társadalmi érdekű jelenségeket, mégis feltétebb tanulságos, mert felhívja a figyelmet a még mindig eléggé elhanyagolt természeti-földrajzi tényezőkre s plasztikusan mutatja a falu belső, vérségi-gazdasági szövevényében mondhatni organikus egységként jelentkező mivoltát. Érdekes eredménye a szerző kutatásának, hogy talán a honfoglaláskor települt borsodi jobbágyfaluban (négy század óta bizonyíthatóan) máig is alig volt számbavehető az idegen vérségi keveredés. (A szerző főleg az urbáriális összeírásokra támaszkodik, anyakönyvi adatokra nem hivatkozik.) Érdekes továbbá a falu gazdasági fejlődésének és népesedésének párhuzamos rajza. Az utolsó száz év alatt a kat. holdankinti szemtermés megkilencszereződött, a lakosság száma megháromszorozódott s emellett az ugyanakkora megművelt területen a lakosság életszínvonala lényegesen emelkedett.

Fodor Ferenc szép tanulmánya azok közé az eredeti és úttörő munkák közé tartozik, amelyek jelentőségét nem a munka terjedelme, hanem iránytadó jellege és méltán várható hatása adja meg.

Szombatfalvy György

Kurt Stegmann von Pritzwald: Zur Geschichte der Herrscherbezeichnungen von Homer bis Plato. Ein bedeutungsgeschichtlicher Versuch. Forschungen zur Völkerpsychologie und Soziologie B. VII. Leipzig, Hirschfeld 1930. 8-r. 179 l.

Stegmann tanulmánya elsősorban nyelvész munkája. A Thurnwald professzortól szerkesztett szociológiai tanulmányorozatban a tudó-

mányos együttműködésnek azt a gondolatát óhajtja megvalósítani, amelyet valamikor a „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft“ folyóiratcím fejezett ki. A jelentés tan tudományos művelésében ez az együttműködés valóban magától adódik, különösen ha egy anynyira elsőrangú társadalmi jelenség megjelöléseinek feldolgozásáról van szó, mint az „uralkodó“ és az „uralkodás“. A társadalomtudományi szempont alkalmazását e területen a nyelvészek a legnagyobb örömmel üdvözölhetik. S viszont a szociológus is érdeklődéssel várja, hogy a nyelvész szakszerűen tolmácsolja neki egy népnek nyelvében felhalmozott öntudatlan vallomásait társas életének jelenségeiről. Különösen nagy a jelentősége az ilyen szófejtésnek, ha olyan népről van szó, amelynek élete nekünk már — néma emlékeken kívül — pusztán a szavakon át hozzáférhető. A görög *basileus* szó jelentéstörténete érdekes és tanulságos olvasmány lehet minden társadalomtudományi érdeklődésű ember számára, ha kapcsán felsorakoznak mindazok a helyzetek, amelyek a görög irodalomban még a „király“-fogalomról való elmélkedések előtt pontosan elárulják, hogy különböző korokban kit és mit tartottak „királynak“. A jelentés tan írója maga is csak a helyzetek lelkiismeretes értelmezés útján juthat hozzá a szó változó jelentésárnyalataihoz, társas vonatkozásban való értékéhez. Könyvének nagy hiányossága, hogy ezt a filológiai magyarázó munkát St. teljesen mellőzte, megelégedett kész fogalmak átvételével, anélkül, hogy képet alkotott volna magának, s rajzolna nekünk a sajtóságos görög viszonyokról.

Kiindulópontja kétségtelenül hibás, amikor a görög hőskor — megfoghatóbban: a homerosi kor — uralkodóját a Thurnwald-féle „fönök“-osztályozás (Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, „Hauptling“-cikk) „fejedelmével“ („Fürst“) azonosítja. A „fönököt“ ezen a fokon emberfeletti erők közvetlen hordozójának tekintik, s róla mintázzák azt, amit „istennek“ neveznek. (így St., Thurnwald után, ... 1.). Thurnwald maga figyelmeztet arra, hogy e megkülönböztetéseknek a valóság formagazdagságával szemben csak korlátozott jogosultságuk van. A homerosi uralkodót azonban nemcsak egy természetszerűen elmosódó határvonal választja el az idézett fogalmi meghatározástól, hanem egészen pontosan megfelel a „fönökség“ egy másik fajának vagy fokának, melynek Thurnwald a következő jegyeit írja le („Oberhauptlingstum“): a fönök *primus inter pares* egy nemesi osztályon belül; ennek köre keretében uralkodó helyzete van az osztályának alárendeltekkel szemben is, akik természetesen már jelentékeny számot képviselnek; ez a helyzet nem nyers erőn alapul elsősorban, hanem bizonyos *tiszteleten* (Ehrfurcht), amely személyes kiválóságokból fakad. Az ilyen fönök e vonatkozásban visel olyan mágikus-szagrális jelleget, melynek lényegét Thurnwald a „barátság“ra“, mint társadalmi tényezőre való uta-

lással jelzi. A dolog van olyan fontos és érdekes, hogy „Freundschaft“ cikkének idevágó részét idézzük: „A tekintély elismerése eredetileg igen gyakran barátsági tény, ép így az uralkodói védelem elfogadása. Az archaikus uralkodás nem tisztán harcból és gyűlölködésből fakad, hanem igen gyakran áll barátságos szövetkezésben, mely mindkét félnek hasznára van.“ Aki valaha Homeroszt olvasott, emlékezik az Iliász első énekében két király: a többi királyok fölött is első Agamemnon és a neki bizonyos tekintetben alárendelt Achilleus összetűzésére. A helyzet olyan, hogy az alárendeltségi viszony természetének a szóváltásból okvetlenül ki kell derülnie. A szakítás megtörténik: a legtöbb, amit Achilleus Agamemnonnal szemben tehet az, hogy passzív rezisztenciába lép. Ez pedig Achilleusszal szemben 1. a *tiszteletre* hivatkozik, amelyben a többiek (az osztályabeliek) részesítik (175. sor), 2. a *barátságatlanság legnagyobb fokát* veti a renitens szemére, és ezt abból magyarázza, hogy Achilleus jelleme szerint harcias, verekedő, tehát nem lehet tiszteletteljes és barátkozó (176—177). Erejét a többiek tiszteletére támaszkodva érezteti vele. Zeuszban való bizakodása, bár hangoztatja, egyáltalában nem olyan reális, mint pl. Imre királyé, személyének charismatikus erejében, amikor egyedül fogja el lázadó testvérét. Agamemnon nem maga megy Achilleushoz, hanem a külön sértetlenséggel védett követeket küldi. Viszont Achilleus kisebb, Agamemnon nagyobb királyságának mértékét és alapját is pontosan megmondja INestor, amikor békítgetve az egyiktől a másikra háruló haszonra is figyelmezteti őket: Achilleusnak vitézi ereje nagy, Agamemnon többeken uralkodik (280—281).

Amint látjuk — s azért kellett legalább erre az egy ismeretes példára hivatkoznom — itt olyan természetű társas kötelékekről van szó, amelyekre a Thurnwald-féle osztályozás egyik főnök-foka kitűnően alkalmazható, de nem az, amelyhez St. folyamodik. A homerosi királyság charismatikus elemei, a Zeusz-vallás igaz jámborságától a királyvédő isten hatalmi körébe fölemelve, nem lépik túl azt a baráti tiszteletet — bizonyos *pietas-on* alapuló mágikus-szagrális jelleget — amelyet Thurnwald éppen ennek a foknak tulajdonít. A „mitikus királyságnak“ az az isteniséghez kötött típusa, amelynek nyelvi kifejezését St. Homerosnál megtalálni véli, ennek a görögségnek, amennyire ismerjük, még a kedély és illúzió-világában (St, 63. 1.) sem volt meg. A szerző azonban nemcsak tévesen választott kiinduló pontjának, hanem egy egészen szerencsétlen terminológiának is áldozata — szinte azt mondhatnók a mitikusán túlbecsült terminológiának általában. St. ugyanis Cassirer nyomán a „mitikus“ terminust ismeretelméleti értékkel használja, s emellett olyan jelentőséget tulajdonít neki, hogy a terminus használatával már felmentve érzi magát a történelmi anyag lelkiismeretes értelmezésétől, a helyzetek beleélő megértésétől. Hajlandó a me-

taforikus kifejezéseket általában túlértékelni, ellenben azokat a *jelzőket*, amelyek a homerosi uralkodóknak bizonyos istenségét (a fent jelzett értelemben) mégis elárulják, nem teszi eléggé beható vizsgálat tárgyává. Egész könyvén végigvonul a „mitikus“ és „racionális“ uralkodó-megjelölések elválasztásának szempontja, a nélkül, hogy ez valóban termékeny is lenne. Végig kíséri e megjelöléseket és a velük összefüggő szócsoportokat Homerosztól kezdve a lírán, tragédián, és a korai történetírókon át egészen addig a korig, amikor Athénben, a fogalmi gondolkodás kezdi rajtuk éreztetni a hatását. A szofistákkal elkezdődött politikai elméletet már figyelmen kívül hagyja, s ez természetesen ismét csalódást jelentene annak, aki nem pusztán lexikográfiai érdeklődéssel venné kezébe e munkát.

A filológusnak azonban, aki az utolsó lapig átette magát a könyvben felhalmozott lexikográfiai anyagon, hálával kell elismernie, hogy egy-egy nyelvi árnyalat jobb megértéséhez a szerző fejtegetései hozzásegítik ott, ahol értéküket nem rontja le sem a terminológiába vetett túlságos bizalom, sem a homerosi viszonyokról való ferde felfogás. Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy az utóbbi ponton a német homerosirodalom egyoldalú felhasználása, az angolnak teljes mellőzése nem vált a munka javára.

Kerényi Károly?

Kogutowicz Károly dr.: *Dunántúl és Kisalföld.* írásban és képb. — Első kötet. 8° 298 oldal, sok térkép és képmelléklettel. Szeged, 1930, A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Földrajzi Intézete kiadása. Ára egész vászonkötésben 28 pengő.

Kogutowicz Károly tíz kötetben akarja összefoglalni a Dunántúl és: a Kisalföld, a Nagyalföld, a Felföldek, Erdély, s végezetül Horvátország és a Tengeremellék anyagát. Ez a kötet eszerint tizedrésze egy nagy sorozatos munkának.

A Dunántúl és a Kisalföld földrajzát két kötetben dolgozza fel a szerző, tehát a második kötet még hátra van. De már ebben az első kötetben is olyan gazdag anyag van együtt, s a feldolgozás olyan szerencsés, hogy nem érezzük ezt csonkának. Az a földrajzi logika, amely Kogutowiczot ez egész terv kidolgozásánál vezette, ebben a kötetben már következetesen érvényesül. „Amikor a leírandó terület határait megszabtam, — írja a szerző az előszóban, — semmiféle politikai szempont nem vezérelt, egyedül a természetes határok kérdése. Minthogy a terület tájféldrajzát óhajtom megírni, egyetlen keresett célt: felismerni és megismertetni a különböző természetes tájakat. Sem politikai, sem közigazgatási beosztás nem érdekelt, csak azt néztem, hol uralkodik s meddig terjed a jelenségek bizonyos nagy csoportjának hasonlatossága s mely határokon túl következik a másik vidék. Az egész mű így tájak monográfiájának mozaikja lesz, melyet az egységes

felfogás köt össze ... Módszerem lényege, hogy a tájat önálló szervezetnek látom.“

Ez a felfogás jellemzi a munkát anélkül, hogy az valóban mozaikdarabkák sorozata lenne. A kötet első fele általános szempontok szerint foglalkozik tárgyával. A földkéreg, éghajlat, vízrajz, talaj, növénytakaró, a tájak, az ősember a Dunántúl, a római Pannónia, a magyarság letelepedése, a XIV—XVIII század fejleményei, a jelenkor című fejezetekre tagolódik ez a rész, annak bizonyosságául, hogy Kogutowicz tárgyát nemcsak a táj szerkezet vertikális rendszere szerint, hanem az egészre vonatkozó horizontális szempontoknak megfelelően is szételemzi, hogy végül épen e kettős elemzés eredményeként szintetikus képet adhasson az egészről. A táj szerkezet mozaikja a kötet második felében bontakozik ki. Itt annak a kilenc tájnak ismertetését kapjuk meg, amelyekre a Dunántúlt Kogutowicz felosztja.

A tájak szerint való tárgyalás tiszta földrajzi megkülönböztetés eredménye, tehát kérdés, hogy vájjon ilyen beosztás nem vezet-e azoknak a társadalmi szempontoknak az elhanyagolására, amelyek bennünket még egy földrajzi munkában is természetszerűleg első sorban érdekelnek. Ez az aggodalom ebben az esetben csak elvi jellegű, mert az előszó ebben a tekintetben is világosan jellemzi a szerző felfogását. „Mindaz, amit eddig az élő tájból figyelemre méltattunk, (hegyrendszer, termőtalaj, vízrendszer, éghajlat, függőleges tagoltság, növényzet) nagyobbára az embert megelőző korra vonatkozik. Szeretném ezért ezt a táj *őskori tartalmának* mondani. Ezután teljesen új korszak következik, melyben a fizikai tényezők mellett az embernek jut a főszerep. Az embernek a tájban való megjelenése újabb, mondhatnók forradalmi átalakulásokat hozó korszak kezdetét jelenti ... Az ember és alkotásai új tartalmat adnak a tájnak. Ezzel kezdődik a táj életének második kora: történelmi kora. Ez eredményezi a kultúráját.“

Aki ilyen élesen látja az ember szerepét, annál nem kell attól tartanunk, hogy földrajzi tárgyalásában az emberi lét szempontjait háttérbe szorítja a fizikai, vagy az ember nélkül vett natura tényezőinek kedvéért. Ellenkezően, ez a munka épen azért becses a társadalomtudomány szemlélete szempontjából, mert *az ember táj alakító erejét* és ennek az erőnek történelmi érvényesülését mutatja meg. Munkájának módszere is épen ezen az elgondoláson épül fel. Mert a történelem, a statisztika, a gazdasági élet szerkezetére és állapotaira vonatkozó adatok és megfigyelések e munkának épen olyan fontos forrásai, mint a tisztán földrajztudományi megállapítások és adatgyűjtemények. A térképek szerkesztésében fáradhatatlan, de ezek a térképek majdnem mindig közvetlenül az ember munkájára vonatkoztatva készültek, ezenkívül pedig fényképek hatalmas tömege kíséri ezeket és adja velük kapcsolatban magának annak az életnek a színét és ízét, amelyet meg akar

velünk ismertetni. Az irodalom bőséges feldolgozása mellett a *közvetlen* átélés tényezőjének minden elevenségét benne érezzük ebben a munkában, amelynek minden lapjáról kitűnik, hogy írójuk színről színre bejárta, felkutatta, megismerte ezt az országrészt. A mű anyagának összeállításán, a leírás és elbeszélés közvetlen hangján, a kötet gondos, hibátlan technikai kiállításon egyformán érzik az a modern szellem, amelyben a földrajztudóst is a plein-air és a szellemi tudományokon való iskolázottság jellemzi. Kogutowicz Károly ebben a művében megragadta a táj lelkét, tehát magának a nemzetnek a lelkét. Modernsége mellett az emelkedett nemzeti szempont jellemzi maradandó értékű munkáját.

A mi külön szempontunkból meg kell állapítanunk, hogy a szerző ebben a sajátos földrajztudományi könyvben a szociográfia mesgyéjén jár, s hogy munkáját minden egyes ponton addig viszi, ahol már igazán csak a szociográfus feladata következhetik. Alapokat szolgáltat, amelyeken nekünk kellene tovább dolgoznunk, s ezzel közvetlenül is nagy szolgálatot tesz tudományunknak.

A munka nemcsak a tudósnak szól, hanem a nagyközönségnek is. Nyelve, térkép, grafikon és képanyaga, amelyet kitűnő mélynyomós eljárás tesz élvezetessé, együtt igen plasztikus képet ad. Nagy elterjedése előrelátható, mert mindenki számára vannak új mondanivalói. Ez a munka becses értéke a magyar tudományos irodalomnak. Ha szerzője az egész tervet véghez viheti és a Kárpátok egész medencéjét ugyanígy feldolgozza, ezzel hatalmas lökést ad majd a magyar föld és a magyar nemzet megismerésére vonatkozó törekvéseknek. — Igen nagy program ez, szinte meghaladja egy ember erejét. De ha ezt a páratlanul friss és gazdag első kötetet végignézzük, bízunk benne, hogy a sokat ígérő munka nem marad torzó. A kötet technikai kiállításáért külön elismerés jár az Athenaeum-nyomdának és az Állami Térképészeti Intézetnek.

M. M.

Dr. Olay Ferenc: *A magyar művelődés kálváriája az elszáított területeken.* 1918—1928. gr. Apponyi Albert előszavával. Budapest, 1930, A Magyar Nemzeti Szövetség kiadása. 460 lap.

E könyv voltaképen egy három évvel ezelőtt *A magyar kultúra válságos évei* címen megjelent munka újabb, tetemesen (123 lappal) bővített kiadása. A bővítés azonban nem új fejezetek beillesztését, hanem az első szövegnek úgyszólván teljes átdolgozását jelenti. Különösen a képanyag gazdagodott nagy mértékben, Olay munkája úgy hat most mint egy tetemrehívás, a sovinizmus, a magyargyűlölet, a szellemgyilkoló igazságtalanság pusztításainak számonkérése. Sehol sem szélesedik tanulmányá, mert a szerző csak regisztrálni akar, a könnyen felejtő magyar számára ír pro memóriát a barbár kézzel

ütött sebekről, a megbízhatatlanságról és igazságtalanságról, amelyek feledése bűn volna a magyar jövő ellen. E kiadás több kritikával készült az előzőnél. A fáradhatatlan szerző mint szindús filmet, pergeti le előttünk gazdag anyaggyűjteményét, mindenütt ötletes és eleven s különösen kifogyhatatlan a francia kapcsolatok felsorolásában, amivel e nagy nemzetet szeretné ismét a magyarság megbecsülése irántába hangolni.

Sz. Gy.

A. H. L a n e: *The alien menace.* H. A. King & Sons, London. 92 l.

A háború után Anglia iparában dúló *válság s az azzal* együtjáró munkanélküliség az angliai ki- és bevándorlás kérdésének fokozott fontosságot kölcsönözött. Ezzel a kérdéssel foglalkozik a fenti kis munka, amelynek szerzője igen találóan „Az idegen veszedelem” címet adta.

Angliában a háború előtt az ipar fel tudta szívni a népszaporulatot, másrészt pedig a kivándorlásnak mi sem állott útjában. Az Egyesült Államokba és az angol gyarmatokba évente átlag 350.000 ember vándorolt ki. A háború alatt a kivándorlás természetszerűleg teljesen szünetelt s a háború után messze alatta maradt a háború előtti arányoknak s évente átlag 150.000-re volt csak tehető. Igaz, hogy a természetes szaporodás is csökkent, de még mindig 200.000 embert tesz évenként, úgyhogy a nagy munkanélküliség mellett az emberfelesleg levezetésére még a háború előtti kivándorlás sem lenne elegendő. A kivándorlás útjába azonban úgy az Egyesült Államok, mint az angol domíniumok maguk is mind több és több akadályt görbítenek s így az angliai emberfelesleg egy részének feltétlenül Anglia területén kellene foglalkoztatást biztosítani, A hazájuk és nemzetük sorsáért aggódó angolok nem jó szemmel nézik az idegenek bevándorlását, mert hiszen minden idegen egy-egy angol szájából veszi ki a kenyeret. Hivatalosan kb. 300.000 idegen van nyilvántartva Angliában, azonban számuk minden valószínűség szerint lényegesen nagyobb. Ezek az idegenek fajilag távol állanak az angol néptől s túlnyomólag zsidók, mégpedig a zsidóság alsóbb rétegeiből. Ezek közül kerülnek ki a kommunista agitátorok, a hitelezési csalások, csalárd és vétkes bukások tettesei s ezek mélyítik el a lakásínséget. Ezek a bevándorlók olyan ügyesek, hogy csakhamar sikerül igénybevenniök a munkanélküli segítséget és ily módon az angol munkásokkal tartatni el magukat. Nagy ravaszsággal és találékonysággal tudják a hatóságokat kijátszani. A szerző ismerteti azokat a fondorlatokat és csalásokat, amelyeknek segítségével az idegenek bevándorlása ma is állandóan tart. Kiutasításuk még akkor is óriási nehézségekbe ütközik, hogyha súlyosan megsértették az angol törvényeket. Így pld, az oroszországi

illetőségüket csak akkor lehet kiutasítani, hogyha aláírnak egy nyilatkozatot, hogy ők a szovjet törvényeinek alávetik magukat és ha a szovjet őket ezen nyilatkozat alapján szovjetalattvalóknak elismeri. A nyilatkozat aláírását persze mindenki megtagadja. A szerző tehát az idegenek bevándorlásának erős megszigorítását illetőleg korlátozását kívánja *idegenadó* bevezetésével. Függetlenül egész csomó bírósági tárgyalást ismertet, amelyekből kétségenkívül megállapítható, hogy az; idegenek csakugyan nem kívánatos elemek Angliában.

Hasonló bajok nálunk már a háború előtt észlelhetők voltak, amikor a magyar parasztság és földmunkásság természetes szaporulatának keresethiány miatt a tengerentúlra kellett vándorolnia, ugyanakkor pedig ezrével vándoroltak be az északkeleti határszéleken azok az elemek, akik idegen lelkületüknek bélyegét a jóformán teljesen kiszajátított gazdasági élet után a kulturális és politikai életre is reányomták. A Csonkaország be- és kivándorlási kérdése még sokkal tragikusabb, mert emberfeleslegeit ma — az általánosan ismert okok miatt — a tengerentúlra levezetni nem tudja, míg az improduktív elemek beszivárgása ma is egyre tart.

n. i.

Dr. Kovács Gyula: *A világgazdaság újabb jelenségei.* Budapest, 1929. 104+96+80 l. Ára 10 P.

Liszt Frigyesnek az volt a nagy elgondolása, hogy a közgazdaságtan problematikáját a nemzeti érdekek, a szélesebb intellektuális rétegek számára elméletileg tisztázza, s e rétegeket öntudatos politika üzésére ráneveli. Ezzel megakadályozza, hogy a politika: az állam közügyeivel való lelkes foglalkozás a választó tömegek nyers hatalmi túlekedésének váljék martalékává. Ezen elméleti elgondolás gyakorlati valószínűsítését szolgálja a mi hazai viszonyaink közt Monori Kovács Gyula világgazdasági olvasókönyve, amelyben 75 egyetemi előadását bocsátotta közre. A rendszeres közgazdasági tankönyveket kiegészítő jól ismert Volkswirtschaftliches Lese- und Quellenbuch-ok típusa egy új árnyalattal szaporodott: világgazdasági olvasókönyvvel és forrásgyűjteménnyel. Egész kis lexikont tesz ki ez az olvasókönyv azokról a fogalmakról, jelenségekről és intézményekről, amelyeket a század második évtizedének világgazdasági fejlődése vetett fel. Mezőgazda, iparos és kereskedő megtalálja benne az őt érdeklő problémákat 3—4 oldalas ismeretésekből és könnyen megérthető előadásban. A háborút követő korszakban ismeretessé lett mozgalmak gazdaságtörténeti adatai és részletei megfelelő irodalmi tájékoztatóval felszerelve repitórium és irányítás is azoknak, akik a világgazdaság egyetemes összefüggéseit tárgyaló u. n. világgazdaságtant művelik.

Hegedűs József

Moravek Endre: *A magyar klasszika-filológiai irodalom bibliográfiája 1901—1925.* A magyar tudományos irodalom bibliográfiája VI. 1. kötete. Budapest 1930. Az Orsz. Könyvforgalmi és bibliográfiai Központ kiadása. XII+162 lap.

E becses könyvészeti kiadványsorozat harmadik kötete a görög-római irodalom, történelem, művészet és nyelvtudomány hazai művelőinek lesz nélkülözhetetlen kalauza. Egyben érdekes dokumentuma annak, hogy a hazai klasszika-filológiai irodalom századunk első negyedében a korszellem ellenére is jelentékeny munkásságra tekinthet vissza. A logikusan rendezett, gondos bibliográfia nem csak a klasszikusok kiadásait, a szorosan vett filológiai munkákat (a kisebb tanulmányokat és könyvismertetéseket sem véve ki), hanem a görög latin történelem és segédtudományaira, a római jogtudományra vonatkozó irodalmat is feldolgozta. Függelékül közli a klasszikusok tanítása körül egy negyedszázad alatt folyt kultúrpolitikai eszmecsere egész irodalmát s a hazai humanizmusra vonatkozó tanulmányok jegyzékét. A munkát névmutató egészíti ki,

s. g.

Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. XXXVI. 1928. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, az Athenaeum irodalmi és nyomdai r. t. nyomása, 1929, 4° XIII—374 oldal. Ára 6 pengő.

A Központi Statisztikai Hivatal a múlt évben két Évkönyvet adott ki, hogy a háborús idők alatt bekövetkezett időhátralékát kiegyenlítsse. Nagy szolgálat ez és nagy érdem, ha meggondoljuk, hogy a Hivatalnak milyen mostoha anyagi ellátás jut osztályrészéül, A Hivatalnak a múlt évben bekövetkezett önállósítása eddig még semmiféle anyagi előrehaladást nem tudott számára biztosítani, sőt a reá halmozott feladatok súlya alatt ma a legridegebb anyagi gondokkal kell küzdenie. Ez az elbánás a kormány részéről világos jele a társadalmi állapotok megismerésére való komoly törekvés hiányának, Épen a kormánynak kellene tudnia, hogy milyen hatalmas támasza volt ez a hivatal a legnehezebb küzdelmeiben s hogy milyen tekintélyt biztosít a magyar állásfoglalások számára az a feltétlen hitelesség, amely a Hivatal kiadványait, munkáját jellemzi. Elég itt csak a kisebbségi kérdésre utalnunk, amellyel kapcsolatban még ma is megbízhatóbbak a mi hivatalunk tíz—húszéves adatai, mint azok, amelyeket az új uralom alatt a különböző új statisztikai szervek szolgáltatottak. Az illetékes körök azonban ezzel annyira nem törődnek, hogy a magyar statisztikai hivatalnak nincs lehetősége adatgyűjtéseinek közlésére és így munkássága szükségképen csonka marad, nagy kárára a magyar társadalommal foglalkozó tudományok fejlődésének, tehát kárára a társadalom fejlődésének is.

Az 1928-as évkönyv újra egész sor olyan táblát hoz, amelyek az előző évfolyamokban nem szerepeltek. Közöttük olyan becses adatgyűjtések eredményeit is, mint a földbirtok megterhelésére vonatkozó helyzetjelentés. Régebben, mikor még a statisztikai hivatalnak elegendő pénz állott rendelkezésére kiadványok céljaira, az volt a kívánság az Évkönyvvel szemben, hogy ne menjen túlságos részletezésbe, az egyes fontos tárgyköröknek csak a körvonalait adja meg s a teljes adatgyűjtés közlését tartsa fenn a szak-kiadványok számára. Ma másként van. Ma a legtöbb fontos kérdést csak az Évkönyv nyomán kísérhetjük figyelemmel és ezért azt szeretnők, ha ez minél gazdagabb és minél részletesebb lehetne. Általános szempontként azt ajánljuk itt a Hivatal figyelmébe, hogy a foglalkozási megoszlások megfigyelésére és közlésére szánjon nagyobb teret az eddiginél. A vallási és az anyanyelvi viszonyok rovására is mérnök ezt ajánlani, mert különösen egyes tábláknál feltűnő e tekintetben a diszparitás. Igaz, hogy az 1920. évi népszámlálástól már egy évtized választ el bennünket s azóta a magyar társadalom átalakulása nagy mértékben haladt előre, de még mindig volna értelme annak, hogy a foglalkozási adatokat az álló népességre vonatkozóan a következő Évkönyvben kiegészítsék. Már azért is, mert azt már az új népszámlálás összefoglaló adataival követi az 1930-as évkönyv és így összehasonlításra lenne alkalom azok számára is, akik csak az évkönyveket tanulmányozzák. — A népesedési mozgalomnál éppen ilyen fontos, sőt még fontosabb lenne a foglalkozási adatok közlése, miután ezek évente gyűjtött friss adatok, amelyek a társadalmi átalakulás menetére is rávilágítanak. Például az új szülöttek szüleinek foglalkozást adataiból szabad bizonyos határok között a foglalkozási kategóriák változására következtetni. Az 1920 évi foglalkozási adatok azt a feltűnő jelenséget mutatják, hogy az iparforgalmi népességnek hét év-nél fiatalabb korú rétege jobban simul a felnőtt korosztályok arányához, mint a 7—15 éves gyermekek aránya. Ez a gyors átalakulás jele, mert arra vall, hogy a népszámlálást megelőző években ezek a foglalkozási ágak új tömegeket szívtak fel, amelyek már ebben az új foglalkozásukban alapítottak családot, — A házasságok foglalkozása szintén igen fontos adalék s éppen ilyen fontos a halálozási viszonyoknak foglalkozási ágakként való ismerete is. Meg kell egyúttal jegyeznünk, hogy a foglalkozási kategóriákban mindig pontosan kellene követni a népszámlálás céljaira megállapított foglalkozási jegyzéket. Úgy látszik, hogy például az iskolába járó gyermekek szüleinek foglalkozásánál ez nem történik ilyen módon, A tanárokat, az iskolákat tájékoztatni kellene erre nézve. — A szülők foglalkozásának közlése a tanoncoknál is nagyon fontos. A társadalmi átalakulás éppen itt tükröződik vissza a legérdekesebben.

Azokban a táblákban, amelyek korosztályokat is mutatnak, he-

lyes lenne, ha a korcsoportok helyett mindig a születési éveket kapnók meg, teljesen azonban csak az elégíthetné ki a kutatót, ha az adatokat mindig korévenként láthatná maga előtt. A népmozgalmi tábláknál különösen nagyon fontos lenne ez. Igaz, ez jelentékeny munkatöbbletet okozna a hivatal számára, de azt hisszük, az eredmény kárpótol a fáradságért. Milyen becses lenne az, ha halálozások adatait korévenként kaphatnók meg minden évben s így népszámlálástól népszámlálásig a közbülső években is figyelemmel lehetne kísérni az átlagos életkor és az átlagos élettartam változásait s így a természetes népszaporodással kapcsolatban a korévek szerint, s a foglalkozási adatokkal való kombinálás útján foglalkozás szerint is figyelemmel kísérhetnók az átalakulás menetét. Az a módszer, amelyet ma a kor tekintetében a hét évnél fiatalabb korúak halálozására nézve követnek, talán tovább, valamennyi korévre megvalósítható lenne.

Mindez azonban csak azt a kívánságot juttatja kifejezésre, hogy Évkönyvünk legyen minél jobb. Azonban ez nem von le ennek a műnek érdemeiből, A magyar Évkönyv ma méltó társa a legjobban szerkesztett európai évkönyveknek s a társadalmi viszonyok kutatójának nélkülözhetetlen adatforrása. Remélhetően a kormány meg fogja találni a módot arra, hogy e Hivatal olyan anyagi eszközök birtokába juttassa, amelyeket a reá bízott feladat fontossága s a Hivatal munkájának magas színvonala egyformán megokol.

M. M.

HELYREIGAZÍTÁS,

Folyóiratunk múlt számában, *Ruber* Józsefnek K. O. Petraschek Die Rechtsphilosophie des Pessimismus c. könyvéről írott ismertetésébe sajnálatos sajtóhiba csúszott be, melynek helyreigazításakép a 212. oldal 5. sorában „Spenglernek világnézeti kiindulásai“ szavak helyett „Spenglerrel közös világnézeti kiindulásai“ szavak olvasandók.

A szerkesztő

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

THE SOCIOLOGICAL REVIEW. Apr. 1930.

Alice Raven: *A Theory of Murder.* (Egy gyilkos-elmélet.) A szerzőnő pszichoanalitikus módszerrel vizsgálja a gyilkos problémáját. Az ember alapvető társadalomélettani viszonyaiból indul ki. Úgy látja, hogy az ember fejlődésére a család alapviszonyai teszik a legelső, legelhatározóbb befolyást. Ezek a viszonyok a következők: 1. az ellenkező nemű szülőhöz való viszony, 2. a fiú-leány testvérviszony, 3. az ugyanolyan nemű szülőhöz való viszony. Ezek az alapvető relációk fejlesztik ki az ember döntő lelki jellegzetességeit, arra vonatkozóan, hogy a fantázia-érzelem, a csodálat-versengés, végül az alkalmazkodás-reális komplexumok természete és tulajdonságai miképen alakulnak ki. A komplexumok mindig pozitív és negatív végleteket ölelnek fel és mindegyikében folytonosan küzdő feszültségben áll a szociális-antiszociális ellentét. A gyilkos problémája a primitív, gyermeki fokon: a halálkívánás. A halálkívánás pedig gyökerében az úgynevezett Oedipusz-komplexum, az apa meggyilkolása és házasság az anyával, A komplexumban az apa (az ugyanolyan nemű szülő) meggyilkolása az antiszociális, a negatív véglet, az anyával (ellenkező nemű szülővel) való házasság a szociális, pozitív véglet. Az Oedipus-dráma minden emberi lényben latens módon meglevő pszichológiai szituáció, mert minden emberi lényben megvan a hajlam erre a „diszszociációra“. A lélek tudattalan rétegei számára a gyilkosság sohasem problematikus, sőt azonnal átélhető, felfogható, mert mindenki azonnal azonosítani tudja magát a gyilkosság-dráma valamelyik szereplőjével. A szereplők (apa, szerető, anya, fiú stb.) természetesen a pszichoanalitikus iskola úgynevezett „szimbolikus szereplői“. Az azonosítástól függ aztán a gyilkosság szereplőinek morális megítélése. Ha valaki a meggyilkolt „apával“ azonosítja magát, akkor a „morális“ pozícióban van: a gyilkost a törvény kezére akarja juttatni. A „fiú“ — pozícióban van, aki a gyilkos számára mentségeket keres. Ő a lázadó. — Maga a gyilkosság ténye merőben irreális és rugója a fantázia-érzelem rétegben van. A helyesen működő társadalmi csoportban a gyilkosság elképzelhetetlen.

Ha a gyermek által látott, átélt és másolt családi viszonyban nincs meg a „disszociáció“, akkor a gyermekben nem fejlődnek ki ilyen reakciók. Nem lát sehohol maga körül aszociális ténykedést, nem kénytelen lázadni, nem fejlődik benne ebben az irányban a fantázia-érzelem-komplexum és reálisan fogja megítélni a maga helyzetét. Nem ismeri meg az aszocialitást, nem készül fel rá és így életéből minden erre vonatkozó lelki készség hiányzani fog. — A jegyzetben a szerzőnő egy kivégzés előtt álló gyilkos levelét közli, amely érdekes módon bizonyítani látszik az elméletet,

Hamvas Béla

CRITERION. Vol. IX. Number XXXVI. (A quarterly review London.)

Danson, Christophor: *The end of an age.* (Egy korszak vége felé,)

„Választanunk kell tehát, de nem az individualisztikus humanizmus és kollektívizmus valamely formája közt, hanem egy kizárólagosan mechanisztikus vagy spirituális kollektívizmus között. A szellemi individualizmus nem küzdhet meg a kollektívizmussal és a modern élet standardizálásával. A modern civilizáció összeomlása anyagi és erkölcsi természetű volt egyaránt. A kereszténység új életre kelthetné a régi világ szellemét, de nem hozhatja vissza vele az elmúlt virágzást és a romokba omlott anyagi alapzatot sem építheti fel. A társadalom valamely szerves típusához való visszatérés és a szellemi fontosságának felfedezése a társadalom életében nem jelenti az obskurantizmus vagy az anyagi hanyatlás korának eljövételét. Ellenkezőleg új életet enged a Nyugat civilizációjának s feléleszti azt az alkotó erőt, melyet a modern művelődés elszellemtelenülése elsorvasztott.“

i. y.

LE MUSÉE SOCIAL. Avril 1930.

Vuyst, M. P. de.: *L'éducation familiae.* (Családi nevelés.)

A családpedagógia, a gyermekek szülei által való nevelésének tudománya, jóllehet a gyermekek jellemképzésének, illetőleg alakulásának fontossága a felnőtt szociálitását illetőleg közismert tény, — az iskolai oktatás kérdéseire viszonyítva ezideig el volt hanyagolva. A családban való helyes gyermeknevelés általános irányelveinek nagy vonalakban való kifejtése után a szerző sürgeti egy Institut international de pédagogie familiale felállítását s felhívja a figyelmet az ez évben Liègeben tartandó nemzetközi családpedagógiai kongresszusra.

Le logement des familles nombreuses. (Több gyermekes családok lakáshoz juttatása.)

A többgyermekes családok lakáskedvezményeit ezidőszerint Franciaországban, főképp az építkezési segély elve alapján az 1922. évi dec. 5-i, olcsó lakásokról szóló törvény, valamint az 1928. évi július hó 13-i törvény szabályozzák, — Landry képviselő 233 képviselő által aláírt törvényjavaslatot nyújtott be, a lakássegély elvét helyezvén előtérbe, az építkezési segéllyel szemben- Tervezete értelmében mindazon szervezetek, amelyek olcsó v. közép-lakások bérbeadásával foglalkoznak köteleztetnek a jövőben arra, hogy többgyermekes családoknak a törvényes maximumhoz viszonyítva a következő engedményeket nyújtsák: 20%-ot, ha a bérlőnek 3 tizenhat éven aluli gyermeke v. gyámgyermeke van; 30%-ot 4; 40%-ot 5 és 50%-ot 6 vagy több gyermek esetében, az alatt a feltétel alatt, hogy ezek a lakások legalább 4 lakható szobából állanak, ha a család héttagú és minden további két személyvel való szaporodás után eggyel több a szobák száma. Az ilyen módon nyújtott kedvezményeket az állam évenként visszatéríti a háztulajdonosoknak, A visszatérítés módozataira a javaslat nem terjed ki.

REVUE INTERNATIONALE DE SOCIOLOGIE. Novembre—
Décembre 1929.

Courtin, Rene: *Comment définir le socialisme?* (Hogyan határozzuk meg a szocializmust?)

A szocializmus szó immár 100 éves. Ez alatt az évszázad alatt tömérdek egymással kisebb-nagyobb mértékben egyező, teljesen ellentmondó, dicsérő és gáncsoló definíció igyekezett a szónak tartalmat adni. A szerző főképp, majdnem kizárólag francia társadalmi írók meghatározásait teszi kritika tárgyává. A „Figaro“ 1892. évi pályázatán pld, a következő definíciót találták a leghelyesebbnek: „A szocializmus azon törekvések és elméletek összessége, amelyek célja, hogy különböző törvény-kényszereszközök alkalmazásaival, meghonosítsa az emberek között, az elérhető legteljesebb, gazdagságban vagy nyomorban való egyenlőséget.“ Courtin a szocializmus szóval azon doktrínákat akarja jelölni, amelyek a társadalmi, különösképen a gazdasági élet tökéletesítésére törekednek és pedig egy új, kollektív szervezet révén, amely szervezetet a közhatalmi tevékenység, az emberi lelki indítóerők (egoizmus stb.) átalakítása vagy ezen motívumoknak igazságosabb jövedelemmegoszlást engedő körülmények között való hasznosítása jellemezznek.

Duprat, G. L.: *Physiologie du socialisme.* (A szocializmus fiziológiája.)

Vannak emberek, akik szocialisták, anélkül, hogy ennek tudata-

ban élének s vannak magukat szocialistáknak vallók, akiket aligha, illet meg ez az elnevezés. Minden a priori definíció kerülendő itt, mert azt lehetne mondani, hogy annyiféle szocializmus van, ahány valóban egyéni vélemény formálásra képes ember. A szocializmus elmélete csak egy része a szocialista valóságnak, a céljait s az azokhoz vezető eszközöket tisztábban látó kollektív magatartásra, mozgalomra is tekintettel kell lenni a szocializmus fizioológiájának művelése közben. Ez azt kutatja első sorban, hogy milyen viszony áll fenn a szocialistának nevezett kollektív képzetek és mozgalmak és a társadalmi élet összefüggései között. Durkheim meghatározásából kiindulva Proudhon, Marx és Jaurés tételeit elemezve megállapítja, hogy bár nincs „szocializmus“ csak szocializmusok vannak, a szocialista típus változatai és fajtái, mégis az általános típus maga meghatározható s változatai is osztályozhatók a kommunizmus és kollektivizmus ellentétpárja között való elhelyezkedés szerint. Szocializmus minden az integrális demokráciát megvalósító, a kapitalizmust tüstént vagy fokozatosan megsemmisítő forradalom hiányosságába vetett hit. A szocializmus kialakulásának, átváltozásának, pathológiájának tényezőit ismerteti ezután Duprat 3 fejezetben s a következő végső eredményhez jut. Az egészséges, monarchikus vagy arisztokratikus étatizmustól teljesen eltérő módon szervező szocializmus, az erkölcs nemesítésének, az erkölcsi egészségnek hatalmas tényezője lehet civilizációnk számára; mert minden elv, mely a társadalmi munka elkülönítéséhez, megosztásához kellő erőket — amelyeket még egy beteges individualizmus egymással ellen támaszt, — fokozatosan integrálni igyekszik, nyereség az organikus szolidaritás felé haladó emberiség számára. Ez a cél csak ellentéteken túl érhető el. Kapitalizmusnak és szocializmusnak egy felsőbb szintézisben kell egyesülniök. És a szociológus, bár nem ismeri a részrehajlást, mégis egész lelkével híve a társadalmi egység gondolatának, szeret hinni ennek a szintézisnek lehetőségében, amelyben különbeni nincs semmi emberfeletti.

U. OTT: Janvier—Fevrier 1930.

Ullrich: *La doctrine et l'enseignement sociologiques hors de France.* (A szociológiai elméletek s a szociológiai oktatás Franciaországon kívül.)

A modern szociológiának egyik szembetűnő fejlődési fázisa, hogy különösen a háború óta, nemzetek szerint elkülönül, iskolákra tagozódik. Általános jellemvonásai: a pszichológiai módszereket alkalmazza túlnyomó mértékben; a társadalomdinamikai problémafeltevésétől elfordulva, inkább statikai problémák felé fordul figyelme; enciklopédikus igényeit levetve a társadalmi csoport, konkrét problémák, falu, város, család, nevelés stb. tanulmányozását tekinti első sorban-

feladatának s ennek a problémakörnek megfelelő módszereket alkalmazza (Amerikában; social survey, statisztikai módszer és „case study method“.) Igyekszik az egyes társadalomtudományokat szociológiai szellemmel átítatni, azokat a szociológiai szempontok érvényesítésére rávezetni; minden társadalombölcseleti spekulációt tudatosan mellőzve, az értékszemponthoz lehetőséghez képest kizárja. A nyilvánvalóan eseh szerző ezeketán a szociológia amerikai, német, orosz, olasz, angol, svájci, osztrák, lengyel, spanyol, holland, belga, svéd, s cseh művelőinek munkásságáról számol be, bibliográfiát ad nagyon rövid jellemzés kíséretében, pár szóval kitérve mindenütt a szociológiai oktatásnak kérdésére. Bővebben az orosz, lengyel és cseh szociológiai iskolával foglalkozik. A magyar szociológiát viszont a cikkhez csatolt bibliográfiában képviseli csupán egy cím és pedig a következő: Wiese, L. von: Soziologie in Ungarn. Kölner Vierteljah. f. Soziologie. IV. 1925. p. 329—330. U. o.

M. Tazevout: *Karl Dunkmann et l'Institut de Sociologie appliquée.*

Dunkmann szociológiájának, az ú. n. alkalmazott szociológiának kritikai ismertetése.¹

ARCHIV FÜR RASSEN- U. GESELLSCHAFTS-BIOLOGIE.
1930. 23. Bd. 1. Heft.

E. Günther Gründel: *Die Bevölkerungsreproduktion in der modernen Volkswirtschaft.* (A népesedés és a modern nemzetgazdaság. A jövő haladás határának és lehetőségének vizsgálata és a faj-nemesítés jelentősége a gazdasági teljesítőképesség szempontjából.)

Mindinkább kezdik meglátni, hogy a népjólét gyökerét magában a gazdálkodó emberben kell keresni: a népesség számában és minőségében, teljesítőképességében. Ennek következtében környezethatás által igyekeztek az adott embert „feljavítani“ és „racionalizálni“. De nem igyekeztek hosszúlejáratú gazdaságpolitikát csinálni oly módon, hogy a biológiai öröklődés törvényeinek figyelembevételével még az új gazdálkodó nemzedék keletkezése előtt emeljék ennek gazdasági teljesítőképességét. Pedig erre annál inkább szükség van, mert a javak oldalán az emelkedés kimerülésének jelei mutatkoznak. A múlt és különösen a közelmúlt nagy gazdasági haladása erősen terheli a jövőbeli haladás lehetőségét; amiért is ez utóbbi nemesak új találmányoktól, hanem tekintettel a régi berendezések elértéktelenedésére, az új termelés rentabilitásától függ. Mindezek felismerése vezette a szerzőt arra, hogy a népesség rekreációjával, mint gazdasági problémával foglalkozzék.

¹ V. ö. Társadalomtudomány 1930 216—218 és 280 s köv. lapjait.

Először is a kérdés biológiai alapjait tárgyalja. Az öröklődés és fajnemesítés e részben bemutatott közismert elemi kérdéseinek felfedésétől eltekinthetünk. Szól az emberszükségletről és az embertermelésről a modern nemzetgazdaság szempontjából. Előbb a mennyiségi, majd bővebben a minőségi kérdésekről. Az optimális népsűrűsége egész általánosságban áll, hogy valamely ország népességének lehető legnagyobb jóléte akkor érhető el, ha a kérdéses országban nem él több ember, mint amennyit a mindenkori táplálékkeret megenged, de nem is kevesebb, mint amennyit az ország potenciális gazdagságának fentartása megkíván. Számszerű megállapítás itt alig lehetséges, de ettől függetlenül is nyilvánvaló, hogy a nyugati gazdaságban a népesedés a krízis stádiumába lépett. A nyers születési és halálozási számok összehasonlítása ezt a krízist még kendőzi, de a nemzőképes korúakhoz viszonyított arányszámok azt mutatják, hogy a gazdaságilag megkívánt minimum, a népesség számszerű megmaradása, sincs biztosítva.

Még fontosabb a népesedés minőségi problémája. Az ember társadalomgazdasági hasznóértéke elméletileg úgy állapítható meg, ha költségértékét (vagyis amit élete folyamán fogyasztott) szembeállítjuk tevékenységértékével (amit életében termelt). Az így nyert egyéni mérlegek összege adja a társadalomgazdaság összmérlegét, amely mutatja a közgazdaság teljesítő képességét és a közjólétet. Az „optimális“ minőségi népesedés oly népesség-összetételre törekszik, amely a legkedvezőbb nemzetgazdasági mérleget biztosítja. Ezt elérheti, ha kedvez az átlagon felüli cselekvőképességnek. Ehhez azonban nem elég a környezethatás, a nevelés. A társadalomgazdaságnak, ha figyelembe veszi az embert, mint a népesség újratermelőjét és mint öröklődő tulajdonságok hordozóját, látnia kell a minőségi népesedés krízisét és a fajnemesítés szükségességét. A társadalmi rétegződés gúlájában ugyanis felülről lefelé az egyes rétegek átlagos gazdasági teljesítőképesége fokozatosan csökken. Ezzel szemben a születési arányszámok, a népesedési újratermelés hányadosa felülről lefelé növekszik. Vagyis gúlánk felül keskenyedik, alul szélesedik, holott a jövő gazdasága viszonylagosan mind több kvalifikált és magas kvalifikációjú munkást igényel és mind kevesebb kvalifikálatlant. Emellett új fogyasztók serege keletkezik anélkül, hogy a termelők tábora is megfelelően növekednék. S minthogy a gyermek szülei tehetségét és cselekvőképességét nagy átlagban messzemenően örökli s így az új nemzedék minőségi összetételét és ezzel a gazdaság jövő sorsát a tehetséges és tehetségtelen ember-tömeg, mint kiindulási tömeg és a szaporodás lefelé növekvő mértéke döntően befolyásolja, nem maradi más kivezető út, mint a termékenységi viszonylatoknak megfordítása,

Így válik a népesedési politika, mint a népesedési rekreáció alakitója, a tökéletes gazdaságpolitika integráns részévé.

V. Gy.

ZEITSCHRIFT FÜR VÖLKERPSYCHOLOGIE UND SOZIOLOGIE 1930. 1.

P. A. S o r o k i n: *Die Soziologie als Spezialwissenschaft.* (Szaktudomány-e a szociológia?)

A folyóirat által rendezett symposion *negyedik* résztvevője a Harvard-egyetem híres tanára, a következőképpen nyilatkozik a társadalomtudomány természetéről:

A szociológia törvénymegállapító (nomográf) tudomány. Ilyenként vizsgálja, elemzi és osztályozza az emberi társadalom jelenségeit az egyéb társadalmi vagy szellemtudományi diszciplínáktól eltérően. Három kutatási területe van. Az általános társadalomtudomány a társadalmi jelenségek, vonatkozások mivoltát, lényegét és alapformáit vizsgálja. Ennek logikai továbbvitele a másik terület, amely a különböző társadalmi jelenségek okozati és hatásbeli viszonyának állandóságát, a társas kapcsolatok állandó elemeit és alapformáit ismerteti és osztályozza. A harmadik szociológiai munkaterület az élettani és a földrajzi jellegű embertársadalmi jelenségek között fennálló okozati és hatáskapcsolatok állandóságának törvényeit keresi. A szociológia a nomográf tudományok minden módszerét alkalmazza: a deduktív, a statisztikai, történettudományi és a kísérleti módszereket egyaránt, különösen pedig a típuskereső módszert. Az okozati és hatásviszonyokat a transzsubjektív megfigyelés, a jelenségek lemérést, értékelését pedig az introszeptív indukció és interpretáció módszerével közelíti meg. A módszerek együttes alkalmazása igen ajánlatos.

A szociológiai oktatás kérdéseiben is nyilatkozik Sorokin. Céltalannak, sőt károsnak tartja a sok egyetemen dívó „bevezető tanfolyamokat“, mert felületes ismeretet adnak s a fogalmak összezavarására vezetnek. Csak a harmadik és negyedik egyetemi évben kezdhető a szociológia tanítása, akkor is szorosan elkülönítendő az alapvető vagy elemi tanfolyam a speciális tanfolyamoktól. Az előbbiben a társadalmi elméletek története, módszertana, a társadalmi jelenségek általános elmélete, elemzése, alkattan, végül a társadalmi dinamika tárgyalandó. Speciális szociológiai kollégiumok csak a gazdagabb, jól felszerelt egyetemekre valók.

A demagóg álszociológia, amellyel felületes politikusok és kon-tár reformerek kompromittálták e tudományt, nem ítéhető el eléggé. Meg kell azonban védeni azt a szociológiát, amely Konfuciuszt, Platónt, Aristotelest, Varrót, Ibn Kaldunt, Macchiavellit, Hobbest, Vicot,

Malthust, Fergusson-t, Adam Smith-t, Montesquieut, Süszmilchet, Herbert, A. Comte-ot, H. Spencert számíthatja művelői közé.

Wilson D. Wallis: *Der Einfluss der Geistesform auf Methode und Theorie.* (Hogyan befolyásolja a személyiség a tudós módszerét és elméletét?)

A lelki forma, a személyiség pszichológiai organizmusnak tekinthető, amely erősen rányomja bélyegét a tudós munkájára. A társadalmi tudományoknál a tudós személyisége annál jobban érezteti hatását, mert itt nézetek, szemléletek kifejtéséről van szó, olyan lelki működésről, amelyben a személyiség mint dinamikus irányító tényező elvitathatatlan. A szociológus munkájának kellő megértéséhez és értékeléséhez tehát igen hasznos a tudós egyéniségének, lelki fejlődésének ismerete.

E. Schwiedland bécsi egyet, tanár a közlekedési és termelési technika szociális hatásáról, *Ida Lublinski* pedig a mithosz kialakulásának problémájáról írt példákkal gazdagon szerelt értekezést.

S. G.

ATHENAEUM 1929. évi 5—6. sz.

vitéz **Moór Gyula:** *Metafizika és jogelmélet.*

Napjainkban a metafizika mindinkább tért hódít a filozófiában és ennek hatását érezzük a jogfilozófiában is. Pedig a metafizika közvetlen kapcsolatban nem lehet és nem is hozható a joggal. Tehát nincs létjogosultsága a jogfilozófiában.

A metafizikának a joggal való kapcsolatát érdekesen fejtegeti *Ruber József* „A jogtudomány és világnézet“ c. értekezésében. Szerinte fellelhetjük a jog esoterikus metafizikáját, melynek alapján építhető csak ki összhangzatosan a jog és amelyet ha megdöntene a filozófia, a jog caput mortuummá válna, Ez tehát nem metafizikai jogbölcselet, hanem jurisztikus metafizika lenne.

De a jog — veti ellene *Moór Gyula* — nem tartalmazhat erkölcsi értékeken kívül igazságokat is, amazok megítélésére pedig a jogi értékten van hiyatva, a jog fennállhatóságának kérdése pszichológiai probléma. Hol van tehát a talaj a metafizika számára?

Az etika és ismeretelmélet továbbképzése gyanánt jelentkező metafizikának a jogfilozófiával közvetlen kapcsolata nincs. Ehhez csak azok a jogfilozófusok szoktak folyamodni, kik „tudományuknak sem problémáit, sem azok megoldását világosan nem látják“. Míg egy tudomány problémáit természetes, józan ésszel meg lehet oldani, bortság a metafizikához, mint kiségitőhöz folyamodni,

Végül ismerteti Baumgarten Arthur „Rechtsphilosophie“ c. művét, mintegy elrettentő például, hogy hová vezet egy metafizikára épített jogfilozófia.

Nagy Géza.

Dékány István: *Etika, szociológia, társadalomfilozófia.*

Az etika fejlődése szoros kapcsolatban van a szociológia problémamegoldásaival.

A társadalmi naturalizmus szerint a társadalmi tény egyszersmind érték is és ennek messzemenő, politikai életbe nyúló következményei vannak.

Az egalitarizmus feltételezi az emberek egyenlőségi hajlamát, az egyenlőség mégis kényszerűségeen alapszik. Mint pozitív célnak nem csekély a mozgató ereje.

A *megbecsülés* vágyán át jutunk el az *önértékérzelem* fogalmáig. Ez nemcsak természetes képződmény, önmagától alakuló, lehet nevelés eredménye is. Minthogy az egyént értékhorozónak mutatja be, bizonyos *méltósággal is jár, a társas elismeréstől függetlenül.*

A mesterségesen fűtött önértékérzelemben (marxizmus) két hiba van: 1. a mesterségeség, 2. az önértékérzetnek nem igazolt s valódi érték indexe,

Erősebb ösztönző a kitűnés vágya. Az objektív haladás vágyában *magasabb önértékudat* van, amely *szolgálattá* teszi a tevékenységet.

Nem egoizmus-e a kitűnés vágya? Ez a kérdés az etikák *tipizálhatóságához* s a tipizálás értékéhez vezet. A szerző szerint négy tipikus álláspont lehet: *szubjektív egoizmus, objektív egoizmus, szubjektív altruizmus és objektív altruizmus.* Az objektív egoizmus etikája a szociológia szempontjából döntő jelentőségű. Belőle származik az individualizmus, liberalizmus és szabad verseny. Különösen Hobbesnál és Spinozánál található fel s utóbbinál még a leginkább metafizikai gondolatrendszer közepette is kicsillámlik.

Az objektív haladásvágy és az obj. egoizmus között az a különbség, hogy az előbbinél *egyénfeletti* cél a mozgató erő, míg itt ez nem „hódolatos szolgálat“, hanem egyéni feltörés. Ez az egoista *egalitarista* is, ő fejlesztette ki a mindenki normaadó, de mindenki normakötelezett eszméjét is, ez nő naggyá a modern demokráciában is,

Tönnies szerint közösség és organizáció különböző értékűek, Wiese szerint a sorrend ilyen: tömeg, kiscsoport, vagy korporáció. Ismernünk kell a kollektív szolgálatcímzettek természetét (ez a szociológia feladata), aztán kő vétkezhetik az etikai probléma feladata: melyiknek mivel tartozunk,

A téma ezzel nincs kimerítve, a szociológia keveset tett ezirányban, az *etika* semmit, *A társadalom értékkritikájára a társadalomfilozófiának kell vállalkoznia. A társadalmi naturalizmus a múlté, a társadalomszervezet! értékek kimutatására kell törekednünk.*

Aradi Zsolt

A TÁRSULAT ÉLETE.

VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSEK.

A Társulat választmánya 1930. március 7-én tartott ülésén tagfelvételek ügyében határozott. Felvétellett 11 rendes tag. A főtitkár ismertette a Társulat működését. Előadást tartottak:

1929, november 15-én dr. *Gáspár János* r. tag: A modern fajproblémák kialakulásának okai címmel.

1930. január 31-én dr. *Horváth Barna* vál. tag: a Common Law filozófiája címmel.

1930. február 14-én és 21-én dr. *Czakó István* r. tag két előadásban ismertette a modern Amerika társadalomrajzát.

1930 március 7-én dr. *Dékány István* vál. tag A társadalmi felemelkedés problémája a szociológiában címmel értekezett.

Az 1930 június 14-én tartott választmányi ülés újabb 14 tag felvétele ügyében határozott, A főtitkár jelentése szerint újabb előadás tartatott április hó 11-én, amikor is dr. *Ihrig Károly* rendes tag a szövetkezeti mozgalom társadalomlélektani kérdéseit ismertette. Ezután a választmány a közgyűlés előkészítésével foglalkozott.

A TÁRSULAT KÖZGYŰLÉSE.

Június hó 15-én tartotta a Társulat *V. rendes közgyűlését* a Magyar Tudományos Akadémia előadótermében. A közgyűlést dr. *Hornyánszky Gyula* egyet, tanár, elnök nyitotta meg s felolvasta *Két kor-szak között* címmel írt és élénk tetszéssel kísért tanulmányát, amelyet a Társadalomtudomány szeptember-októberi számában fogunk közölni.

Dr. *Szombatfalvy György* főtitkár jelentését a következőkben tette meg:

Tisztelt Közgyűlés!

Az elmúlt évet, sajnos, a stagnálás évének kell tekintenünk. Az országszerte súlyosan jelentkező gazdasági válság s ezzel összefüggésben a szellemi és nem kevésbé a tudományos életben is jelentkező feszültség Társulatunk működésére is kedvezőtlen hatással volt. Ez

első sorban abban nyilvánult, hogy az anyagi gondokkal küzdő és munkájában agyonhajszott értelmiség részéről s itt tudományágunk szorosan vett művelőit sem vehetjük ki teljesen, az érdeklődés, illetőleg a munkakedv bizonyos csökkenése következett be. Noha ez tudományos életünk egyéb területein is többé-kevésbé észlelhető, természetesen, hogy erősebben jelentkezett a mi diszciplinánknál, amely a tudományos élet hierarchiájában még nem nyervén polgárjogot, csak privat diligenciából művelhető. A folyó esztendei depresszió legerősebben az előadások terén volt érezhető. Több előadásunkat a jövő társulati évre kellett elhalasztani. Hét előadó ülésünk közül, ámbár valamennyi igen érdekes és magas színvonalú volt, csak három vonzott nagyobb közönséget. Az amerikai társadalomról szóló két előadás és az, amely a társadalmi felemelkedés problémáját tárgyalta. Sajátságos, hogy annyira időszerű és fontos kérdések is, minő pl. a szövetkezeti mozgalmak társadalomlélektani vizsgálata, vagy a modern fajproblémák kialakulásának vizsgálata a hivatott előadók dacára csak gyér hallgatóságot vonzottak. Aránylag kis érdeklődés nyilvánult dr. Paul Honigsheim kölni professzornak előadása iránt is, amelyet Társulatunk vendége az ősszel a mozi és rádió szociológiájáról tartott. Előadásaink, amelyek részben a Közgazdasági Egyetemi Kar, majd a Tudományegyetem Bölcsészeti Karának egyik tantermében tartattak, túlnyomó részben társadalom-elméleti kérdésekkel foglalkoztak, A szociográfia és a szociálpolitika művelésére, jóllehet ezek nyilván nagyobb érdeklődést váltanának ki, Társulatunk működő tagjai kevés hajlandóságot tanúsítanak. Ennek okait érdemes volna feltárni, mint-hogy azonban ez messze vezetne, talán elég itt arra a jelenségre utalni, hogy a társadalom állapotának vizsgálatát és elemzését, lehet azért, mert ez a tények pusztá megállapításával is már bizonyos akaratlan kritikát jelenthet, mai ideges és a tárgyilagos kritikától is idegenkedő közéletünk tényezői épen nem igyekeznek előmozdítani. Pedig kétségtelen, hogy Társulatunk nem térhet ki ezirányú feladatai elől, hiszen ezt közállapotaink súlyosbodásának idején a Társulat célkitűzése fokozott mértékben megkívánja.

Átmeneti veszteséget jelentett Társulatunk munkájára nézve az a körülmény, hogy több fiatal tagtársunk, folyóiratunknak is szorgalmas és jeles dolgozótagjai, az évet vagy annak nagy részét külföldi tanulmányúton töltötték. Valójában ez tudományágunk jövő művelése szempontjából hasznos és örvendetes. Egyik nem jelentéktelen eredménye tagtársaink külföldi tanulmányútjának az, hogy külföldi kapcsolataink megalapozását is hathatósan előmozdítják. Dr. Horváth Barna tagtársunk az angol, dr. Trócsányi György tagtársunk pedig a francia szociológia kiváló művelőivel hozta munkánkat szorosabb kapcsolatba.

A Társulat taglétszáma lényegében változatlan maradt. Kénytelenek lévén késedelmesen fizető tagtársainknál hátralékaik befizetését szorgalmazni, az elmúlt év folyamán 26 tagtársunk — szinte kivétel nélkül nehéz anyagi viszonyaikra való hivatkozással — a Társulat tagjai közül törlésüket kérték. További veszteséget okozott 5 tagtársunk, névszerinti Jankó Antal, dr. Farkas Dénes, dr. Kálmán Mihály, Kramer Gyula és Kendeh Kirchknopf Gusztáv elhunyt, akiknek emlékét őrizni fogjuk. Az elmúlt évben a Társulat rendes tagjai közé 26-an vétettek fel. A múlt évi 686-os taglétszámmal szemben tehát ezidő szerint 681 tagja van a Társulatnak, ami 0.7% csökkenésnek felel meg. Itt említem, hogy dr. Szádeczky Kardoss Tibor tagtársunk 100 pengő alapítótagnakdíj lefizetésével Társulatunk alapító tagja lett.

A Társulat munkásságának egyik részéről, az előadásokról fent már megemlékeztem. Másik munkaterületünk a Társulat folyóirata, a Társadalomtudomány, Ennek 1929. évfolyama 464 oldalon, tehát 29 ív terjedelemben jelent meg s 14 nagyobb tanulmányt, 15 kisebb cikket, 46 könyvismertetést és 23 folyóiratszmlét tartalmazott. A folyó polgári évben eddig 248 oldalt jelentettünk meg. Itt említem meg, hogy ez év januárjától ismét Budapesten jelentettük meg a folyóiratot, s hogy a nyomdaváltozás költségemelését nem tett szükségessé.

Beszámolóm végére érve, legyen szabad indítványoznom, hogy a tisztelt Közgyűlés azoknak, akik Társulatunk munkáját e nehéz esztendőben anyagi támogatásukkal előmozdították, első sorban a miniszterelnök és a kultuszminiszter uraknak, továbbá Budapest székesfővárosnak és Győr szabad királyi városnak a magyar tudomány érdekében nyújtott adományukért hálás köszönetét nyilvánítsa.

A főtitkár indítványát a közgyűlés egyhangúlag elfogadta. A Társulat pénztárnoka a következő jelentést terjesztette a közgyűlés elé:

Tisztelt Közgyűlés!

Társulatunk anyagi ügyeinek múlt évi alakulásáról a következőket van szerencsém jelenteni:

Az 1929. évet 950,89 P. kezdővagyonnal nyitottuk meg. Az év folyamán az alábbi bevételeink voltak:

alapító tagoktól befolyt	96.— P,
tagsági díjakból	3,355.20 P,
előfizetésekből	2.185,83 P,
Kiadványaink eladásából	530.39 P,
régi papírkészletünk eladása révén befolyt	882,60 P,
adományokból.....	3,008.80 P,
egyéb címen	20.21 P,

az összes bevételünk a kezdővagyonnal együtt tehát: 11.029,92 P

Az adományok címén említett 3.008.80 P. a miniszterelnökség 1.120 P-ös adományát, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1.300 P. évi államsegélyét, továbbá Csanád vármegye 150 P. és Veszprém v. r. 238.80 P. adományát foglalja magában. Ez adományokért nagylelkű adományozóinknak ez alkalommal is hálás köszönetet mondunk. Az 1929. év folyamán kifizettünk:

nyomda költségekre	5.930.80 P-t,
írói díjakra.....	1.511.— P-t,
a főtítkár tiszteletdíjára.....	1.600.— P-t,
a pénztáros tiszteletdíjára.....	440.— P-t,
az irodai segéderő díjazására	450.— P-t,
könyvbeszerzésre.....	12.— P-t,
előadások rendezésére.....	382.20 P-t,
portóra.....	233.19 P-t,
egyéb költségekre.....	257.39 P-t,

összesen kiadtunk: 10.816.58 P-t,

amelynek a 11.029,92 P. bevételből való levonása után 213,34 P, egyenleg mutatkozott, amellyel — mint kezdővagyonnal — a folyó költségvetési évet megnyitottuk.

Méltóztassék a most előadottakra nézve a számvizsgáló bizottság jelentését meghallgatni és annak eredményéhez képest részemre a felmentést megadni.

Dr. Horn József, pénztáros.

A számvizsgáló bizottság jelentését dr. Thewrewk Pallaghy Attila terjesztette elő. Indítványa alapján a közgyűlés a pénztárosnak a felmentést az 1929. évre megadta.

A folyó költségvetési évre — a választmány hozzájárulásával — az alábbi előirányzat terjesztetett elő:

Tagsági díjakból 3,400 P, előfizetési díjakból 2.200 P, kiadványok eladásából 300 P, adományokból 6.500 P-t remélünk, amely összegek a 207.28 P-t kitevő kezdővagyonnal és a már befolyt 100 P alapító tagsági díjjal együttesen 12.707.28 P-t tesznek ki.

E bevételeket előreláthatóan a következő kiadások fogják terhelni: nyomdaköltség 6,600 P, írói díj 2.800 P, a főtítkár tiszteletdíja 2.240 P, a pénztáros tiszteletdíja 620 P, az irodai segéderő díja 720 P, portó 220 P, és egyéb költség 200 P. A várható kiadások összege tehát 12.600.— P, amelyre az előirányzott bevételek — ha teljes mértékben befolytak — elegendő fedezetet nyújtanak.

Tisztelettel kérem a közgyűlést, hogy a bemutatott előirányzathoz hozzájárulni méltóztassék.

Dr. Horn József, pénztáros.

A közgyűlés az előirányzathoz hozzájárult.

Az elnök indítványára a közgyűlés táviratban üdvözölte a Szegedi Alföldkutató Bizottságnak egyidejűleg Szentesen üléselőző vándorgyűlését.

Ezután D é k á n y István vál. tag külföldi tiszteletbeli tagok választására vonatkozó előterjesztését tette meg a következőkben.*

Tekintetes Közgyűlés!

A Magyar Társadalomtudományi Társaság programjába vette s évek óta céltudatosan dolgozik azon, hogy a szociológia legnevesebb, tudós képviselőivel érintkezésbe lépjen s ezzel a szociológia problémáinak megoldását nemzetközi munkamegosztás útján is elősegítse. Munkánk nincs lezárva, de máris jelenthetjük, hogy az érintkezés folytán vezető egyéniségek munkánkat már megismerték és értékelik. Jóakarukat, figyelmüket hálásan vesszük, s a választmány megbízásából van szerencsém tisztelettel kérni a közgyűlést arra, hogy egyelőre három külföldi tudóst válasszon meg *tiszteletbeli tagul*. Három különböző nemzet vezérelméi ők a szociológia keretében úgy tudományos pozíciójuknál, mint nagyértékű munkásságuknál fogva:

1. *Othmar Spann*, a bécsi egyetem közgazdaságtan- és társadalomtan tanára, kinek két év előtti budapesti előadása Társaságunk keretében folyt le, nagy érdeklődés mellett, bizonyára ismeretes működési irányzatában. Mint az újromantikus iskola feje, egy tudományos álláspontot klasszikus tisztaságban kristályosít ki. *Gesellschaftslehre*jétől legújabb: *Gesellschaftsphilosophie* című munkájáig — főleg a *Schöpfungsgang des Geistes* c. műve keretében — azt látjuk dokumentálva, hogy egy hatalmas spekulatív erő minő termékeny lehet a mai szociológiára nézve, minő termékeny lehet a szintézis az elemző valóság-tudományi szociológia és a filozófia között.

2. *Alfred Vierkandt* a berlini egyetem társadalomtan- és filozófia professzora már ethnografiai kutatásai alapján is bőségesen rászorgált volna arra, hogy őt tiszteletbeli tagul ajánljuk. *Gesellschaftslehre*, majd *Gesellschaftsphilosophie* c. újabb munkáiban mint a Simmel-féle formális analitikus szociológia jeles képviselője mutatkozik be. Páratlan analízisei elpusztíthatatlan értékei tudományunknak, Elfogulatlan módszertani álláspontja önmagával szemben is kritikussá teszi, a lelkiismeretes és finom elemzés mestere; a pszichológia, ethnográfia és szociológia szoros kapcsolatát eredményesen dokumentálja,

3. *Charles Bouglé*, a párizsi egyetem tanára, a Durkheim-féle iskola ma legnagyobb képviselője. *Les idées égalitaires*, *Essai sur le régime des castes*, *Les sciences sociales en Allemagne*, *Qu'est-ce que la sociologie?* *Le solidarism*, *Lecone de sociologie sur l'évolution des valeurs*, stb. c. munkáinak roppant elterjedtsége mutatja nagy hatását. Ámbár a pozitívizmus szelleme még erősen lüktet munkáiban,

mégis kutatási iránya jelentős értékkel és fejlődésképes elemekkel tük-röződnek írásaiban. A párizsi tanárképző intézet, École normal supé-rieur, igazgatója egész iskolát gyűjt maga köré. Fényes formuláiban az intézményeket összehasonlító szociológus elme logikájának minden erénye jelentkezik.

E három ország egy-egy vezető tudósának tiszteletbeli taggá vá-lasztását a választmány megbízása alapján tisztelettel ajánlom a m. t. közgyűlésnek.

A Magyar Társadalomtudományi Társulat közgyűlése az indít-ványt egyhangúlag elfogadta s Othmar Spann bécsi, Alfred Vierkandt berlini és Charles Bouglé párizsi egyetemi tanárt a Társulat tisztelet-beli tagjává választotta.

KÉT KORSZAK KÖZÖTT*

Itt állunk a középén, ahol a múlt
és jelen hullámai találkoznak ...

Rendkívüli időket élünk. Egyetlen összetett esemény e rendkívüliség közös forrása. A világháború, amíg tartott, milliók küzdelmét jelentette egymás ellen, és e küzdelemben nemcsak azok Vettek részt, akik a fronton állottak. Amióta meg az úgynevezett békéket megkötötték, sok helyt milliók szenvedését jelenti az az állapot, amely a politikai és gazdasági eltolódások képében a világháborúnak közvetlen következménye. A történés folytonossága nem tűri, hogy akár egyetlen hang vagy kézmozdulat utóhatás nélkül essék ki a kollektív események egymásutánjából. Hogyne éreznők hát most is, tízegynéhány év után, annak befolyását, ami arányainál fogva az emberiségnek eddig megért legnagyobb katalizmája lett?

De nem magunkról, jelen külső állapotainkról akarok ez alkalommal beszélni, hanem arról a visszahatásról, amelyet ezek lelkünkre gyakoroltak. Mert hisz nyilvánvalóan mi emberek is másokká lettünk a rendkívüli események pörölycsapásai alatt; a legkegyetlenebb valóság gondolkozásunk, érzésmódunk, életfelfogásunk, világnézetünk megváltoztatása nélkül nem suhanhatott el a fejünk fölött. Hacsak az alkalmazkodásnak némi képességével rendelkeztek, mások lettek, mint voltak, az öregek, akik mélyen a rajvonat mögött figyeltek a háború borzalmára, és mások a tizenöt év előtti ifjak és férfiak, kiknek lelkét legnagyobb élményük, a háborúban való részvétel formálta. A harmadik nemzedék már csak mint gyermekemléket őrzi a háborús állapot ismeretét vagy éppenséggel csupán szóbeszéd által értesült arról. De viszont kezdetül fogva benne élt abban a gazdasági nyomorúságban, amelyet a világégés idézett elő, s amely e nemzedék testi-lelki fejlődését kényszerű módon határozta meg.

Bármennyire érdekes, kínálkozó is lenne az a direkt feladat: a most említett három korosztályt egymás mellé állítani, összemérni, s evvel kapcsolatban világnézeti szögből ahhoz az „ifjúsági“ problémához hozzászólni, amely az elmélet terén mint

*A Magyar Társadalomtudományi Társulat 1930 évi június 15.-iki közgyűlésén tartott elnöki megnyitóbeszéd.

újszerű orientáció, a gyakorlatban mint jogosnak hitt érvényesülés kívánsága jelentkezik: szíves engedelmséggel ez alkalommal elsősorban mégiscsak magamról fogok beszélni. Azon öregek közé tartozom, akik meglelt korban, kialakult nézetekkel érték meg, szenvedték végig a világháborút; akik tehát szellemi pluszként avval a tapasztalattal is rendelkeznek, amelyet a társadalmi állapotok elbírálására egy békés, normális korszaknak viszonyai nyújtottak. Tegyük már most fel a kérdést: mi maradt meg a régeből bennünk, öregekben; mennyire tudunk, mennyire kellett az új viszonyokhoz alkalmazkodni; mennyit és mit tekintünk még mindig olyasvalaminek, amihez a külső változások ellenére is szívósan ragaszkodunk? Ha mások nevében nem is beszélhetek, önanalízisem és — vallomásom sok vonatkozásban bizonyára az általánosabb jellegű korrajz képét fogja majd magán viselni. Manapság aristophanesi élességgel és turgenyevi mélységgel szeretnék némelyek az öregeknek és a fiataloknak világfelfogását egymással szembeállítani. Hátha végső következtetésként majd az sül ki fejtegetéseimből, hogy az ifjak nem is annyira újszerűek és ifjak, mint ahogy sok esetben gondolják magukról és mi öregek a látzat ellenére sem vagyunk még öregek?

I.

Mi, régibb nemzedék, mielőtt a legnagyobb történeti időket megértük volna, egészen a *hisztorizmus* légkörében éltünk. Bármily paradoxonnak lássék is. úgy van: történeti valóság és történelmi gondolkozásmód gyakran ellenségei egymásnak. Csak nyugodt, békés időben ér rá az ember a minden áron való hisztorizálásra. S mi ezt sokféle téren és formában tettük meg, mint annak a 19. századnak gyermekei, amely az előző kor felvilágosodásával szemben az általános emberi tulajdonságok hangsúlyozása helyett épp a históriai elkülönülések meglátását, gondolati feldolgozását tartotta a maga sajátos feladatának.

Már az iskolában szereztük meg a történet szeretetét és a történelmi felfogásmódnak készségét, mint ahogy a korszellem kívánságait e tekintetből is a pedagógia mutatta fel a legpregnansabb alakban. A túlzások nem hiányoztak. Ide sorolom például azt a badar meggyőződést — pedig ez tantervekben és tanítási módokban is kifejezésre jutott — „hogy a növendékeknek a szellemi fejlődés azon fokozatain kell áthaladniok, melyeken át maga az emberiség művelődése mai állására jutott“ (Kármán Mór, Paedag. dolgoz. I. 45. 1.). Egyik pedagógusunk meg nem elégedett meg avval, hogy a nemzeti tárgyak — tehát javarészt történetiek — fog-

lajják el a tanításnak középponti helyét, hanem az egyetemes történetet jelentette ki a középiskola centrális tárgyának, a „hisztorizált szociális embert“ volt csak hajlandó művelt embernek elfogadni (Schneller István, Javaslat a kolozsvári orsz. tanárképzőintézet gyakorló középiskolájára vonatkozólag, 1918. 47. köv. 1.). Az élet azután hatásukban mutatta be az ilyenféle tanítás eredményeit, szertelenségeit is. A tudós, a bölcsész még az elmélet és rendszerezés rovására is históriát írt; ezért nem tudott a mi tudományunk, a szociológia oly sok ideig elméleti formát ölteni. A művész meg saját génusza helyett letűnt iskolákhoz való kapcsolatát kereste. Talán még az államférfiakat is kelleténél jobban kötötték meg a történeti hagyományok. Ha a mindennapi élet megnyilatkozásaitól eltekintünk, csak a győzelmesen előretörő technika reszisztált, A történelmi gondolkodás túlzásainak is volt benne részük, hogy az ellentétet könyvtudás és gyakorlati élet között olykor nagyobb-nak láttuk, mint szabad lett volna.

Az újabb idők — ebben semmi kétség sincsen — átlökték a hisztorizmusnak burkát. Az újszerű helyzet megsokszorozódott nehéz feladatok elé állította a mi nemzetünket is, s figyelmét a távolmúlt háttérbeszorításával a jelen felé fordította. Mozgalmas idők a pusztá hisztorizálásnak alkonyát szokták jelenteni. A múlt század reform-korszakában féltette Széchenyi a magyart a régi dicsőségért rajongó ábrándképektől; a német filozófus, Nietzsche, közvetlenül a 71-es győzelem után óvta népét az akaratot bénító múltbeteintéstől (Kornis, Kultúra és nemzet. 109. köv. 1.).

Még ha vissza is utasítanók az angolszász pragmatizmust, amely még az igazságot is az élet küzdelmében mutatkozó haszon és siker szerint akarja elbírálni, a változott viszonyok között készségesen csatlakozunk sok olyasminek követeléséhez, amit annak a görög szónak a latin ellenpárjával, az *aktivizmus-sal fejeznek* ki az új világnézet akaraterős hirdetői (1. u. o. 85. köv. 1.). Ha valamikor, úgy most kell iskoláinkban, tanulmányainkban, elméleti és erkölcsi tudásunkban arra a célra berendezkednünk, hogy Irinn a nemzetek versenyében az egész közösség, benn az egyéni rátermettség küzdelmében az egyes ember minél nagyobb felkészültséggel töltsse be helyét. A megcsonkított ország mindannyiunktól fokozott munkát igényel, ha ragaszkodunk a reményhez, hogy a beteg szervek idővel reparálódni fognak. Túlságos nagy áron megszerzett állami önállóságunk eddig nem ismert újszerű feladatokat jelent számunkra, s nemzetközi kapcsolatok megteremtését és ápolását keresi. Sűrített belső társadalmi életünk nagyobb energia-források és erő kifejtések szükségét támasztja, hiszen kétőzött súllyal nehezedik ránk a végzet: annyival többen vagyunk,

amennyivel nehezebb a megélés. S ennek a megfeszített munkának természetesen a tettere átváltható gyakorlat jegyében kellene folyania, s az a munka a jelenre irányított figyelmet, a jelen állapotok és szükségletek ismeretét kívánja előfeltételül.

Mindezt csakugyan így tudjuk, így gondoljuk mi is. De az következik-e már most ebből, hogy a történettantitást iskoláinkban ejtsük el vagy hogy a „hasznos“ tudnivalók érdekében akár lényegesen szorítsuk meg? Hazai történetünkre vonatkozólag ezt bizonytalansággal fogja kívánni; történetünk tudatosítása mindenkor nemzeti existenciánknak egyik alappillére marad. A nemzeti érzés a háború alatt és után intenzívebbé, mert élményszerűbbé lett; már e nagy változás sem tűrné meg a hazai emlékek elhanyagolását. Az elvek sajtósága iróniája, hogy míg az elmúlt liberális korszak — belső természetével ellentétben — kedvelte a történeti tanulmányokat, addig a mai társadalmi felfogás, amely pedig egészen véve kollektív jellegű, mindenáron anhisztorikus szeretne lenni. A hisztorizálást tehát már elvszerű következeteségből sem ejthetjük el, s legföllebb az anyagválogatásnak és tanításnak módja változik majd a korszerű kívánalmaknak megfelelően. Mint ahogy a történetet általában, úgy hazai történetünket is jelenre vonatkoztatott fontosságában kell majd előadnunk. Múlt és jelen között az ellentét rögtön megszűnik, mihelyt a múltnak ismeretét a jelen valóság aktív erőtenyezőjévé, lelki készségévé tettem meg. A történettudás sohasem öncél a praktikus életben, hanem érzelmek mozgatója, tettek erőforrása. Még o. tudományak is kényszerűen kötelek elve: a múltat a jelen szögéből látni és elbírálni. Történettudomány lényegében nem egyéb, mint újból és újból megismételt kísérlet, hogy a tegnap állapotait a ma változott szempontjaihoz és kategóriáihoz mérjük.

És ezek a tétélek, melyeket itt általánosságban állapítottam meg, érvényesek arra a tanulmánykőre is, amelyet a modernizmus harcosai előszeretettel választanak ki támadásaik tárgyául, érvényes a klasszikus nyelvekre is. A praktikus élet minden sérelme nélkül kelhetnek védelmőkre, ha az imént mondottakat figyelmen kívül nem hagyom és hogyha a tanulás köteleességét azokra szorítom, akiknek a klasszikus ismeretekre valóban szükségük van. Rég túl vagyunk azon az időpontra, amidőn még az általános műveltség nevében lehetett görögöt és latint követelni. A művelődés erős demokratizálódása ennél tágabbá tette a kérdéses fogalmat, s ma már a humánus ismeretekben való jártasság a habitus culturalis-nak egy egész különös esetét jelenti. De viszont ugyancsak az a demokratizálódás nem terjedhet odáig, hogy egyenlőségi elvével a papot, a tanárt, a jogászt és az orvost azon

ismeretek elsajátításától fossza meg, amelyek nélkül azok hivatásos munkájukat nem fogják tudni majd a megkívánt színvonalon elvégezni. Nemcsak Európának, hanem az egész világnak iskolaügye súlyos válságon megy a mai időkben keresztül. A háború befejezése óta középiskolákban és egyetemeken a hallgatóságnak száma mindenütt hihetetlenül megnövekedett. Ennek természetes következménye azután, hogy a hagyományos típusú iskolákban az oda nem való elemek felszaporodása a régi tanulmányi rendet és tudás-szintet komolyan fenyegeti. Minden lelkiismeretes pedagógusnak legfőbb feladata manapság, hogy ezen veszedelmes irányzat ellen az óvóintézkedéseket megtegye. Nem az egyenlősítésnek tett újabb és újabb engedmények vezetnek itt a célhoz, bármennyire népszerűek is legyenek, hanem itt csak az a becsületes igyekezet segíthet, amely a legmagasabb intelligencia számára a régóta bevált tanulmányi rendet és a vele kapcsolatos kultúr-nívót mindenáron biztosítani akarja. Már pedig semmi sem tartozik annyira közvetlenül ehhez a nivóhoz, mint műveltségünk forrásaival, az antik emlékekkel a szellemi összekötést fenn tartani.

II.

Bármennyire jelentős is az a körülmény, hogy minő állást foglal el a kultúremler saját múltjával szemben, mindenre kiterjedő szerepénél fogva még fontosabb az a kérdés, melyet most folytatólag hozok szóba: milyen viszonyban látjuk az *egyént a társadalommal, az államokkal*? Csak egészen nagy vonásokban fogom a problémát tárgyalni a közelmúlt és a mai időknek felfogásával kapcsolatban. Itt a részletezés összehasonlító kultúrtörténettel lenne egyértelmű.

Mi öregek a század elejéig akaratlanul is a „*liberalizmus*” gondolkozásában osztoztunk. Nem mintha valamennyien esküdtünk volna reá. E különben sem egységes és ellenmondás nélküli világnézetnek egynémely követelménye ellen már akkor is kifogást emelt egyikünk-másikunk. De nagyjában véve „liberális” volt a korszellem, s ez alól tudvalevőleg senkisémm vonhatja ki magát.

A felfogásmód középpontjában — a latin műszó alapértelmének megfelelően — a „szabadság” negatív fogalma állott. Lehetőleg ment lenni minden feszélyezéstől, az egyén készségeinek és képességeinek szabad teret biztosítani: ez volt akkor az általános nízus. Ez pedig nemcsak társadalmi szervezetlenséget jelentett, de egyenes kerülését és elvi tagadását jelentette sok olyan organizációnak, aminőt a mai napok egész természetesnek képzelenek.

Szabadságával azután kiki a maga foglalkozási körében iparkodott a legmegfelelőbbben élni. A tudomány embere a tanítási és tanulási szabadságért lelkesedett (kulturális liberalizmus); a politikus az úgynevezett szabadságjogokat hangsúlyozta különös nyomatékkal, ha ugyan nem Ausztriával szemben, a tulajdonképpeni közjogi kérdésben gyakorolhatta szeparációs ellenzéki hajlamát (politikai liberalizmus); a gazdasági élet meg — saját erőire támaszkodva — a szabad verseny formái között kereste boldogulásának útjait (gazdasági liberalizmus). Hatóságok, minisztériumok jól érezték magukat ez életberendezkedés mellett; mindenesetre kevesebb dolguk volt, mint manapság.

Mondottam már, hogy a liberalizmus, legalább is az a történeti jelenség, amely nálunk annak idején e névre hallgatott, nem volt belső ellentétektől mentes. A mi társadalmunk sohasem volt elég erős ahhoz, hogy magát a központi hatalomtól kellőképp függetleníteni tudta volna. Az így keletkezett lótlás-futásról azonban már nem állapították meg az érdekelt urak, hogy az állammentes „liberális“ eljárásmodnak alig volt mondható (a demokratiko-liberális rendszer korrupciója). De elvileg sokkal aggályosabbnak látszik ennél, hogy a „szabad“ egyén jelszavát hangoztatva vígan hisztorizáltunk, s hogy liberálisoknak és nacionalistáknak egyidőben éreztük magunkat. Hogy ez utóbbi a következetes érzés- és gondolkozásmodnak rovására esik, mert „liberális“ és „nacionális“ inkongruens fogalmak, mivel előbbi, amiként az „emberi és polgári jogok“ francia forrásából eredt, úgy már eredeténél fogva az általános emberivel tart főnn közelebbi rokonságot mindez kevés embernek jutott az eszébe. Talán nem is annyira szociális szellemtől fűtött eszme volt az a régi nacionalizmus, mint inkább a faji önérzettől duzzadó egyéni állapot. Egészért következetes, minden ízében homogén világnézetet különben sem lehet a társadalmi valóságra ráerőszakolni, éppenséggel nem a liberalizmus esetében, amely másunnan kölcsönzött kiegészítésekre sűrűn rászorult, mivel — mondottuk — első sorban negatív természetű.

Első sorban, de nem kizárólag. Teljesen igazságtalan bírálatot mondanánk a liberalizmusról, ha észre nem vennők pozitív hátterét. Szabadságot féltő tilalmait az egyéni erők érdekében hangoztatta, s ezzel egyszersmind a magának elég, legalább is a magára támaszkodó és magában bizakodó *egyént* emelte ideáljává. Talán sok túlzás volt ebben az individualisztikus hitben. Talán környezetétől függetlenebbnek és erősebbnek gondolta az egyént a liberalizmus, mint amennyire ez a valóságnak megfelel, s így őt — ha legfőbb „manco“-jától, a társas áttekintés és átfogás hiá-

nyától el is tekintünk — már az alapfelfogásnak hibája is terheli. De viszont a másik oldalon állva nem tagadhatjuk, hogy bölcsészetét, midőn individualistának vallotta magát, az egyedüli lelki realításra, az egyéni lélekre alapította, mert hisz csak ennek megtörésében tapasztalhatjuk és ismerhetjük meg a társas tüneményeket is. S ami ennél a gyakorlat szempontjából fontosabb, nem vonhatjuk kétségbe azt sem, hogy a liberalizmus, midőn az emberi haladás legfőbb tényezőinek, az egyéni tehetségnek és akaratereinek szabad utat nyitott, ezzel a szellemileg független, az önérzetes, a bátor ítéletű és nyilatkozású embertípusnak jó iskolájává lett.

Amint tetszik látni, rég elmúlt időkről beszélünk. A *szociális szellem*, amely már jóval a háború előtt háttérbe kezdte szorítani az individuálisát, a háború után, s nem utolsó sorban ennek következményei miatt annyira megnövekedett, hogy a jelent az imént vázolt állapotoknak valóságos ellentétébe fordította át. Lássuk a nagy változást legfeltűnőbb és legfontosabb megnyilatkozásaiban-

A *vallásos érzés* — hogy a legmagasabb függési viszonyal kezdjem — a liberális korszak indifferenzizmusához képest erőben gyarapodott, főleg a katolicizmus körében. Mozgalmas, nyilvános életet teremtő szervezetek folytatják azt a munkát, amelyet egy, szociális érzéssel kivételesen megáldott próféta kezdeményezett. Mindezzel némi ellentétben az *erkölcsi*, különösen a *család-erkölcsi* állapotok ijesztő romlását tapasztaljuk manapság. Vallás és erkölcs többé nem mutat szorosabb kapcsolatot; az orgona hangjai sem a birth-controltól vagy egykétől, sem a könnyelmű válaszoktól, sőt még az öngyilkosságtól sem riasztják el az embereket.

A *nemzeti érzés*, amennyire tért veszített, összébbszorult országunk megcsonkítása által, annyira intenzívebbé lett, mélyült. Mintha a revízió gondolatában egyek lennénk valamennyien és baloldali honfitársaink — ha optimizmusom nem csal — csak a gondolat hirdetésében tartózkodóbbak. A nemzeti érzésnek mélyülésével függ össze, hogy szociális vonatkozásaiban a faj kérdésétől sem idegenkedünk már és hogy a hangos antiszemizmusnak elítélése megfér azzal a józan és higgadt belátással, hogy egy idegen fajta terjeszkedése a magyarság rovására nem történhetik.

Már az eddig vázolt fejlődés is a kollektivizmusnak, a közösségi eszmének útirányába mutat. Még feltűnőbb lesz a változásoknak ez a menete, hogyha az *egyén és állam* viszonyára nézve keresünk feleletet. Mintha a háború óta minden körülmény arra álfégső eredményre dolgozott volna, hogy a kapocs állam és egyén között minden vonatkozásban mentől közvetlenebb, szorosabb, nélkülözhetetlenebb legyen. Az egyik oldalról az egyéni

erők igénybevételének és ellenőrzésének szüksége, a másiktól a ráutaltság az állami támogatásra segítette ezt a helyzetet elő.

Már maga a háború fokozottabb és koncentrikusabb működésre indította az állami szervezetet, s az utóbb bekövetkezett forradalmi állapotok úgyszólván a mai napig nem túrték, hogy a központi hatalom ebből az erőfeszüléséből engedjen. A gazdasági források nagy áttekintését és racionalizált kezelését igényelte már maga a háború, s mindez további állami feladatnak annyival inkább megmaradt, mert mintha az ilyen szünoptikus intézkedések nélkül az utóbb ránk zúdult gazdasági romlásan sehogysem lehetne segíteni. Nálunk a „társadalom“ mindig szegény volt, most szegényebb, mint valaha, s így ne csodálkozzunk azon, hogy — egy gazdasági világválság hullámvölgyében — mezőgazdaság, ipar és kereskedelem, kultúra és népjólét, egyszóval minden és mindenki az államtól várja boldogulását. Nálunk tulajdonképpen csak két társadalmi kategória rendelkezik annyi vagyonnal, hogy kellő áldozatok árán másokon is tudjon segíteni: az arisztokraták és az idegen plutokraták osztálya. Ők azonban nem teszik meg, amit várnak tőlük, s evvel csak azt a közhangulatot szilárdítják meg, amely — persze megint csak az állami intervenció segítségével — érdekeinek figyelembevétele nélkül keresi az igazságosabb társadalmi berendezkedésnek módjait. Nálunk most a legveszedelmesebb, mert nehezen leküzdhető circulus vitiosus mindenesetre megvan gazdasági függetlenség és állami gondoskodás között: amennyivel nagyobb mértékben vesszük az állami támogatást igénybe, mert többé-kevésbé kénytelenek vagyunk vele, annyival kevésbé leszünk majd képesek arra, hogy valaha is a magunk lábán álljunk.

Pedig — sajátságos ellentétben tényleges gyámoltalanságunkkal — manapság minden érdek, legyen ez politikai, gazdasági vagy kulturális, azon igyekszik, hogy tömörülés, csoportosulás által adjon erőt kívánságainak, biztosítsa a maga érvényesülését. Soha annyi *párt, szövetséget, egyesület* vagy *társulat* nem volt mint manapság. Hajdanában, a liberális korszak idejében, csak a munkásság értett ahhoz, hogy miként kell a közös cél szolgálatában közös szellemet teremteni. Nálunk az úgynevezett polgári társadalom annyira messze állott akkor az efféle gondolat' tói, hogy — a további szociális fejlődés legnagyobb kárára — még a szakszervezetekről sem vett igen tudomást, s ezek alakulására, működésére saját tagjai által semmi módon befolyást nem gyakorolt. Ez azután a legfőbb oka annak, hogy nálunk a munkásság idegen vezetés alatt még mindig mintegy idegen test a nemzeti szervezetben, holott külföldön — a nyugati nagy álla-

mokban — a műveltség magasabb fokán álló osztály-transzflugák a munkásság és a nemzeti felelősségérzet között tartós kapcsolatot létesítettek.

De amiből hajdan kevés volt, avval fölös számban rendelkezünk manapság: a társulás legkülönbözőbb fajtáival, formáival. É vonatkozásban egyenes túlbuzgóságról beszélhetünk, mert a gomba módra keletkező egyesületek mögött nagyon gyakran nem találjuk meg a virágzásukhoz szükséges reális erőt. Mintha az *insztitucionalizmus* betegsége fenyegetné a mai idöket: az állam mindenhatóságán kívül egyáltalán minden szervezkedésnek mindenhatóságában szeretnek hinni az emberek. Kétségtelenül közel állunk a felfogáshoz, hogy a pártba tömörülés eo ipso politikai bölcseséget jelent, a gazdasági egyesülés jólétet, a tudománypolitikai intézkedés — tudományt. Hajlamosak vagyunk szem elöl téveszteni a2;t a tényezőt, mely a kollektív munkánál is legföbbs biztosítéka a sikeres eredménynek: az egyéni rátermettséget.

Két ellentétes világot állítottak egymással szembe eddigi fejtegetéseink. Az egyik oldalon a közelmúlt ideálját: az *atomizált* embert mutattuk be, a másikon a *kollektív* embert, kit a jelenkor eszményének mondhatunk. Ott arról volt szó: az egyén elöl lehetőleg minden akadályt elhárítani, minden függési viszonyát megszüntetni, amely szabad fejlődésének útjában van; itt ellenkezőleg arról, hogy elsősorban ne is az egyesre, hanem valamely egészre legyünk tekintettel, s az egyest még e körön belül is mindama védelmi eszközökkel ruházzuk fel, amelyeket számára társas küzdelmeiben az egészhez való tartozása nyújthat.

Természetesen messze állok attól, hogy a kollektív szempont érvényesülését lebecsüljem; sőt jelen korunk egyik legföbbs érdemének ismerem el, hogy szünoptikusan néz és hogy a közelmúltnak olykor könnyelmű, olykor tanácstalan individualizmusával szakítva az erőtömörítésnek és — szervezésnek fontosságát belátja. Az állami beavatkozás kérdéseiben sem merném a *laissez-iaire* elvét, épenséggel a gazdasági életre vonatkozóan, fönn tartás nélkül hirdetni. A kapitalizmus mindenkor csak a maga rideg törvényeinek szeretne engedelmeskedni, jellegénél fogva magán bordja antinacionális és antiszociális vonásait, amelyek ellen az államnak annyival inkább állást kellene foglalnia, mert különben saját tekintélyét és hatalmát a nemzetközi kapitalizmus gyüri maga alá. De mindezt tudva és megengedve, az állami beavatkozások mértékét más vonatkozásban még mindig túlságosnak ítéelhetjük, s különösen az állami gyámkodás egynémely módja ellen lehet megokolt kifogásunk. A liberális idökben bizonyára sokszor fel lehetett vetni a kérdést, hogy nem kellene-e a szabad

verseny visszaéléseit állami intézkedések által korlátozni, s ily módon támogatásban részesíteni a támogatásra szorulókat. Nem lehetne-e, kérdem, most, a kollektív eszmék virágkorában, ellenkezőleg komoly megfontolás tárgyává tennünk, hogy a fölösleges és céltalan gyámkodás korlátozására nem érkezett-e el az idő, s nem igényelnének-e az emberek egyáltalán kevesebb feszélyezést, több függetlenséget és szabadabb mozgást, ha az egyéni erőnek kellő kialakulását és kifejlesztését várjuk el tőlük?

Szükségtelen vagy nem megfelelő formában nyújtott gondoskodás nem csupán fölösleges, de egyenesen káros is lehet. Példámat a társadalmi biztosítás köréből fogom venni: a munkások betegsegélyezéséből. Előttem fekszik — francia kiadásban — *Dr. E. Liek* közkézen forgó munkája (*Les méfaits des assurances sociales en Allemagne*, Paris, 1929), s mivel a német viszonyok — úgy nagyjában véve — fedik a mienket, a könyv egy-két jól dokumentált tételét fogom bemutatni. „A betegség esetére szóló biztosítás elnyomja a beteg ellenálló képességét, elősegíti a test és lélek puhaságát és a betegség szándékos eternizálásához vezet“ (39. l.). Lengyelországban „nihilitis“-ben szenvedőknek nevezik a betegpénztárak szimulánsait. „Az eredeti cél eltolódásával — mondja Liek — a beteg-biztosítás jelenleg és sok helyütt nem is annyira a betegek gyógyítására szolgál, mint inkább a pillanatnyi gazdasági bajok orvoslására“ (43. l.). De nemcsak a munkás munkaképességét és teljesítményeit demoralizálja ez a helytelen gondoskodási mód, hanem az orvosi foglalkozást is. Ez megszűnt a szabad pályák egyike lenni, az orvosi kar szocializálódott, proletarizálódott; az orvosi tudás és erkölcs a gyors, felületes tömegkezelés következtében erősen aláhanyatlott. „Nem ismerek megint foglalkozást — állítja a szerző — amely alig 40 év lefolyása alatt (Németországról van szó!) nagyobb esést mutatna, mint ép az orvosi“ (18. l.). Liek észleleteit és megállapításait más szakemberekéi teljes mértékben megerősítik (v. ö. pl. Prof. Dr. A. A. Friedländer munkáját: *Medizin und Politik, Kultur- und Wirtschaftspolitik*. Stuttgart, 1929, 74. köv. l.).

Nem csekély jelentőségű kérdésről van felhozott példánkban szó. Minden társadalomban a gazdasági gyarapodás és a kultúra a munkakészségen fordul meg. A most sokat emlegetett Amerikát egy tekintetből mindenesetre mintaképének tekintheti a baj bakteült öreg Európa: ott többet, kitartóbban és céltudatosabban dolgoznak az emberek, mint bárhol egyebütt. Az aktivizmus fogalmával kapcsolatban már szólottunk arról, hogy adott nehéz viszonyaink között az erőmegfeszítésnek, a többmunkának és többtermelésnek kritikus időpontja számunkra is elérkezett. Határozott

módon és formában kell tehát azt az állami intézményt elítélnünk, amely a munkást ép mai teendőink között csábítja a táp-pénz-vadászásra, a semmittevésre.

Valamikor Herbert Spencer szedegette össze nagy buzgósággal és tudással saját korának példáit annak bizonyítására, hogy a túlzott állami hatalom és beavatkozás, az étatizmus, bajokat és károkat is okoz. Nem kell Spencer mechanikai felfogását, a társadalmi erők optimista egyensúly-elméletét a magunkévá tennünk, hogy mégis azon a nézeten legyünk, hogy az olyan végletes eset, mint az imént bemutatott s aminőről az angol filozófusnak a maga korában még fogalma sem lehetett, az ő antiétatizmusának sok tekintetben igazat ad. A bajok orvosságát megtalálni nem a mi feladatunk. Hogy valahogyan módját kell ejteni annak, hogy családjával együtt a beteg munkás is megélhessen és gyógyíthassa magát, ez minden vitán felül álló szociális tétel. Mai korunk legszebb vonását ép abban fedezem fel, hogy erő& szociális érzeke van — a liberalizmus bűnös nemtörődömségével szemben — a gazdaságilag gyengék, a szegények és elesettek nagy tömegei iránt. De a szociális segítségnek módja talán mégsem vezet szükségkép a munka demoralizálásán keresztül. Amerikában — úgy hallom — ahol a munka éthosza valósággal vállalási formát ölt (Kisléghi Nagy Dénes, Az emberi munka bölcselete, 60. l.), nincsen társadalombiztosítás sem a betegség, sem az agkori rokkantság, sem a munkahiány esetében, mert a magasabb munkabérek mindezt többé-kevésbé fölöslegessé teszik. Talán nálunk is a társadalomnak, a társadalom egyes csoportjainak és tagjainak gazdasági megerősítése lenne az az egyenes út, amelyen haladva nem kellene azután a fölösleges, céltévesztett, káros segélyezések és támogatások útvesztőire tévedni. A mezőgazdasági nincstelenekről manapság sokat beszélnek; tessék őket — de tán nem a kalocsai recept szerint — egy kis földhöz juttatni. A középosztály válsága még mindig egyik legégetőbb gondja társadalmunknak; talán a hivatalnoki fizetések lényegesebb emelése lehetővé tenné, hogy még a romokból is új élet fakadjon.

III.

Elmélkedéseink legmélyén az *embertípus* kérdése fekszik. Minők a mai emberek és minőknek kellene lenniök, hogy sajátos feladataiknak eleget tehessenek? Pusztán gazdasági problémák fejtegetésével ilyesmire nem kapunk feleletet és a gazdasági állapotokat nem is lehet az itt tapasztalható hibák egyedüli forrása-

nak megjelölni. Generálisabb okok működnek itt közre a végső eredmény létrehozásában, s mintha az alaphiba már magában az emberről alkotott *eszményben* jelenek.

Korunk az *egész ember* helyett mindjobban a csak számot jelentő *tömegembert* vagy jobbik esetben: *az osztályembert* juttatja szóhoz és őt fogadja el egyszersmind a viszonyaink közt legmegfelelőbb ideáljának. Valamikor, a görög köztársaságokban és azután a renaissance idejében nem így volt a dolog s az egyetemes szellemi áramlat erejével utoljára a német neo-humanizmus gondolt ki kevésbé reális, de szép képet az egész emberről. Azóta nemcsak az a művelődési tartalom vesztette el jelentőségét, amellyel ez a nevelési irány a kereteket kitöltötte, de mintha annak lehetősége is megszűnt volna, hogy az egész ember eszményét továbbra is fönntarthassuk. A modern demokratizmus és a legújabb kollektívizmus egyetlen hullám-hosszban találkoztak, hogy a magasabbrendű egyéniség megszületését megnehezítsék. Iskoláinkban a tudást egyenlősíteni törekszünk, nem törődve avval a követelménnyel, amelyet a kulturális haladás a fokozott és részletezőbb ismeretek formájában a modern emberrel szemben támaszt (a kultúra ez ellaposításáról beszédem első részében már szóltam). A kollektivistikus szellem meg — a maga osztályok szerint elkülönülő ideológiájával — mindenáron a foglalkozásnak vagy érdekeknek egyszerű képviselőjévé akarja a modern embert ledegradálni. Elméletben több akaratot, nagyobb erőkifejtést követelünk ugyan az egyéntől, de már az akaratfejlődésnek élettani és társadalmi feltételeire nem gondolunk, elsősorban az alkalmazkodás szükségét hangoztatjuk mindenütt, mindent az államtól vagy egyéb protegáló hatalmaktól várunk, beérjük az osztályöntudattal és az egyéni akarat magasabb megnyilatkozásait vezetői kvalitásnak hagyjuk meg. A szűkebb környezetéhez és ennek feladataihoz simuló átlag-ember: íme a kor-ideál.

Mi tudósok és tanárok, főleg saját működésünk körén belül tapasztaljuk a múlt kevésbé örvendetes változását. Tanítványaink kizárólagosan diplomát akarnak szerezni; egészen kivételes az igyekezet, hogy valaki elméleti képességeinek, akaratának minden megfeszítésével tudós egyéniséggé formálódjék. Tudománypolitikai szempontok a tisztán tudományosak helyett köztünk tanárok között is túltengőek és mindenek előtt bizonyos függési viszony állja útját annak, hogy a tudomány önzetlen érdekeinek addig a határig legyünk bátor szószólói, mint amennyire ez kívánatos lenne. Saját magunkra vessünk hát követ, ha a tudomány, az egyetem autonómiája a nagyközönség szemében nem rokonszenves, a kormányzat előtt meg nem a kellő tisztelet tárgya. Manapság nem

nagy dolog: a hatalom szavával tanszékeket beszüntetni, átminősíteni, felállítani, önkényesen betölteni a közvélemény részvétele, ellenmondása nélkül.

Pedig nemcsak a tudósok körében, hanem a társadalom minden rétegében a saját feje szerint gondolkozó és akaró egyéniség marad az elérendő példakép. A végső célt — tudvalévőleg — a nemzetnevelésben is lehetőén magasra kell kitűzni, ha a tényleges eredmény nívóját emelni akarjuk. Megengedem, hogy az osztályérdekek heves összeütközése idején a szocializált, egalizált, mechanizált, sablonizált közkatonák tömege nagyobb átütő erővel harcol, mint az önakaratú egyének csoportja. De az élet nemcsak osztályharcból áll; sőt nekünk a béke rendes idejére kell berendezkednünk, s ilyenkor csak a függetlenül és önállóan gondolkozó emberektől várhatunk olyan magatartást, melyet a szó igaz értelmében és nemcsak látszat keltésével mondhatunk „demokratikusának. Nekünk öregeknek már a múltban ez volt a meggyőződésünk — ezért vallottuk egy kissé a politikai illuzionizmusnak tanát— s a világ nem változott meg annyira, hogy meggyőződésünkön — akár a jelen viszonyok között — változtatni kellene.

A liberalizmusnak nem minden ok nélkül vetették szemére, hogy némi kizárólagossággal helyez súlyt az értelmi képességekre, a tudásra, tehát hogy intellektualista. De a liberalizmus — mint láttuk — mégsem gördített akadályt az emberi akarat szabad kifejlődése elé. Mai belátásunk tán a voluntarizmus felé hajlik; az emberben az erkölcsi lényt többre becsüljük, mint a még oly gazdag ismereteknek és még oly mély tudományosságának birtokosát, s az iskolákban a cselekvés, az öntevékenység pedagógiáját szorgalmazzuk. De hogy e jobb belátásunknak és értékelésünknek az életben is érvényt szerezhessünk, ahhoz mindenk előtt szükséges, hogy az egyéni autarkiából annyit, amennyit az egész ember ideálja megkíván, régi jogaiba helyezzünk vissza és hogy folytatólag ama szociális feltételeket teremtsük elő, amelyek a független akarat kialakulásának előfeltételei. Erősíteni, sokhelyt megteremtteni a társadalmat az állami onnipotenciával szemben, kiküszöbölni a fölös állami beavatkozások hátrányait és hibáit, gyengíteni a bürokratizmus szerepét és jelentőségét, hitet ébresztetni a magára támaszkodó, magában bizakodó egyénben: ez a program jól egészíti ki kollektív szellemtől hordott korunknak azt a buzgóságát, amellyel másoknak, osztályrészeseknek és mindenfelül az egész közösségnek, a nemzetnek segítségére sietünk.

Hornyánszky Gyula